SİYASAL AÇIDAN 1980 SONRASI İSLAMİ SERMAYE BİRİKİM MODELİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE'DE İSLAM BANKACILIĞI

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER TABLOSU ..... I-II
ÖZET III
ABSTRACT IV
KISALTMALAR V
GİRİŞ 1-9

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL HATLARIYLA İSLAM EKONOMİSİ

1.1. Kavramsal Çerçeve 10

1.1.1. Mülkiyet 12
1.1.2. Miras ve Veraset 15
1.1.3. Zekat 16
1.1.4. Faiz Yasağı 18

1.2. Faizsiz Bankacılığın Tarihi 22

1.3. İslam Ekonomisi Uygulamaları: İslam Bankacılığı 28

1.3.1. İslam Kalkınma Bankası ve İslami Bankaların Kuruluş Süreci 30

1.4. İslam Bankacılığı Yöntemleri 36

1.4.1. Mudarabe (Emek-Sermaye ya da Kar-Zarar Ortaklığı) 39
1.4.2. Müşareke (Sermaye Ortaklığı) 41
1.4.3. Murabaha (Peşin Alıp Vade ile Satma) 43
1.4.3.1. Klasik Murabaha 44
1.4.3.2. Satın Alma Emri ile Murabaha Satışı 44
1.4.3.3. Murabaha Yoluyla Dış Ticaretin Finansmanı 45
1.4.4. İcare (Leasing) 45

1.5. İslam Bankacılığının Küresel Boyutu 46

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYEDE İSLAM BANKACILIĞI

2.1. Türkiye'de İslami Sermayenin Gelişimi 50

2.1.1. 1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomi ve İslami Sermaye 54

2.1.2. 1980 Sonrası Türkiye'de Siyaset ve İslami Sermaye 65

2.2. Özel Finans Kurumları ve Hukuki Süreç 71

2.3. Türkiye'de İslam Bankalarının Fon Toplama Faaliyetleri 75

2.3.1. Özel Cari Hesaplar 75

2.3.2. Katılma Hesapları 76

2.3.3. Özel Fon Havuzları 79

2.4. Fon Kullandırma Faaliyetleri 80

2.4.1. Nakdi Krediler 80

2.4.1.1. Kurumsal Finansman Desteği 80

2.4.1.2. Bireysel Finansman Desteği 82

2.4.1.3. Kar-Zarar Ortaklığı Yatırımı 82

2.4.1.4. Mal Karşılığı Evrakın Alım Satımı 83

2.4.1.5. Finansal Kiralama 83

2.4.2. Gayri Nakdi Krediler 83

2.4.3. Diğer Bankacılık İşlemleri 84

2.5. Türkiye'de İslam Bankalarının Mali Yapısı ve Sektör İçindeki Konumu 85

SONUÇ 91-98

KAYNAKÇA 99

ÖZGEÇMİŞ 103

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de 1980'den sonra İslami sermaye birikim süreci analiz edildi. İslami sermaye bağlamında dünya genelindeki İslam ekonomisi tartışmalarına bakıldı. Serbest piyasa ekonomisi, İslami çevrelerde ekonomik model olarak genel kabul görmekte ve uygulamada faiz gibi birkaç sorun dışında İslami açıdan sıkıntı görülmemektedir. İslami sermayenin ve İslam bankacılığının gelişiminde dönemin iç ve dış ekonomik, siyasi konjonktürü belirleyici olmuştur. Kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı petrol krizinin küresel ekonomik etkileri, İslami bankacılığın ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu bağlamda siyasal İslam'ın gelişimi ile İslami sermayenin gelişimi arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkide bazen siyasetin bazen de ekonominin belirleyici olduğu görülmüştür. Türkiye'de de 1980 sonrası İslami sermayenin gelişiminde 12 Eylül askeri darbesi etkili olmuştur. İslam bankacılığı "Özel Finans Kurumları" adıyla askeri sıkıyönetimden sonraki ilk hükümet tarafından yasalaştırılmıştır. Türkiye'de İslami sermayenin gelişiminde Özel Finans Kurumları önemli bir role sahip olmuştur. Siyasal İslam'ın gelişmesine paralel olarak İslami ekonomik kurumlar da 1990'ların ortasına kadar ivme kazanmıştır. 28 Şubat süreci İslam'ı hem siyasal hem de ekonomik planda düzenin sınırları içine çekmiştir. Kabul edilebilir sınırlar içinde İslami sermaye özellikle bankacılık alanında büyümüştür. İslami bankacılık büyürken, İslami öğelerden uzaklaşıp liberal ekonomi ile bütünleşmiştir. Küresel kapitalist bir ekonomide kar maksimizasyonu hedefi, İslami hedeflerden daha baskın gelmiştir. Faizli ticari bankalar ile arasında bir fark kalmamıştır. Dağıtığı kar payları İslam bankacılığın temeli olan kar-zarar ortaklığı yöntemiyle değil murabaha yöntemi ile oluşmaktadır. İslam bankacılığı içindeki pay % 90'lara ulaşan bu yöntemde gizli faiz, gölge faiz olduğu konusunda genel kanı vardır. İslami mevduatlara kar-zarar ortaklığı esasına aykırı olarak devlet garantisi ve güvence getirilmiştir. İslam fıkıhçılarını da rahatsız eden bu gelişmeler, İslami esaslara göre iş yaptığını söyleyen İslami sermayenin temel sorunudur.

ABSTRACT

This study is analysed Islamic Capital Accumulation in Turkey after 1980s. In the context of Islamic capital, Islamic economy debates are examined in the world. Free market economy is usually accepted as an economic model in Islamic literature and there are not any problems according to Islamic perspective in practice except of some problems like interest. Local and international cycle of politics and economics are decisive in the factors which was efficient in the progressing of Islamic capital accumulation and Islamic banking. Global economic influences of petroleum crisis of capitalism in 1970s are affective on occurring of Islamic banking. In this context, the relation between progress of Islamic capital and progress of politic Islam is analysed and studied out that they supported their progress between them. 12 September Coup is effective on progress of Islamic capital in Turkey after 1980. Islamic banking is legalized under the name of "Private Finance Foundation" by first civil government after the Coup's Martial Law. Private Finance Foundation has important role on improvement of Islamic capital in Turkey. In parallel to the progress of politic Islam, the progress of Islamic economic foundations are also accelerated till the mid of 1990s. 28 February Process is inhaled the Islam in the sense of politic and economic. While Islamic banking is growing, it retired from Islamic components and concreted liberal economy. Gain maximization aim is preponderated over than Islamic aims. There weren't any differences between commercial and Islamic banks. Deposits in Islamic banks converged to Payback Guarantee of State like in commercial banks, contradictorily in Islamic Gain-Loss Principle. These expansions are main troubles of Islamic capital and Islamic banking who is defender of working in Islamic way.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
DB	Dünya Bankası
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKB	İslam Kalkınma Bankası
ÖFK	Özel Finans Kurumları
RP	Refah Partisi
KB	Katılım Bankaları

1. GİRİŞ

İnanma ve bağlanma ihtiyacıyla birlikte insan, çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere doğru sadeleşen bir tarihsel süreç geçirdi. Yaşam koşulları değiştikçe inanç ve inanma biçiminde değişiklikler oldu. Peygamberleri, kutsal kitapları ve inananlarıyla her yeni dinin doğuşu insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıktı. İnsanlığın tarihsel yolculuğunda derin ve etkili güçlerinden biri olan din, toplumsal hayatın da önemli bir boyutudur. Dar anlamda insanın "kutsal olanla" ilişkisini tanımlayan din, ortaya koyduğu kurallar sistemiyle bir yaşam biçimi olarak da insan yaşamında önemli bir olgu olarak işlev görmektedir.

İslam semavi dinlerin sonuncusu olarak, bir yandan Arap topraklarına tanrının hükmünü taşırken, diğer yandan tüm insanlığa ve dünyaya yeni bir düzenin buyruklarını getirmiştir. İslam müdahil bir dindir. Son din olma ilanı, tüm insanlık için evrensel din olma misyonuyla örtüşür. Asıl misyonu ise, tüm insanlığı kurtuluşa ya da kıyamete hazırlamaktır. Diğer tek tanrılı dinlerden farklı olarak, insanın dünyevi yaşamını tüm çeşitliliği ve farklılığıyla, ilahi olana doğru ve onun kurallarıyla yürütme yetkisi, gücü ve yeterliliğinde olduğunu söyler. İslami retoriğin önemli bir argümanı olan bu bütünsellik iddiası, onun insan için yaşamın her yönünü düzenleyen ve ona hükmeden ilahi buyrukların olduğu Kuran'dan yola çıkılarak temellendirilir. İslam inancına göre, dünyevi yaşamın ahir zamana hazırlık özelliği taşıyan bu sınav ve sınama süreci, şeriatla ve onun kurallarına uygun yaşamakla gerçekliğini bulacaktır.

İnanan ve Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınan, *"takva sahibi,"* Müslüman *(Mümin),* Melek Cebrail tarafından vahiy yoluyla önce Mekke'de, daha sonra

Medine'de, Allah'ın sözlerini Peygamberi Muhammed'e taşıyan kutsal kitap, Kuran'a inanır ve onun koyduğu kurallara uymayı taahhüt eder. İkinci olarak Peygamber'in "*sünneti*" ne yani onun, hayatına, söz (hadis) ve davranışları ya da başkalarının onun tarafından onaylanan davranışlarına bakar, ona göre yaşar. Onun düzenlemediği ya da yoruma açık bıraktığı alanlar için İslam alimlerinin Kuran ve Sünnet'ten yola çıkarak görüş birliği ve ittifak ettiği, *icma* yada şeriat prensipleri temellerine dayanarak, tali derecedeki olaylar hakkında karar verdiği *kıyas*'a başvurur.

İslam, tarihin farklı dönemlerinde, insanla tanrı arasındaki vicdani bağlamdan ziyade, insanın toplumsal ilişkilerini düzenleyen ve yöneten bir din olmuştur. Dinin dünyevi yanı, uhrevi yanına göre daha baskındır. "İslam'da ümmetin iradesini de sınırlayan ilahi irade ve hakimiyet vardır; bu iradenin tecelli ettiği bilgi ve hüküm kaynakları (Kur'an-ı Kerim ve Sünnet) vardır".[1] Bu süreç hayatın, kültürel, ahlaki, sosyal, siyasal, ekonomik ve benzeri alanlarda düzenlenip örgütlenmekte ve ilahi olana doğru ilerlemektedir. İslami literatürde "Asrısaadet" olarak nitelendirilen, Peygamber'in ve sonrasındaki dört halife döneminin - Hicretten, ilk dört halife döneminin sonuna kadar olan 30 yıllık süreyi kapsar - ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısı, bu modelin uygulaması ve pratiği olarak tanımlanmaktadır. "Asrısaadet" dönemindeki siyasi, ekonomik ve idari, uygulamalar hem ideal İslam Devletinin ilk örneği olarak ve hem de ideal olana yapılan genel bir vurgu olarak öne çıkarılmaktadır. Bu bağlamda peygamberin Medine pazarındaki alışverişi düzenlemek için koyduğu kurallar, genellikle siyasal otoritenin minimum müdahalesiyle işleyen rekabetçi bir düzenin kuralları olarak tasavvur edilmiştir.[2] İslam alimleri ve ileri gelenlerince her dönemde tarihsel bir model ve atıf olarak öncüllüğünü koruyan bu dönem, aynı zamanda geçmişe dönük özlemin de nostaljik bir yansımasıdır. Çoğu İslamcı yazar, İslam'ın temel kaynaklarında, her tür soruna açık ve belirleyici çözümler bulunabileceği konusunda fikir birliği içindedir. Bu çözümleri bulmak için, Kuran'a ve İslam'ın altın çağı olarak nitelendirilen "asrısaadet" dönemine gönderme yaparlar.

---

[1] Hayrettin Karaman, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri,** Cilt III, İstanbul, İz Yay., 2002, s:159-72.
[2] Neşecan Balkan-Sungur Savran (der), **Sürekli Kriz Politikaları,** Ayşe Buğra, **Dini Kimlik ve Sınıf**, İstanbul, Metis Yay., 2004,s.136.

20. yüzyılda İslam'ın etkisinin artışı, II. Dünya savaşını takip eden yeniden paylaşım, yıkım ve kuruluş döneminde, İslam ülkeleri üzerinden ve çoğunlukla uluslararası ilişkiler alanında gözlenmiştir. Bu sürecin dönüm noktalarından olan II. Dünya savaşı sonrasında, aralarında İslam ülkelerinin de bulunduğu coğrafyalarda "üçüncü dünyacı" ya da üçüncü yol olarak tanımlanan stratejiyle hareket eden ülke deneyimleri ortaya çıkmıştır. Sürecin diğer bir önemli halkası, 1970'lerde baş gösteren petrol krizi ve sonrasında aniden zenginleşen ve sermaye birikimi sıçraması yaşayan önemli petrol rezervlerinin sahibi Arap ya da Körfez ülkeleri nezdinde oldu. Üçüncü halka ise, ABD'nin Sosyalist Sovyetler Birliğiyle yürüttüğü soğuk savaşın önemli bir parçası olarak geliştirdiği ve yürüttüğü Yeşil Kuşak projesiyle şekillenmişti. 1991'de Sovyetlerin dağılmasının ardından diğer sosyalist bloktaki ülkelerde de yaşanan paralel gelişmeler, etnik ve dinsel bir hat üzerinden Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'da kırılgan bir fay hattı yarattı. Son yıllarda İslam'ın, İslami bağlamlı "terör" ve "şiddet" kavramlarıyla birlikte anılır ve yaşanılır olması, uluslararası ilişkiler veya politik gündemin dışındaki İslam'a olan ilgiyi de farklı bir mecraya çekti. "Öteki" üzerine yapılan tartışmalarda genelde İslam refere edilirken, tek kutuplu dünyanın adaletsizliğine, pervasızlığına ve dengesizliğine yapılan vurgularda da İslam'ın yeni bir alternatif ya da "ikinci kutup" olduğu telaffuz edilmeye başlandı.

Siyasal İslam'ın 1980'lerden sonra ama özellikle 1990'larla birlikte yükselişe geçmesi İslam eksenli akademik çalışma ve analizlere hız verdi. Bugün İslam, dünyanın birçok ülkesinde, siyasal, ekonomik ve felsefi planda yapılan araştırmalara ve tartışmalara konu olmaktadır. 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki "İslami Terör" olarak tanımlanan olaylar, önemli bir tetikleyen olsa da bu yeni durumun, sığ politik çalışmaların ötesini de sorgulamayı gerektiren bir etki yarattığı yadsınamaz. Bugün için farklı değerlendirmelere konu olan Siyasal İslam'ın durumu, arka bahçesinde ekonomik, sosyal, ahlaki, toplumsal değer ve normları ile yeniden ele alınmaya başlanmıştır. İslam'ın dinsel öğretisinin dışında felsefi, siyasal ve ekonomik yazını yeni okumalarla yeniden yorumlanmaya başladı.• İslam ekonomisi kavramı üzerine 20. yy nın ikinci yarısında, daha önceki gelenekte özerk bir alan olarak düşünülmeyen konular çalışıldı ve yeni çalışmalar ortaya çıktı. Kavramın içeriğini oluşturmaya dönük yaklaşımlar, kuramsal bir bütün oluşturma ve bu bütünselliği İslam'ın kendi içine dahil etme yönünde devam etti. "İslam Ekonomisi," "İslam Devleti,"

• Bkz. Karaman 2002, Çizakça 1993, Karakoç 1997, Kara 1994, Bulaç 2005.

"İslami Piyasa," "İslami Sermaye" "İslami Sendika," "Faizsiz Bankacılık," ve bunun gibi başlıklarda yine kutsal kaynakların yeniden yorumlanması ve "asrısaadet" döneminin uygulamaları üzerinden bir çerçeve oluşturulmaya çalışıldığı gözlendi.

İslam ekonomisi kavramı, İslam'ı tam bir yaşam biçimine dönüştürmeye çalışan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu'l-Ala Mevdudi (1903–79), Mısırlı Seyyid Kuttub (1906–66) ve Iraklı Muhammed Bekir Sadr gibi önemli isimler üzerinden geliştirilmeye başlanmıştır. Bu İslamcı düşünürlerin düşüncelerinin ortak paydası İslam'ın insanoğlunun eğitim, tıp, sanat, hukuk, politika ve ekonomi gibi her türlü tecrübesini kapsadığı inancıdır. Örneğin, Mevdudi piyasa etkinliklerinin İslam'ın temel kaynaklarındaki davranış kurallarına göre kısıtlanması gerektiğini vurgulamakla birlikte piyasa mekanizmasına olumlu bakar. Piyasaya kuşkuyla bakan Kuttub ve Sadr ise, kurallara bağlı öz denetimin devlet denetimiyle desteklenmesi gerektiğini savunurlar. Kuttub ve Sadr, ekonomik eşitsizliğe karşı daha az hoşgörülü olmalarıyla diğerlerinden ayrılırlar.[3] Her iki yaklaşımda da 20. yüzyılın iki rakip ekonomik sisteminin ve bunların içinde varlığını sürdürdüğü politik atmosferinin etkisi hissedilmektedir: Piyasacı bakış açısıyla kapitalizmle daha barışık ve yakın duran Mevdudi'ye karşılık; devletçi ve müdahaleci görüşleriyle sosyalizme daha yakın ve ondan esinlenmiş olan Kuttub. İslamcı yazın, dindar Müslüman'a, bir yandan modern çağın karmaşık sorunlarıyla başa çıkabilecek bir kılavuz sunmaya çalışırken, diğer yandan da ahlaki, sosyal, ekonomik ve siyasal yönden alternatif veya muhalif olma gayreti içindedir. İslam ekonomisi yazını, beraberinde zekât, sosyal adalet, faiz yasağı, faizsiz bankacılık, ticaret, kar vb. gibi alt ekonomik alanlardaki çalışmaları ve araştırmaları beraberinde getirmiştir. Kuttub'un etkisi İran'la sınırlı kalırken, Mevdudi belirlenimli İslami ekonomik doktrin, daha yaygın bir etki alanı buldu.

İslam, bazen Weber'in *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu*[4] eserinde kapitalizmle Protestanlık arasında kurguladığı ilişkiye paralel bir biçimde değerlendirildi. Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişki, genel olarak din ile ekonomi arasındaki ilişkiye genişletildiğinde, Weber'in din ile ekonomi arasında kurduğu pozitif ilişki, çoğu İslamcı

[3] Timur Kuran, **İslam'ın Ekonomik Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s:16.
[4] Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Yay., , 1999.

düşünür tarafından bugün İslam ile ekonomi arasında da kurulmaktadır. Marx'ın ekonomi ile siyaset, hukuk, kültür gibi alanlara dair geliştirdiği formülasyon, ekonomik yapı ve toplumsal yapı arasındaki ilişki, İslamcı yazarlar tarafından da ele alınmış ve bu koşullama ilişkisine yorum getirilmiştir: "İslam'da altyapıyı bir kelime ile tevhid oluşturmaktadır. Tevhid birleşme, birlik demektir. Doğru ve nihai bilgi kaynağı Allah'tır".[5] Din ve ahlak ekonomiyi belirler: "… Din, evreni kuşatan, en geniş çerçeve olarak ekonomiyi de içine alır ve ona egemen olur… Din ve ahlak ekonominin sonucu olmadığından, ekonomiye köklü bir şekilde etkili olabilir. "…Ticaret, özel teşebbüs, insanın ekonomik içgüdüsüne verilmiş olumlu bir cevap, bağışlanmış bir gerçekleşme hakkıdır."[6] İslam fıkıhçıları ve yazarları tarafından İslam ekonomisi üzerine yapılan çalışmalar, İslam dininin, gerek ekonomik gerekse de etik buyruklarıyla, ekonomik hayata ve bu hayat içindeki bireye- girişimci veya işçi olarak - sadece "İslami devlet" içinde değil, serbest piyasa ekonomisinin hüküm sürdüğü herhangi bir devlette de pozitif anlamda yön verdiği üzerinde durur.

İslam'ın iktisatla ilişkisine pozitif bakan ve ekonomik gelişkinlik ile İslam dini arasında bağlantı olduğuna dikkat çeken hakim İslami görüş ve dinin belirleyiciliğini savunan MÜSİAD gibi İslamcı örgütler de pratik kanıtlarını önce Japonya şimdilerde ise "Asya Kaplanları" olarak bilinen G.Kore, Tayvan gibi ülkeler üzerinden örneklendirmektedirler (MÜSİAD Raporu, 2001). Her ne kadar İslamcı düşünürler kanıtlarını, benzer biçimde hem "Asya Kaplanları" hem de son dönemde Malezya, Endonezya, Pakistan gibi "İslam Devletlerinin" ekonomik performanslarında cisimleştirseler de, ekonomik kalkınma ve gelişmişlik düzeyi ile İslam dini arasındaki bağlantıyı negatif tanımlayan ve Müslüman ülkelerin geri kalmışlığının nedeni olarak İslam dinini gören düşünürler de vardır.[7] Bununla birlikte önemli bir tartışma mecrası olarak hala önümüzde dursa da, liberalizm ve İslam, en çok ekonomik alanda birbirine yakın görülmüş ve ilişkilendirilmiştir. İslam ekonomisi kavramına dahil veya uygulamalarına örnek iddiaların, kapitalist serbest piyasa ekonomisi ile kurduğu kavramsal bağ, faiz gibi kısmi sorun alanlarının dışında, temelde çatışmaz hatta çoğunlukla birbirini

[5] Karaman, **a.g.e**., s:21.
[6] İsmail Kara (haz.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Sezai Karakoç, **İslam'ın Ekonomik Strüktürü**, İstanbul, Pınar Yay., 1987, s:406.
[7] Kuran, **a.g.e**. s:224.

tamamlar görünmektedir. İslam ekonomisi olarak tanımlanan alanın, şaşırtıcı biçimde, faiz dışında "doğuştan" kapitalizme yatkın ve hatta içkin olduğu görülmektedir. Bu çerçeve doğal olarak serbest piyasa ekonomisinin evrensel ve geçerli tek ekonomik sistem olduğu ve İslam ekonomisinin de onun içinde bir model olduğu görüşünü de destekler: "Serbest piyasa ekonomisi her kültürde, her toplumda ve her dönemde uygulanabilecek tek ekonomik sistemdir. Ancak serbest piyasa ekonomisi genel-geçer-zorunlu tek bir modele indirgenemez."[8]

Liberal ekonomi teorisinin neo-liberalizm ve küreselleşme kavramları ile birlikte ele alınmaya ve değerlendirilmeye başladığı dönem, aynı zamanda "İslam ekonomisi" kavramının da geliştiği dönemdir. Kavramsal düzeyde yürütülen tartışmalar ve bu alandaki yazının yanında, pratik uygulamalarıyla da İslam ekonomisi, uluslararası ekonomik sisteme alternatif değil, paralel bir seyir izlemiştir. İnsandan, kültürden ve adaletten önce küreselleşme becerisini gösteren egemen ekonomik sistem olan kapitalizm, İslamı ve bu çerçeve içinde yaşayan inananı entegrasyon sürecinde sisteme dahil etmekte zorlanmamıştır. Sermaye birikimi ve hareketliliği; büyüme, kalkınma ve gelişme modeli ve süreçleri içinde ulus-devlet özeli ve dünya ekonomisi genelinde İslami Bankacılık yoluyla işlevsel kılınmıştır. Kriz dönemlerini aşacak yeni kanallar bulmakta tarihsel deneyimi olan kapitalist ekonomik sistem, sermaye birikimi ve kaynak yaratmada, İslamı önemli oranda çözüm ortağı yapmıştır. Türkiye'de de olduğu gibi inananın gündelik ekonomik yaşamının reçetesi olarak sunulan "homoislamicus"• gibi İslami insanın ekonomisine ilişkin modellerse, piyasa ekonomisinin "sorunlu alanlarına" karşı daha çok ahlaki bir bağlamla tanımlanan ve her daim dinden ve doğrudan yana olmanın anahtarı olarak öne çıkarılan çözümler olmaktadır.

Günümüz İslam devletlerinde ve Türkiye gibi "nüfusunun % 99' u Müslüman olan laik ülkelerde" veya azınlık ya da göçmen olarak kenar mahallelerine, varoşlarına sıkıştığı Hıristiyan Avrupa ülkelerinde, sıradan Müslüman'ın yaşam tarzı, her zamankinden daha fazla güncel ve dikkat çekici hale gelmiştir. Cemaat ve tarikatlar gibi kapalı siyasal ve sosyal gruplar içinde veya onların etki alanında, sıradan dindarların içinde ve marjinallerin

[8] Ahmet ATLIGAN, **İslam'ın Ekonomik Politikaları**, İstanbul, Nesil Yay., 1996, s:16.

• Bkz. MÜSİAD, **www.musiad.org.tr**/yayinlarRaporlar/yayinlarRaporlar.asp.,1994

İslamı algılamaları ve yaşamaları; tutum ve davranış kalıpları, modern yaşamla kurdukları bağ, ilgi çekmektedir. İslam, bir değerler sistemi sunmakta mıdır; sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki planda, müminin sıradan günlük hayatına yetebilmekte ve onun tüm sorularına cevap üretebilmekte midir? Dindar Müslüman'ın dünyevi hayatıyla olan ilişkisinde inancının etkisi hangi düzeydedir? İnanan nasıl yaşamakta; çocuklarını nasıl yetiştirmekte, eğitimini, iş hayatını, parasını, serveti ve sermayesini neye göre yönlendirmektedir? Serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir sistemde faizsiz kazanç yada "helal" kazanç yolları nelerdir? Dinin emrettiği hükümler doğrultusunda tasarrufunu değerlendirmek isteyenlerin ve bunları yönetenlerin piyasa ve devletle olan etkileşimi hangi boyuttadır? Küreselleşen ve birbirine entegre olan ekonomilerde İslami sermaye nereye ve nasıl hareket etmektedir? İslami bankaların sermaye birikimi ve değerlendirme sürecindeki konumları, İslamcı şirket ve holdinglerin ülke ekonomilerindeki yeri ve rolü nedir? Siyasal İslam'ın ve İslamcı siyasetin finansmanı nasıl sağlanmaktadır; devlet iktidarının ve hükümetlerin İslamcı ekonomik ve siyasi örgütler, kurumlarla olan ilişkisi ve bu sürece etkisi nasıl olmaktadır? Bu gibi sorular, son yıllarda yaygın olarak sorulmakta ve doğru cevaplar aranmaktadır. İslam'ın ekonomisi, sermayesi, devleti ve sosyal adaleti, rasyonel ve nesnel bir zeminde tanımlanma ihtiyacı taşımaktadır. Bu yöndeki çalışmalar, kuramsal ve pragmatik anlamlar yüklenerek 21. yüzyılın ve küreselleşerek karmaşıklaşan sorunlarının çözümünde yeniden anlam kazanacaktır.

Ulusal ve uluslararası yazında son yıllarda bu içerikte çalışmalar artmakta, İslam ekonomisi ve bankacılığı üzerine önemli bir literatür oluşmaktadır. Fakat bu çalışmaların önemli bir bölümü İslamcı düşünür ve yazarlar tarafından yapıldığı için nesnel ve sağlıklı verilere ulaşma şansı azalmaktadır. Konunun, arka planda Siyasal İslam'a destek veren bir ideolojik kurgu üzerinden ele alınması ise sık karşılaşılan bir durumdur.[•] Bu nedenle konunun farklı bakış açılarıyla ele alınmaya ihtiyacı vardır. Yapılan çalışmaların, kuramsal bağlam yanında onun pratik uygulamaları ve hareket ettiği ekonomik-siyasal sistemle ilişkiyi ele alması bu çalışmayı daha gerçekçi yerlere götürecektir. Bu nedenle çalışmada, genel olarak İslami ekonomik kurallar ve kurumları, özelde ise İslami bankacılığın kapitalizmle arasındaki ilişkisi mercek altına alınacaktır. Bunu yaparken, İslam'da ticaret, sermaye, faiz, kar ilişkisine göz atacak ama İslam ekonomisine dair "en popüler ve yaygın"

[•] Bkz. Karakoç 1967, Karaman 1975 ve 1981, Atılgan 1996.

uygulama alanı olan İslam bankacılığı, çalışmanın odak noktasına oturtulacaktır. Kapitalist ve küreselleşmiş bir dünya ekonomisinde İslam bankacılığının konumu ve fonksiyonu, özel olarak Türkiye'deki İslam bankacılığından yola çıkarak araştırılacaktır. İnceleyici bir araştırma tekniğiyle yürütülecek bu çalışma, ilgili kitap, dergi, makale ve internette yer alan kaynaklardan faydalanarak oluşturulacaktır.

Birinci bölümde öncelikle genel hatlarıyla "İslam Ekonomisi" kavramının kuramsal bir çerçevesi çizilmeye çalışılacak. Kavramın tarihsel gelişimi, İslam devletlerinin bu yöndeki uygulamalarıyla birlikte ele alınacaktır. İslam ekonomisi kavramlarına genel olarak değinildikten sonra kavramın olmazsa olmaz unsurlarından olan faiz yasağı, İslam bankacılığı temelinde ele alınacaktır. Faiz yasağının temeli Kuran'dan ve asrısaadet dönemindeki uygulamalardan yola çıkılarak incelenecektir. Buradan hareketle faizsiz bankacılığın tarihi gelişimi nedenleriyle birlikte açımlanmaya çalışılacak. Bölümde ayrıca İslamcı düşünürlerin kavramın içeriğiyle ilgili tanımlamalarına, İslam bankacılığının klasik yöntemlerine yer verilecek ve bölümün sonunda İslam devletlerindeki ilk uygulamalardan küresel boyuttaki İslam bankacılığına uzanan süreç, İslam bankalarının geldiği boyut açısından ele alınacaktır.

İkinci bölümde İslam bankacılığının Türkiye'deki oluşum ve gelişim süreci İslami sermaye bağlamında nedenleriyle birlikte ele alınacak. Türkiye'de İslami sermaye, Cumhuriyet'ten 1980'lere kadar olan süreçteki ekonomik gelişmeler ışığında değerlendirildikten sonra 1980 sonrasın ekonomik, siyasi ve sosyal koşulları İslami sermayenin seyri açısından hem dış hem de iç koşullayıcılarla birlikte ele alınacaktır. Yine bu bölümde, Türkiye'deki İslam bankalarının ve bunların faaliyetlerinin politik anlamı, siyasal İslam ile olan ilişkileri, İslamcı parti, cemaat ya da tarikatlarla ve aynı zamanda İslami şirketler ve holdinglerle olan karşılıklı ilişkisi araştırılacaktır. Devlet ve hükümetlerin bu süreçteki karşılıklı rolünün yanında, piyasanın da İslam bankacılığına bakışı irdelenecektir. Türkiye'nin ekonomik düzeni ve yapısı içinde İslam bankalarının yeri, misyonuyla birlikte tarif edilirken, kriz dönemlerindeki seyri de araştırılacaktır. Ardından İslami bankacılığının ortaya çıkışı ve hukuki süreç aktarılacak, Türkiye özelinde bu bankaların işleyişi teknik detayı ile birlikte incelenirken İslam bankalarının kullandığı

yöntemlerin dinen caizliği veya meşruiyeti de sorgulanacaktır. Uzunca bir süre Özel Finans Kurumları (ÖFK) daha sonra "Katılım Bankaları" olarak bilinen bankaların mevcut yapıları, faaliyet biçimleri ve sektör içindeki konumları, ekonomik göstergeler ve karşılaştırmalı istatistikî bilgilerle ele alınacaktır.

Sonuç bölümünde ise bir ekonomik sistem olarak "İslam ekonomisi," bunun uygulanabilirliği, İslam bankalarının kapitalist bir dünya ekonomisindeki işlevselliği sorularına yanıt aranacaktır. İslam bankacılığı uygulamalarının ortaya çıkışı ile kapitalizmin global ölçekte 1970'lerde yaşadığı kriz arasındaki bağıntı, sonrasında iki kutuplu dünyanın ideolojik politik ve ekonomik nesnelliğindeki ihtiyaçlarına bağlı olarak aktarılırken, araçsal İslam'ın nerede fonksiyonelleştirildiğinin de cevabı bulunacaktır. Küresel ekonomide İslam bankacılığının nereye denk düştüğü Türkiye'deki uygulamalardan hareket ederek, İslam bankacılığının eylemi ile söylemi arasındaki farkın nedenlerine yanıt verilecektir. İslam bankacılığının kapitalist sermaye birikim sürecinde, Türkiye ve küresel ekonomik sistemde nereye oturduğuna yanıt bulmaya çalışılırken, "İslami sermaye" adı altında birleştirilen şirket, holding, banka vb. ekonomik kuruluşların ülke içindeki ekonomik, politik ve ideolojik konumları da irdelenecektir. Tüm bunlarla iç içe olmak üzere İslami bankacılığın kuramsal çizgisi, teorisi ile pratik uygulamaları arasındaki açıyla, kapitalizmin katalizörlüğü arasındaki bağıntı bulunacaktır. Böylelikle varolanın ne olduğu sorusuna verilecek cevap gelecekte de ne olabileceği öngörüsünü mümkün kılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL HATLARIYLA İSLAM EKONOMİSİ

1.1. Kavramsal Çerçeve

İslam ekonomisi kavramı kısaca İslam dininin ekonomik faaliyetlerini ve kurumlarını kapsamakta; İslâmî değerlerden esinlenen toplumun iktisadî sorunlarını incelemektedir.[9] İslam dini inanç ile ilgili esaslar yanında dünyaya ait düzenlemeler ve hükümler getirmiş semavi bir dindir. "İslam, dünyevi hayatı ebediliğe göre ayarlar" diyen İslamcı düşünür Sezai Karakoç gibi, çoğu İslamcı yazar, İslam'ın temel kaynaklarında, her tür ekonomik soruna açık ve belirleyici çözümler bulunabileceği konusunda fikir birliği içindedir. İslâm ekonomisinde, kişi, kendi ekonomik faaliyetlerine yön verirken, Kur'an ve sünnetin emirlerini göz önünde bulundurmak zorundadır. Kur'an ve sünnette açıkça yasaklanmayan, onların özüne uygun olan her tercih, İslâmî bir üslûp içerisinde ifadesini bulabilir.[10] Kur'an ve Peygamberin sünnetinden yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılan bu alan, insanla insan ve insanla eşya arasındaki ilişkileri düzenleyen fıkıh ya da hukuk ile de yakından ilgilidir. Konu insan ve davranışları yanında birbirleriyle olan ilişkileri olunca, ahlakın da kavram içinde önemli bir etkisi olmaktadır. İslam ekonomisi kavramının, fıkıh ve ahlaka gereksinimi vardır ve bu yüzden kavram, biraz İslam ahlakı, biraz da İslam fıkhı (hukuku) ile birlikte ele anılır: "Maddi yan, desteğini ruhi yandan alır; onun için İslam'ın

---

[9] M. A Mannan., **İslam'da Ticaret ve Ticari İlişkiler**, Çev. Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu, www.davetci.com/ekonomi_serideliller.htm s:2

[10] Mannan, a.g.e. s:3

iktisat prensipleri diğerleriyle, yani ahlaki, içtimai veya pedogojik prensipleriyle bir bütünlük arz eder ve kaynaşmış halde bulunur."[11]

İslam ekonomisi kavramı, İslamı tam bir yaşam biçimine dönüştürmeye çalışan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi'nin (1903-1979) eserlerine dayanmaktadır. Mevdudi birçok kitabında İslam'ın yalnızca birtakım ibadetlerden oluşmadığını yazar. Mevdudi bu görüşünü desteklemek için aralarında İslam ekonomisinin de bulunduğu çeşitli İslami disiplinlerin kurulmasına öncülük etmiştir.[12] Çağımızın güncel ekonomik sorunlarına İslami bir perspektiften çözüm bulunabileceği konusundaki düşünceler, İslamı, kimi zaman alternatif bir ekonomik model olarak öne çıkarırken kimi zaman da mevcut ekonomik yapının eksiklerini ve sorunlarını tamir etmede en iyi tamamlayıcı unsur olarak ele almaktadır. "Günümüz Müslümanlarının ekonomilerinin hiçbiri, gerçek anlamda İslami değildir. Çoğu kapitalizmin ya da sosyalizmin değişik uygulamalarıdır"[13] Şeriatın temel buyruklarını, peygamberin hayatını ve uygulamalarını sistemleştirip kavramsallaştırmaya çalışan İslamcı düşünürler, bu çalışmaları İslam'ın üçüncü yol, orta yol olma ideolojisiyle birlikte kurgulamıştır.[14] İlk zamanlardaki görüş, İslami esaslara göre düzenlenmiş bir ekonominin kapitalizmle sosyalizmin kusurlarından muaf olmanın yanında, bu iki sistemin güçlü yanlarını kendinde birleştirdiği yönündedir. Şimdilerde ise hakim olan görüş İslam'ın özünde liberal ekonomiyle uyuştuğu ve hatta özünde liberal olduğu yönündedir.•

İslamcı düşünürlerin ekonominin İslami ilkelere göre yeniden yapılandırılması yönündeki görüşleri de benzer iki iddiaya dayanmaktadır. Birincisi mevcut sistemlerin başarısız olduğu; ikincisiyse, İslam'ın daha ilk dönemlerinde alternatiflerine karşı rakipsiz üstünlüğünü kanıtlamış olduğu iddiasıdır. Egemen kapitalist ekonomik sistemi eşitsizlik, verimsizlik ve ahlaki bunalımlardan sorumlu tutmaktadırlar. İslam ekonomisinin kapitalizmin ve sosyalizmin zararlı yönlerini dışlayan, faydalı yanlarını ise kapsayan "ayrı"

---

[11] Muhammed İbrahim İsmail, **Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam**, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1990. s:16

[12] Kuran, **a.g.e**., s:16.

[13] Ekrem Han, **İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri**, İstanbul, Kayıhan Yay. 1998, s:34.

[14] Oliver Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, İstanbul, Metis Yay. 1994, s:179.

• Bu konuda bkz. Karaman 1987, Armağan 1996, Atılgan 1996, Muhammed İsmail 1990.

ve bağımsız bir sentez ya da "orta yol", "üçüncü yol" olduğu iddiası mevcuttur. Örneğin kapitalizmde özel mülkiyet, faiz ve karın varlığına karşın, sosyalizmde özel mülkiyet, faiz ve kar yasaktır. İslam'da ise özel mülkiyet, ticaret ve kar helal, faiz ise haramdır. İslam'ın temel kaynakları özel mülkiyeti kutsarken, faizi yasaklayıp ticareti serbest bıraktığı için İslami esaslara uygun ekonomi, bu iki sistemin kusurlarından arınmış olacak, erdemlerini kendinde toplayacaktır görüşü hakimdir.

İslam'ın temel kaynakları çeşitli ekonomik kurallar içerse de tamamen İslami ilkelere dayalı bir ekonomik sistemden söz etmek olanaklı değildir. Kendilerini "İslam iktisatçısı" olarak niteleyen bu ekolün savunucuları, ilgilendikleri konuların zekat ve faizsiz bankacılığın çok ötesine gittiğini vurgulasalar da, genel bir ekonomik düzenden ve onun yasalarından söz etmek oldukça zordur.[15] İslam dini, kapitalist üretim biçiminin hiçbir zaman ekonomik formasyonun oluşumu yönündeki gelişimini hiçbir zaman engellenmemiştir.[16] İslam ekonomisi ayırt edici özelliklerini mülkiyet, miras ve vasiyet, hür teşebbüs, serbest ticaret ve kar, faiz yasağı ve zekât üzerine odaklar. Bunlara, ekonomik kararların İslami ahlak süzgecinden geçirilmesi zorunluluğu, din ve hesap verme şuuru, israf yasağı gibi ahlaki kurallar ve devletin ölçülü müdahalesi eklendiğinde genel hatlarıyla İslam ekonomisinin çerçevesi çizilmiş olur.

1.1.1. Mülkiyet

İslam'da mülkiyet hakkı kutsal metin aracılığıyla tanrısal bir buyruk olarak tanınmıştır. "İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır."[17] Yeryüzündeki mallarının mülkiyeti önce onu yaratan Allah'a sonra da onun emanetçisi olan kullarına aittir. "Mülk Allah'ındır," *kul* onun yeryüzündeki bekçisidir. Kur'an, birçok ayetinde insanın kendi maddi refahını hor görmemesi ve Allah'ın bekçisi kıldığı mallarına sahip çıkması gerektiği üzerinde durur. "Allah'ın halifesi olacak kadar üstün tutulmuş bir yaratığa, diğer yaratıkları tasarruf etme hakkının verilmesi olağandır"[18] Mal, müminin Allah yolunda ilerlemesi için bir vasıta olarak görülürken, mülkiyet hakkının insanın en

[15] Kuran, **a.g.e.,** s:15.
[16] Maxime Radinson, **, İslam and Capitalism**, Çev.Brian Pearce, New York, 1973.
[17] Kur'an (Türkçe anlamı, Çev. Abdullah Aydın,) İstanbul, Karaoğlu Yay.
[18] İsmail Kara (haz.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Sezai Karakoç, a.g.e., s:406.

doğal hakkı olduğu görülür. Yaratılışın hedefi şu hükümlerde somutlaşmaktadır: "Yeri de varlıklar için yarattı"[19] ve "Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı."[20]

Mülkiyet hakkı doğal ve içgüdüsel bir haktır. Mülkiyet hakkının doğal ve içgüdüsel olmasının iki sonucu vardır: "Biri, emek ve ortaya çıkarma, diğeri de mülk bağışlama ve bahşetme."[21] Mülk önce Allah'ın sonra tüm insanlığın olması nedeniyle genel, kamuya ait; ama emek sürecinden geçip işlendikten sonra da kişilerin yani özele aittir. Bundan dolayı da kişiselleşen ve özele konu olan mülk, miras ve vasiyet yoluyla bağışlanıp, bahşedilebilir ve servet birikimi doğal mecrasında ilerler. Bunu örneklendiren bir hadis şöyledir:

> Hz. Peygamber'in hal hatır sormak üzere ziyaretine gittiği ağır hasta olan bir sahabe kendisine, "Ey Allah'ın Elçisi, ben zengin bir adamım ve bütün servetimi yoksullara miras bırakmak istiyorum" dedi. Hz. Peygamber'in karşılığı şöyle oldu: "Hayır, yakın akrabanı dilenmeye terketmektense, mirası onlara bırakıp bağımsız yaşamalarına imkân vermen daha iyi olur" Ona servetinin ne üçte ikisini ne de yarısını yoksullara bırakmasına izin verdi. Sadece üçte birini bırakmasına müsaade etti ve "Peki fakat üçte bir bile çok" dedi.[22]

Mülkün dünyevi dağılımı konusunda da İslam'da insanın yaratılıştan farklı olduğu ve bunun yaratıcının tercihi olduğu fikri vardır. "… Dünya hayatında onların geçimliklerini bile aralarında biz böldük. Kimini derece derece diğerinin üstüne çıkardık ki bir kısmı bir kısmını tutup çalıştırsın…"[23] İnsanlar aynı değildir, yaratılıştan gelen farklı yeteneklerle donatılmıştır. "Zenginlik ve konfor karşısında bütün insanların eşitliği bir ideal olsa bile, mutlak ve katıksız bir hayır getirmez çünkü her şeyden önce tabii yetenekler çeşitli fertler arasında aynı değildir"[24] Allah'ın insanı çeşitli özelliklerde yarattığı ve tabii özellikleri de çeşitli insanlar arasında eşit veya aynı dağıtmadığı fikri bencilliği, bireyciliği, rekabeti ve çıkarı meşrulaştıran bir alan açmaktadır. Farklı özelliklerde ve yeteneklerde yaratılanların aynı zenginliğe, servete yani mülke sahip olmaları da beklenemez. "Allahın yaşayışınızın sebebi kıldığı mallarınızı aklı zayıf olanlara vermeyin"[25]. Çünkü "İnsanın ve onun maddi ilerlemelerinin geçmiş tarihi yarışmaya, topluluk içindeki bireyciliğe ve düşünce, hareket

[19] Kur'an, Rahman suresi, Ayet 10.
[20] Kur'an, Bakara suresi, Ayet 29.
[21] Murtaza MUTAHARRİ**, İslam İktisadının Felsefesi**, İstanbul, İnsan Yay., 1997, s:41.
[22] Buhari'den aktaran Muhammed Hamidullah, **İslam'a Giriş**, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 2004, s:221.
[23] Kur'an, Ez Zuhruf suresi, Ayet 32.
[24] Hamidullah, **a.g.e**., s:218.
[25] Kur'an, Nisa suresi, Ayet 5.

hürriyetine dayanır."[26] İslam'da müminin, kendi çabasından doğan kazançlarından kendisinin faydalanması; ailesi veya mirasçılarıyla servetini paylaşacağını bilerek çalışması, onun azmini, hırsını ve şevkini perçinler.

Görüldüğü üzere İslam'daki mülkiyet hakkı ile liberal ekonomideki mülkiyet hakkı ile arasında teorik düzeyde ve uygulamada temelde bir benzerlik vardır. İslam'daki mülkiyet hakkının sadece uhrevi, ilahi, ruhi olana yapılan atıf yönünden bir fark vardır ve ekonomik kararların ve davranışların ahlaki süzgeçten geçirilmesi tavsiyesi yegane fark ve aynı zamanda tek sigorta olmaktadır. "İslam, kişinin özel çalışma, mülkiyet ve miras haklarını tanırsa da bu haklar liberal-kapitalist bir ekonomide olduğu gibi sınırsız değildir; din ve ahlak kurallarıyla gereğinde İslam devletinin karışmasıyla bu haklar disiplin altında tutulur"[27] Özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti arasında özel bir ayrım ya da düzenleme yoktur. Ancak kişisel mülkiyet, özel mülkiyet, kutsal metinler aracılığıyla korunmaktadır. Konuyla ilgili Ebu Davud, Tırmızi'nin aktardığı bir hadis şöyledir:

> Bir gün Hz. Muhammed sahabelerinden birini acınacak bir halde gördü. Kendisine neden bu durumda olduğunu sorması üzerine sahabe: "Ey Allah'ın resulü yeterince malım mülküm var fakat bunları kendi şahsım için harcamak yerine yoksullara vermeyi tercih ediyorum" cevabını verdi. Buna karşılık Hz. Peygamber: " Hayır, Allah kuluna verdiğinin izlerini, onun üzerinde görmeyi sever" dedi.[28]

Müminin tasarrufu altına aldığı servetin sınırı, maddi bir sınır olmaktan öte malın, mülkün, zenginliğin, emanetçisi olduğu ve dünyevi olanla ebedi olan arasındaki ayrımı bilerek yaşaması gerektiği yönündeki ekonomik olana dönük ahlaki bir sınırdır. Bu yüzden Mülk sahibi olmak bazen zararlı sonuçlar doğuran bir fitne[29] ve kişinin sınandığı bir mecradır: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir bela ve denemedir. Çünkü sizi bir takım günahlara sokabilirler. Büyük sevap ancak Allah katındadır. Kim Allah sevgisini mal ve evlat sevgisinden üstün tutarsa, Allah onu büyük bir mükâfata eriştirir"[30]

---

[26] Hamidullah, **a.g.e**., s:219.
[27] İsmail Kara (haz.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Sezai Karakoç, a.g.e., s:406.
[28] Hamidullah, **a.g.e**., s:221.
[29] Atlıgan, a.g.e., s:18.
[30] Kur'an-ı Kerim, Teğabun suresi, Ayet 15.

1.1.2. Miras ve Veraset

Mülkiyet hakkının doğal ve mantıki sonucu olarak görülen miras, İslam'da bireyi toplumsal ve ekonomik hayatta sürekli motive eden bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber miras, "Ölenin ölmesiyle kalanların kendi hayat şartlarını sağlayabilmeleri arasındaki geçen zaman için bir teminat"tır.[31] Ve insanın öldükten sonra da yaşayan etkilerinin hukuku olarak meşrulaştırılır. Herkesin emeğinin ürününün yaşarken hatta ölümünden sonra da kendisine ait olması, kendi gözetimi altında bulunması düşüncesi burada kilit bir öneme sahiptir. Sosyal açıdan da mirasın gerekli olduğuna inanılır. Bağış yapma, hibe etme, vakfetme, iyileştirme ve karşılıksız hizmet etme hakkı, topluma zarar vermediği sürece kimsenin elinden alınamaz.[32]

Servetinin kendi öldükten sonra çocuklarına ya da akrabalarına kalacağını bilerek çalışan ve mülk edinen müminin, hırslı, azimli ve ruhen rahat olacağı düşüncesi vardır. Kendi kazandığı ve biriktirdiği servetini, çocuklarına, akrabalarına veya vasisine bırakma hakkı, mümine ekonomik hayatta adeta bir motivasyon aracı olarak görülür. "Miras, ahlaki açıdan meşru hatta övgüye değerdir. Çünkü aile bağlarını güçlendirmeye vesile olmaktadır. Aslında çocuklarına daha fazla huzur ve refah bırakabilme umudu, anne ve babanın faaliyetine dinamizm katar ve onları zahmet çekmeye yönelten bir nedendir"[33]

İslam'da servet zorunlu olarak belirli oranlarda çocuklar, baba, anne ve eş arasında paylaştırılır. Ölen kimse tarafından bırakılan miras şu şekilde taksim edilir: İlk olarak cenaze masrafları çıkarılır. İkinci olarak borçların ödenmesi için gerekli miktar ayrılır ve bundan sonra kalan mirasın üçte biri eğer vasiyetle bırakılmışsa vasiyet edilen kişiye verilir. Sonra kalan miktar asıl mirasçılara taksim edilir. Eş, anne, baba ve çocuklar birinci derece mirasçılardır. Bunlar yoksa ikinci derece mirasçılar olan akrabalara - dayı, amca, hala, teyze gibi - dağıtılır. Aynı derecedeki akrabalar arasında eşitlik vardır.

---

[31] İsmail Kara (haz.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Sezai Karakoç, a.g.e., s:222.
[32] Mutaharri, a.g.e. s:221.
[33] Mutaharri, a.g.e. s:222.

İslam ölen kimsenin mirasının yakın akrabaları arasında paylaştırılmasının zorunlu kılmış ve vasiyet yoluyla miras bırakma yetkisini kısıtlamıştır. İslam ferde malını vasiyet yoluyla alacaklılar ve mirasçıları dışındaki kimselere bırakma yetkisi verir fakat bir vasiyet servetin sadece üçte biri kadar olabilir.[34] Kanuni mirasçıların hiçbir hiç bir vasiyete ihtiyacı yoktur. Çünkü onlar otomatik olarak ölenin mallarına kanun tarafından belirlenen oranlarda mirasçı olurlar. Vasiyet sadece ölen birinin mirasına konma hakkı bulunmayan kimseler için kabul edilmiştir.

1.1.3. Zekat

Kelime olarak zekât, büyüme, çoğalma anlamına gelir. Terminolojik olarak "verilen şey" manasına gelmekte olup: "Birinin mülkiyetinden, şer'an tespit edilmiş bir nisbetin, Haşimi ailesinden veya onların müvekkillerinden olmayan fakir bir Müslümana, veren için bir menfaate yol açmayacak tarzda aktarılması işlemi"[35] olarak tanımlanmaktadır. Verilmesi dünyadaki mülkiyetin artmasına, çoğalmasına neden olan davranıştır ve İslam'ın beş şartından biri olacak kadar da önemlidir. *Sadaka* zekatın diğer bir adı olup genel kullanımda verilmesi dinen zorunlu olan sadakaya ***zekat;*** gönüllü verilene ise ***sadaka*** denmektedir. O dönemde sadaka vermek mecburi olmayıp, ödeme zamanı veya miktarı saptanmamıştır. Bunlara *infak fi sebilillah* Allah yolunda harcama *veya tatavvu* gönüllü yardım adı verilir.

Zekât Allah'tan bir farz olarak senede bir kez, fakirlere, yoksullara, zekâtı toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere ve yolda kalanlara verilir. Sekiz türü mevcuttur: 1) Yoksullar 2) Zekât memurları, 3) Kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar, 4) Köleler, 5) Ağır borç altına girmiş olanlar, 6) Allah yolunda cihat edenler (Askerler, Öğrenciler…), 7) Yolcular ve 8) Fakirler için olanlar.

---

[34] Hamidullah, a.g.e., s:222.
[35] Nicolas P. AGHNIDES, **İslam'ın Mali Hükümleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2003, s:176-177.

Bu sekiz gider kalemi, bir toplumun bütün ihtiyaçlarını pratik olarak karşılayan bir önemde ve yeterlilikte görülmüştür. Zekât diye tercüme edilen "sadakat" kelimesi, normal dönemlerde Müslümanların hükümetlerine ödemeleri gereken bütün vergileri içine alır: Tarım, madenler, ticaret ve sanayi, beslenen sürüler, tasarruflar vb. üzerinden alınan vergiler; olağanüstü zamanlardaki geçici vergiler, vatandaş veya yabancı gayri Müslimlerden alınan vergiler, zorunlu olmayan diğer bütün katkılar bunun dışındadır. "Zekat kurumunun amacı yalnızca eşitsizlikleri azaltmak değil, aynı zamanda devlete gelir sağlamaktı. İslam devleti, toplumun kaynaklarını İslam'a hizmet edenlere aktarma yetkisiyle donatılmış olup bunları bayındırlık işlerine ve İslam'ın yayılmasına harcayabiliyordu. Böylesi amaçların eşitsizliklerle savaşım hedefiyle bağdaşamayabileceği ortadadır"[36]

Zekâta konu olan mallar ve zekat oranları şöyledir: Toprak ürünlerinden, (Öşür) 1/10 oranında, çiftlik ve sürü hayvanlarından (*Sevaim hayvanları*) 1/40 oranında; altın, gümüş gibi değerli metallerden % 2,5, ticaret mallarından ve maden gelirinden % 20 oranında alınırdı. Ayrıca alacaklarda zekâtın kapsamına girmekte olup 1/40 oranı geçerlidir. Burada dikkat çeken bir husus zekâta konu olan malların veya alacağın sermayeye dayalı, gelir kaynağı olan, kazanç sağlayan ve servet biriktirme aracı olarak değerlendirilen özelliklerde olmasıdır. Altın ve gümüş gibi değerli mücevherlerin de aynı kategoride değerlendirilmesi daha önce İslam ekonomisi başlığında ele aldığımız ve faiz bölümünde de işleyeceğimiz gibi bazı tartışmalara ve görüş ayrılılarına sebebiyet vermektedir.

Diğer semavi dinler gibi İslam'da kaynak dağılımında büyük eşitsizliklere, sosyo-ekonomik adaletsizliğe ve dengesizliğe karşı çıkar. Zekat, bunun önlemi; toplumsal dengeyi ve sosyal adaleti sağlayıcı temel mekanizma ve sistem olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında İslam anlayışında zekât, zenginlerin, servet sahibi Müslümanların *sevap* kazanmalarının bir yolu ve aracıdır da. Zenginlerin malının 1/40'ını dağıtmaları suretiyle toplumsal adaletin sağlanacağı düşüncesi kuşkusuz yetersiz kalmaktadır. En başta şunu söylemek gerekir ki, zekât sistemini zenginlerden alınan bir tür gelir vergisi gibi düşünsek

[36] Kuran, **a.g.e**. s:43.

bile azalan oranlı bir vergilendirme söz konusudur. Örneğin 40 koyunu olan biri bunun 1 tanesini zekât verirken, koyun sayısı 120'yi geçince 2, 200'ü geçince 3 ve nihayet 400'e ulaşınca 4 koyun zekât olarak verilir, yani oran başlangıçta %2,5 iken mal arttıkça %1'e düşmektedir.

Zekât sisteminin, Pakistan, Suudi Arabistan, Malezya gibi İslam ülkelerindeki uygulamalarına bakılarak yapılan değerlendirmelerde de soysal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakta yetersiz kaldığı gözlenmiştir. 1987–88 yıllarında Pakistan'da zekâttan elde edilen gelir, GSYH'nin 0,35'i kadardı. Suudi Arabistan'da ise 1970'li yıllarda zekâttan elde edilen gelir GSYH'nin 0.01 ile 0,04'ü arasında kalmıştı. Malezya'da 1988 yılı itibarıyla halkın yüzde 8'i kurallara uygun biçimde zekat vermekteydi.[37]

1.1.4. Faiz Yasağı

Riba ya da faiz, kelime olarak artış, fazlalık ve yükseklik anlamına gelir.[38] Riba aynı zamanda haram kazanç demektir. Terminolojik olarak ise paranın kiralanması karşılığında hak edilen bedeldir. Faizin doğumu için, gerekli ve yeterli koşul alacaklının bir miktar paradan belli bir süre mahrum kalmış olmasıdır.[39]

Faiz ilk çağlardan itibaren para ticaretiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Para ticaretinin yasal ya da yasadışı yolarla (tefecilik) yapılmasında fark etmeyen tek fonksiyonu faizdir. Antik Hint, Mısır, Babil, Yunan uygarlıklarında faizle ilgili yasaklamalar veya düzenlemeler söz konusudur. Aristo Politika adlı eserinde: "En çok tiksinmeyi hak eden şey, faizciliktir. Çünkü bundan sağlanan kazanç, doğrudan doruya paranın kendi varlığından ileri gelir ve paranın doğuşuna yol açmış olan amaca aykırıdır. Zira para mübadele için yaratılmıştır" diyerek faizin, paranın mantığıyla ters düştüğünü yazar. Saint Thomas ise "Parayı ve paranın kullanım değerini ayrı ayrı satma imkanı yoktur. … Faiz,

[37] Kuran, a.g.e. s:44.
[38] Nezih Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, İstanbul, İz Yay.,1996, s:279.
[39] Sami Uslu, **İslam'da Faiz Yasağı ve Çağdaş Finans**, İstanbul, Zafer Yay., 2005, s:17.

zamanın bir fiyatı ise hiç kimse faiz talep etme durumunda değildir çünkü zaman bütün insanlar için ortaktır ve sadece tanrıya aittir" demiş ve faizle paranın zaman değeri arasındaki ilişkiye yorum getirmiştir.[40]

Faizi yasaklamayan bir tek din yoktur. Kur'an'ın faiz kınaması Medine döneminde olmuştur ve Nisa suresindeki çeşitli ayetlerden de anlaşılacağı üzere başlangıç olarak Yahudilere yöneliktir. "Yahudilerin, zulüm yapmaları, birçoklarını Allah yolundan alıkoymaları, yasaklanmış olduğu halde riba almaları ve halkın mallarını haksızlıkla yemeleri yüzünden, kendileri için helal kılınmış hoş ve nefis şeyleri onlara haram ettik."[41] Yahudiler, kendilerine yasaklanmasına rağmen *riba* (faiz) almakla suçlanmaktadırlar. Yahudiler böyle bir tavrı benimsemekle Hz. Muhammed'in kendilerininki ile aynı dini yaymakta olduğu iddiasını reddetmekteydiler. Muhtemelen bu ribanın yasaklanmasının en büyük nedenlerinden birisiydi.[42] Ayrıca faiz yasağına sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında, nüfuzu ve ekonomik gücü artan Yahudi tüccar ve tefecilerin etkisinin kırılması isteğinin ve bunun ardında da ticari hayatın Müslümanların kontrolüne geçmesi arzusunun yattığı görülebilir. Dönemin Ticaret merkezi olan iki önemli şehirden biri Medine'de (Mekke'den sonra), Yahudi tüccarların ekonomik hegemonyalarının sınırlandırılması, ümmetin ekonomik hayattaki egemenliğinin ve payının arttırılmasına dönük önemeli bir milat olarak düşünülebilir.

Bu ayetlerde (Nisa, 160-161), Hicretten sonra 1. yıl civarında, Yahudilerin Hz. Muhammed'in çağrısına rağmen maddi yardımda bulunmayı reddetmeleri ve ancak faizle borç para verebileceklerini söylemiş olmaları etkili olmuştur.[43] Daha sonra gelen "Ey iman edenler, faizi kat kat artırarak yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."[44] ayeti ile tüm Müslümanlara yönelik genel ancak aynı zamanda, sadece kat kat artırarak yemeyin denilerek, kısmi bir yasaklamaya geçilmiştir. Faizin hem tüm Müslümanlara ve hatta insanlığa hem de tüm yönleriyle her şekliyle kesin olarak yasaklanması daha sonra gelen Bakara suresinin 275–276–278–279. ayetleri ile sağlamlaştırılmış ve kesinleştirilmiştir:

---

[40] Uslu, **a.g.e.,** s:18-20.
[41] Kur'an, Nisa suresi, Ayet 160–161.
[42] Montgomery W. Watt, **Kur'an'a Giriş**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2000, s:187.
[43] WATT, **a.g.e**. s:187.
[44] Kur'an, Ali İmran, Ayet 130.

"Eğer faizi terk etmezseniz, Allah'a ve resulüne karşı savaşa girdiğinizi bilin. Eğer faiz almaktan tövbe ederseniz sermayeniz sizindir…"[45]

Faiz olgusu paranın zaman değerine işaret eder. Paranın zaman değeri modern finansın da belkemiğini oluşturur. Kısaca paranın değerinin zaman karşısında korunması gerektiği düşüncesi üzerine kurulu bu kavram, finansın faize hak kazandıran temel bir kavramıdır. Örneğin paranın gelecekte enflasyon nedeniyle satın alma gücü bakımından değer kaybedeceği varsayımı vardır. Faizle ilgili kavramsal anlamda temel uyuşmazlık da burada düğümlenmektedir. "İslam'da hatta orijinal haliyle Hıristiyanlıkta, zamanın sahibi Allah'tır, dolayısıyla zaman satılamaz; …İslamiyet paranın zaman değerini reddeder. Çünkü gelecekle ilgili her türlü gelişme sadece Allah'ın tasarrufu ve bilgisi altındadır."[46] Bu görüş ilk bakışta hemen fark edileceği gibi, bankacılıkta mevduatlara devlet garantisi verilmesi ya da İslami bankaların uygulamaya soktukları "Güvence Fonu" ile "sigortacılık" gibi faizin dışındaki başka konularda da akla bazı soru işaretlerini getirmektedir. Zamanın içinde taşıdığı en önemli unsur belirsizlik yani risktir. Sadece Allah'ın tasarrufunda ve onun bilgisinde olan, gelecekle ilgili belirsizliğin (riskin), ortadan kaldırılmasına ya da tolere edilmesine yönelik bu girişimlerin, fıkıhtaki tartışmalarda da yola çıkılarak meşruiyet sorunu taşıdığı söylenebilir.[47] Aynı zamanda ticaret hayatının olmazsa olmazlarından biri vadeli satışlar yani peşin fiyatın üzerine vade farkı koyarak satmak da caizdir. Vadeli ticarete izin verilmesi, İslam'da zaman kavramının dikkate alındığını tartışmasız biçimde ortaya koymaktadır.

İslam ticari kar ile faizle ödünç vermeden gelen kazanç arasında, bir ayrıma gitmiştir: "Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır."[48] İslam hukuku paranın getiri sağlamasına karşı değildir ancak faize karşıdır. Faiz yerine kar-zarar ortaklığı sonucunda elde edilecek kar payını öngörür. İslamcı yazarlar, bu yasağın temel sebebinin, faizle ödünç vermede riskin tek taraflı olmasından kaynaklandığı görüşündedir. Çünkü kişi kar sağlamak amacıyla bir miktar ödünç alır fakat şartlar elverişli olmayabilir veya işler

[45] Kur'an, Bakara suresi, 279.
[46] Uslu, a.g.e., s: 20–21.
[47] Bu konuda bkz. Zerka 2003, Karaman 2000 ve 2003, Uslu 2005.
[48] Kur'an, Bakara suresi, Ayet 275.

yolunda gitmeyebilir ve de faizi ödemek için yeterince kar elde edilemeyebilir. İşte böyle bir durumda, parayı yani faizli borcu veren, borç verdiği kişi veya işletme zarar da etse, işletmenin zararlarına katılmaz ve faiziyle birlikte alacağını tahsil eder. Borcun amacı tüketim de olsa yatırım da olsa, riskin her iki tarafa da ait olması gerektiği üzerinden hareketle hak ilkesine aykırı bir durum olduğu ifade edilir. İslam iş hayatında riskin paylaşılmasını ister.[49] Diğer bir görüş ise paradan para kazanmanın caiz olmaması; sermeyenin üretken olması fikridir. İslam iş hayatında sermeye ile emeğin bileşkesini ve bundan elde edilecek kazancı caiz bulur.[50] Faizin başka bir olumsuz yanı ise yoksullardan zenginlere kaynak aktararak gelir dağılımını bozmasıdır. Faiz ayrıca insanların enerjilerini üretken girişimlere harcamalarını engellediği için de eleştirilir.

Sermayenin ancak yatırım alanında bulunması gerektiğini savunan bu görüş, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de bir servet biriktirme aracı olarak saklanması, alıkonulması, yatırım alanının dışında tutulmasına karşı çıkar: "Altın ve gümüşün saklanması, çalışmadan alıkonulması yasaktır. Çünkü bu bir nevi faiz atmosferi doğurur."[51] Ancak İslam ekonomisi başlığında ele aldığımız ve zekat bölümünde de gördüğümüz gibi bu yönde farklı görüşler mevcut olup uygulamalar da ağırlıklı olarak aksi yöndedir. Özellikle Arap ülkeleri ve ülkemiz halkı Müslüman toplumunda altın, bir ziynet eşyası olarak tercih edilmesinin yanında, özellikle bir servet biriktirme aracı olarak da düşünülmekte ve değerlendirilmektedir. Altından ve gümüşten gelir getiren bir servet biriktirme kaynağı olarak zekât alınması, onun bir sermaye olarak işlem görmesini meşrulaştırır. Altın ve gümüşün sadece bir ziynet eşyası olarak değerlendirilmesi veya saklanması, İslam ekonomisi içinde pek mümkün görünmemektedir.

İslam ekonomisi literatüründe ve yürütülen tartışmalarda faiz kritik bir öneme sahiptir. Faiz yasağı İslam ekonomisinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak öne çıkarılmasının ötesinde, onunla özdeşleşmiştir. Yürütülen tartışmaların can damarıdır. Faiz, İslami bağlamda ticaret, sermaye, bankacılık veya finans alanıyla yakından ilintilidir. İslam'da sermayenin üretken olduğu fikri ve muhakkak üretim süreci sonunda kar elde

[49] Uslu, **a.g.e.,** s: 23.
[50] Bu konuda özellikle şu kaynaklara bakılabilir: Karakoç 1987, Uslu 2005, Atılgan 1996.
[51] Karakoç, **a.g.e**. 405-408.

ederek kazanç sağlaması fikri meşrudur. "Sermaye ancak yatırım alanında bulunabilir ve meşru sayılır. Kazanç, İslam'da emeğe dayanır; sermaye ancak emekle birleşerek çalışırsa meşrudur."[52] İslam, paranın altın gümüş gibi şu anda oldukça popüler ve yaygın bir yatırım aracı olan alternatiflerle ki buna *kenz* yani paranın çalıştırılmadan saklanması ya da alıkonulması denir, değerlendirilmesi de doğru bulunmaz.[53] Kur'anda bu konuda şu yer alır: "Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlara ise acıklı bir azabı müjdele."[54] Ancak sermaye ile faiz arasındaki ilişki konusunda İslam düşünürleri arasında, özellikle de altın ve gümüşün yatırım aracı olarak değerlendirilmesinin caizliği konusunda tam bir mutabakat yoktur.[55] Altın ve gümüşün aynı zamanda zekâta konu olması ve zekâtı verilecek mallar kategorisinde değerlendirilmesi tartışmayı temelde açmaza sürükleyen unsur olmaktadır.[56]

Faiz yasağı ile bankacılık ve finans sektörü arasında birebir ilişki vardır. Bu çerçeve pratik hayatta ve uygulamada kendi somutluğunu daha çok bankacılık alanında gerçekleştirmiştir. İslam ekonomisi üzerine yürütülen tartışmalarda faiz ile bankacılık arasındaki birebir ilişki kurulmuş; İslam bankacılığı, İslam ekonomisinin belli başlı önemli konusu haline gelmiştir.[57]

1.2. Faizsiz Bankacılığın Tarihi

Paranın ticari hayatta bir değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmasıyla beraber parayla ilgili kurumlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Paranın ayarı, standardı, dolaşımı, transferi gibi sorunlarla birlikte borç ve kredi alıp verme gibi ihtiyaçlar paranın fonksiyonlarını ve bu fonksiyonlarına uygun kurumları koşullamıştır. Gelişen ihtiyaçlar, değişen üretim ve ticari hayat böylelikle bankacılığı ortaya çıkarmıştır.

---

[52] Karakoç, a.g.e. s:408.
[53] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Karakoç 1987, Mutaharri 1997.
[54] Kur'an, Tevbe suresi, Ayet 34.
[55] Bu konuda bkz. Karaman 2002.
[56] Bkz. Aghnides a.g.e. , Karaman a.g.e.
[57] Örneğin: Armağan 1996, Zerka-Neccar 2003, Karaman 2000, Bayındır 2005.

İlk bankacılık uygulamalarının din adamlarının etrafında ve onların kutsal mekânları çevresinde doğup geliştiği görülmüştür. Tapınakların, mabetlerin ve din adamlarının bulunduğu veya yaşadığı kutsal yerler, zamanla dini ihtiyaçların dışındaki ihtiyaçlara da cevap vermeye başlamıştır. İnsanlar dokunulmazlıkları da olan din adamlarına güven duymuşlar; bu güven, çalınma ve kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan servetlerini din adamlarına emanet etmelerine neden olmuştur. Emanetlerin bir kısmı tanrı adına sadaka ya da adak olarak mabetlere bağışlanırken, din adamları da bu bağışları önceleri ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak ödünç veriyordu. Daha sonraları insanların buralara emanet ettikleri mallar çeşitlenip artmış din adamları da bu malları artık belli bir bedel karşılığında ihtiyaç sahiplerine borç vermeye başlamışlardı. Bu bedel zamana bağlı olarak faizli geri ödeme şeklinde gerçekleşmekteydi. Böylelikle din adamlarıyla özdeşleşen kutsal mekânlar, banka-mabedler olarak dünyevi hayatın önemli bir adresi haline gelmişlerdi. Kredi bir kazanç kapısı haline gelmeye başlayınca din adalarının yanı sıra bazı zengin kişiler de bankacılık işleri yapmaya başlamışlardı. Mezopotamya'da *Kızıl Tapınak*, Eski Yunan'da *Delos, Parthenon* ve *Apollon Tapınağı,* banka mabetlerin ilk örnekleri sayılırlar.[58]

Din adamlarıyla bankacılık arasındaki ilişki sonraki çağlarda doğrusal ve paralel bir süreç izlememiştir. Ancak insanların mallarını, paralarını veya değerli eşyalarını teslim etmede başrol oynayan güven unsuru önemini kaybetmemiştir. Başlangıçta kaybolma veya çalınma tehlikesine karşı sadece korunma, saklanma amacıyla emanet edilen servet daha sonraları kazanç ve gelir elde etme amacıyla değerlendirme başlanmıştır. Güven unsurunun yanına iyi bir kazanç getirme beklentisi eklenmiştir.

Arap yarımadasında İslamiyet öncesi ve sonrasında paralel bir İslam'dan önce de Arap yarımadasında faiz yaygındı. Borç zamanında ödenmezse faiz eklenir ve vade uzatılırdı. Faizin İslamiyet öncesindeki ticari hayatın önemli bir öğesi olduğu ve bunun da sermayeyi tekelinde bulunduran dönemin ileri gelenleri tarafından (Yahudi tüccar ve tefeciler, Arap tüccarların ileri gelenleri, kabile liderleri vb.) uygulandığını görüyoruz. İslamiyet'in yaygınlaşması nüfuzunu ve etki alanını genişletmesi; ticari hayatın da hareket ve gelişme alanını büyütmüştür. Özellikle Hz. Ömer döneminde ile yoğunlaşan ve fetihler

[58] Bayındır, a.g.e., s:27.

yoluyla coğrafi sınırlarını genişletmeye başlayan İslamiyet, Abbasiler dönemi ile birlikte zirve noktasına gelmiş Atlas Okyanusundan Çin Seddi'ne, Hint okyanusundan Hazar denizine kadar genişledi. Bu fetihler sayesinde Avrupa-Ortadoğu-Orta Asya arasındaki ve Kuzey Afrika'daki önemli ticari merkezler Müslümanların eline geçti.

Önemli kara, deniz ticaret yolları ve limanların Müslümanların eline geçmesiyle birlikte Müslüman tüccarların sayısı artmış; tüccar sınıfı sermaye birikimini yoğunlaştırmış, yapılan ticaret de niteliksel dönüşümlere uğramıştır. Ağırlıklı olarak küçük çapta şehirlerarası kervanlarla yürütülen ticaret; yerini bölgeler, hatta kıtalararası boyuta bırakmış ve bir anlamda dönemin ortak pazarı kurulmuştur. Küçük şehir pazarlarının yerini daha büyük bölge pazarları almış; ticarete konu olan malların çeşit ve sayısında önemli değişmeler olmuştur. Bu durum ticarete aracılık edecek kurumların doğmasına; şimdiki bankalar gibi işlev gören aracı kurumların oluşmasına neden oldu.[59] İslamiyet'le birlikte hem değişen içtihat ve kurallara uygun bir ticari hayatın oluşturulması hem de büyüyen ve gelişen İslam devletinin ekonomisine yön veren bir kurumsallaşmanın sağlanması gerekiyordu. Bu ihtiyaçlar, şimdiki faizsiz bankacılığın temeli olarak görülen "*Beytü'l-mal, Sarraflar, Cehbezler* ve *Dostluk* ve *Yardımlaşma Kurumları* ile *Mudarabe* şirketleri tarafından karşılanmıştır."[60]

Temeli Muhammed Peygamber tarafından atılmış olan Beytü'l Mal, İslam devletinin her türlü mal varlığı ve gelirlerinin toplandığı, harcamalarının yapıldığı, paranın basıldığı, maaş ödemelerinin yapıldığı; hak ve borçlanma yetkisine sahip ve aynı zamanda kişilere ticari kredi verebilen bir kurumdu. Modern devletin Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı işlevlerini bünyesinde toplayan kurum görünümündedir. Altın ve gümüş gibi değerli madenleri alıp satmayı, fiyat farkıyla para bozmayı meslek haline getirmiş olan *Sarraflar*, bu dönemde borç para vermek, devlet büyüklerinin gelirlerini tahsil etmek ve ödemelerini yapmak; ayrıca sermayesi olup işletme imkanı bulamayan özellikle yüksek rütbeli devlet memurlarının sermayelerini işletmek gibi işlerin yanında yine bir banka gibi paranın transferini bölgeler arası naklini sağlamaktaydılar. Sarrafların yanında zamanla banka gibi işlem yapan, kişilere borç vermenin yanında

[59] Bayındır, a.g.e., s:32.
[60] Bayındır, a.g.e., s:32-33.

devlete de borç vermeye ve karşılığında da vergi toplama hakkı elde eden kişiler yani *Cehbez'ler* ortaya çıkmıştır. Cehbezler devlete verdikleri borcun karşılığında ve alacaklarına mahsuben belli bir bölgenin vergilerini topluyorlardı.[61]

Yardımlaşma kurumlarının en önemlisi *Para Vakıfları'*dır. Bunlar sosyal nitelikli olup banka işlevi gören; sermaye ihtiyacı olanlara kaynak sağlayıp karşılığında vakfa kazanç sağlayan dayanışma kurumları olarak ortaya çıkmıştır. Ancak vakıf para vakfı olunca ve para sağlamanın belli bir kazanç elde edilerek yapılması söz konusu olunca, kurumun sosyal ya da dayanışma yönü tartışılır hale gelmiş; her ne kadar uygulama Osmanlı Devleti döneminde yaygın olarak görülmüşse de dinen caizliği tartışılır olmaktan geri kalmamıştır. Osmanlı'da para vakıfları dışında esnafın kurduğu esnaf sandıkları, 18.-19 yy. da Hindistan, Mısır ve 20. yy'da Malezya'da çeşitli yardım ve tasarruf sandıkları İslam bankacılığına geçişin alt yapısına örnek olmuştur.[62]

Faizsiz bankacılığa geçişin temeli olarak görülen diğer bir uygulama ise mudarebe'dir. İslam'dan önce varolan ve İslamiyet'le birlikte de devam eden bir ortaklık kurumudur. Sermayedar ve iş adamlarının sıkça başvurduğu bu kurum, faizsiz bankacılığın en önemli altyapısını oluşturur. Asrısaadet döneminde Arap tacirlerin hatta Hz. Muhammed'in de başvurduğu mudarebe, dönemin ticarete dayalı ekonomisinin sermaye birikimi ve kaynak sorununa önemli oranda çözüm olmuştur. "Hz. Peygamber ve onun Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Ömer, Hz. Aişe, gibi yakın sahabelerinin, mudarebe yöntemiyle sermayelerini değerlendirdikleri bilinmektedir."[63]

Faizsiz bankacılığın ilk ortaya çıkışı M.Ö. 2123 – 2081 yıllarında Babil'de hüküm süren Hammurabbi'ye kadar uzanır. Ünlü Hammurrabi Kanunları'nın 100–107. bölümleri ikraz işlerinin nasıl düzenleneceğini gösterirken, özellikle faizsiz yatırımın ilk örneği olarak ortaya çıkmıştır. Babillilerdeki uygulamadan hareketle ilk bankaların tapınaklar, ilk bankacıların da din adamları olduğu söylenmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda bankacılık

[61] Bu kurumun Osmanlı devlet geleneğinde mültezimler yoluyla uygulandığını görmek mümkündür.
[62] Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul, İlmi Neşriyat, 1993, s: 18-30.
[63] Bayındır, **a.g.e.** s:41.

hizmetlerinin mabetlerin tekellerinden çıktığı; özellikle ticaretle ilgilenen İsrail'den sürülen bazı zengin Yahudi ailelerin ellerine geçtiği ve gittikleri yerlerde faizsiz kredi vererek sistemin ilk örneklerini oluşturdukları gözlenmiştir.

Faizsiz Bankacılığın altyapısını oluşturan Mudaraba ve Muşareke akitleri, hukuki altyapısı 8. yüzyılda Hanefi fakihlerce tamamlanmış, 11.-13. yüzyılda Venedikli tüccarlar vasıtasıyla Avrupa'ya geçmiştir. Avrupa'da "commenda" ve "societas" adı altında da kullanılmaya başlanmıştır. Avrupalılar bu akitleri, hiç değiştirmeden uygulamışlardır. Bu şekilde, iki ticari blok arasında benzer hukuki bir altyapı da ticaretin kolaylıkla gelişmesine imkân tanımıştır. "Commenda" akdi ile gerçekleştirilen ortaklıkların diğer bir özelliği ise sınırlı sorumluluğu içermesidir. Sermaye sahibinin sorumluluğu o dönemlerde Avrupa'da uygulanan akitlerin aksine yalnızca o işe yatırdığı sermaye ile sınırlı idi. Böylece mudarebe akdi önce İtalyanlar, daha sonra da İspanyollar arasında önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Bu akitten yola çıkılarak çağdaş bir bankacılık modeli oluşturulmuştur. İslam Dünyası'nda banka hizmetlerinin ilk rağbet gördüğü dönemin Abbasiler devri olduğu belirtilmektedir. Abbasiler devrinde tıbbi hizmetlerde Hıristiyanlardan yararlanıldığı gibi, mali işlerde de en etkin hizmet veren Yahudilerden yararlanmakta mahsur görülmemiştir.

9. yüzyıl sonuna doğru gümüş dirhem, tamamıyla altın standartlarına dönüştürülmüş ve sikkelerin kalıp olup olmadığı veya tağşiş durumunu incelemek için beytül mal (devlet hazinesi) idaresinde bu işi üzerine alan "şahbaz" denen bankerlere yer verilmiştir. Görevleri daha sonra ayrıntılı olarak belirtilmiş "divanal şahbazah" kurulmuştur. Bu divana üye olanlar yetkili bir banka gibi bölgesinde kendisine tahsis edilen hükümet adına devlet gelirlerini toplardı. Genellikle tacir olan şahbazların devlet hazinesi boşaldığı zaman devlete faizsiz borç verdikleri de belirtilmektedir. Osmanlı'larda Tanzimat'tan önceki dönemde mali piyasalarda Yahudiler başta olmak üzere azınlıklardan sarraflar piyasaya hakimdi. Sarraflar para bozma işleri yanında başkalarının paralarını da işletir, poliçe alım satımı ve ikrazla da uğraşırlardı. Büyük sarrafların en büyük kazanç kaynağını Osmanlı sarayı ve Hazine ile olan mali ilişkileri oluştururdu. Bunlara, ileri gelenlerinin işyerleri Galata'da bulunması sebebiyle "Galata Sarrafları" son devirde ise

“Galata Bankacıları” adı verilmiştir.[64] Yaklaşık 1400 yıl boyunca, İslam toplumlarının ekonomik yaşamlarını düzenleyen bankalar yerine büyük ölçüde bankacılık fonksiyonlarını yerine getiren kurumlar; “Para Vakıfları” ve “İslami iş Ortakları” olmuştur.

Bir finansman müessesesi olarak "Faizsiz Bankacılık"ın dünyada ilk uygulaması Mısır Arap Cumhuriyeti'ndeki Mit Gamr kasabasında yaşanmıştır. Cemal Abdül Nasır’ın devlet başkanlığı döneminde bütün bankaların devletleştirilmesi akımına karşı alternatif olarak geliştirilen bir deneme sonucunda ortaya çıkmıştır. Mısır köylüsünün (fellah) tarımsal ve ticari ihtiyaçlarını karşılayan ve bunu yaparken "müteselsil kefalet" (tekeffül) felsefesine dayanan, daha çok "venture-capital" (risk sermayesi) ile "para vakfı" karışımı özgün bir modelde çalışan bu kuruluşa "banka" sıfatının verilmesi bugün akademik bir tartışma konusu olmaktadır. Model, hem bankacılığı, hem ticari ortaklığı (kâr ve zarar ortaklığı), hem tekafülü (sigorta) hem "barter" (takas), "icar" (leasing), factoring ve benzeri alt finansman metotlarını bir arada ve aynı çatı altında, aynı zamanda hayata geçirmiş kendine özgü bir modeldir.[65]

Köy Sandığı kavramına yakın bir metotla faaliyet gösterdiği bilinen bu bankanın fikir babası Dr. Ahmed El-Neccar'dır. Aynı zamanda bankanın hissedarı ve ilk idari personeli arasında bulunan söz konusu Mısırlı eski dışişleri bakanlığı memurunun iktisat geçmişi incelendiğinde, Alman ekonomi tarihinde (Prusya döneminde) görülen "toplumsal kalkınma bankacılığı"na benzer prensiplerden etkilenmiş olduğu ve bunu, çağındaki ve coğrafyasındaki İslâmi ekonomik ve kültürel öğelerle birleştirmeye çalıştığı dikkati çeker. Öte yandan, İngiliz hâkimiyeti dönemindeki Hindistan'ın Müslüman bölgelerinde (Bugünkü Pakistan vb.) görülen bazı "kooperatif bankacılık" uygulamalarının da dünyadaki ilk faizsiz finansman örnekleri arasında sayılması doğru olur.

Pakistanlı düşünür Muhammed Abdul Mennan’ın öncülüğünde tüm İslam ülkelerinin katılımıyla 1973’te Cidde’de yapılan İslam ülkeleri maliye bakanları toplantısında, Müslüman ülkelerin geri kalmışlık kıskacından kurtulmaları amacıyla İslam

---

[64] Çizakça, **a.g.e.** s:68.
[65] Prof., M. A ZERKA.- Prof., M. A.Neccar, **İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta**, Çev. Hayreddin Karaman, İstanbul, İz Yay., 2003.

kalkınma bankası kurulmasına karar verildi. Ve 20 Ekim 1975'te Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 29 ülkenin katılımıyla İslam Kalkınma Bankası kuruldu.[66] Bu ülkelerin ortak ve temel problemi olan kalkınma, bankanın adında özdeşleşen bir problematiği ifade etmektedir. Doğal olarak da bankanın, kuruluş sürecindeki temel amacı, geri kalmışlık ve az gelişmişlik kıskacındaki Müslüman ülkelerinin bu durumdan kurtulmalarını sağlayacak finansman ihtiyacını karşılamakla özdeşleşiyordu.

1.3. İslam Ekonomisi Uygulamaları: İslam Bankacılığı

Modern finansal yöntemlerin kullanılması ve İslami ilkelere uygun finans kurumlarının ortaya çıkışı 1970'lere denk gelir. 1970'ler ve 1974 yılı, dünya ekonomisinde 1929 dünya bunalımından sonraki ikinci büyük tıkanmanın yaşandığı süreci kodlar. 1970'li yılların başından itibaren dünyada enerji fiyatlarının artmaya başlamasıyla, birçok endüstri ülkesinde olduğu gibi, ABD'de de para politikaları, hızla artan enflasyonist baskılara karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Durgunluk içinde enflasyon olarak tanımlanan *Stagflasyon*, hem hayat pahalılığı (Enflasyon) hem de işsizliğin (Durgunluk) olduğu yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Petrol üreten ülkelerin üretim kısıtlamaları ve ambargoları ile baş gösteren petrol krizi ve fiyatlarındaki artış; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki hammadde ve yatırım maliyetlerinin artmasına; özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyüme trendin de düşmelere neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı" sonucunda devletin, harcamalarını kamu lehine talebi arttırıcı yönde müdahalesiyle şekillenen ve II. Dünya savaşından sonra sosyal devlet uygulamalarına dönüşen sürecin bir sonucu olarak görülen, kar marjlarındaki ciddi düşmeler, sermaye birikiminin tıkanmasının nedeni olarak görülmüştür.

Bu yeni krizin çözümü yeni bir dönemin başlangıcını işaret eder. Dünya ekonomi politikalarında yeni bir eğilim başlamıştır. İthal ikameci strateji yerini dünya ticaretine açılma stratejisine bırakmış; yeni pazarlar bulmanın yanında refah devleti uygulamalarının terk edilmesiyle mevcut pazarın da derinleştirilmesi devreye sokulmuştur. Sosyal devlet politikalarının yerini yavaş yavaş neoliberal politikalar almış; bu çerçevede özelleştirmeler yoluyla kamu alanı özel sektöre devredilmeye başlanmış, teknolojik atılımın ve özellikle

[66] Bayındır, **a.g.e**. s:42.

de dayanıklı tüketim mallarında yaşanan teknolojik değişimin hayata geçtiği bir dönem başlamıştır.

Bu sürecin İslami sermayenin dünya piyasalarına girişi ve taze paranın piyasalarda hareket etmesiyle iç içe geçmesi dikkat çekicidir. Sistem kendi tıkanmasını aşacak yeni mekanizmaları üretmekte çok zorlanmamıştır. Petrol zengini Müslüman Arap ülkeleri hem kalkınma ideolojileri, hem de birikmiş sermayeleri ile dünya piyasalarının kapitalist buhranına kaynak olmuştur. Öncelikle, gelişmiş ülkelere kalkınmanın motoru olarak görülen yatırıma dönük sermaye malları ve tüketim malları ithalatıyla yeni pazar alternatifi oluşturmuşlardır. Ardından, kurulan İslam bankaları aracılığıyla yeni sermaye kaynaklarını dünya ekonomisine transfer etmiş ve sermaye birikim sürecindeki sıkışıklığı aşmada kapitalist ekonomiye taze kan vermişlerdir. İslam'ın yeni kaynakları ve sermayeleri ekonomik sistemin sermaye birikim sürecindeki açmazında başka birçok etkenle beraber hızlandırıcı-kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür.

1974 yılından itibaren petrol fiyatlarında meydana gelen devamlı ve hızlı artışlar, petrol üreticisi ülkelerde ve bu arada Türkiye'nin komşusu olan Ortadoğu ülkelerinde önemli döviz rezervlerinin birikmesine yol açmıştır. Bu birikim, söz konusu ülkeleri yoğun bir kalkınma çabasına itmiş, ülkeler yatırım ve buna bağlı olarak da ithalatlarını kısa bir zaman içinde kat be kat arttırmışlardır. Sanayileşmeye dönük kalkınma stratejileri, üretime dönük yatırımları zorunlu kılar. Makine ve sermaye malları ihraç eden ülkeler için yeni bir pazar ortaya çıkmıştı. Buna rağmen hızlı bir kalkınmayı kısa sürede ortaya çıkaracak alt yapının mevcut olmaması, sağlanan tüm kaynağın içte yatırıma dönüştürülmesine imkân vermemiştir. Diğer yandan biriken sermayenin dini ilkelere uygun yatırım alanlarında değerlendirilmesi amaçlandığı için, Dubai Islamic Bank, Sudan Faisal Islamic Bank, Mısır Faisal İslam Bankası ve Bahreyn İslam Bankası gibi faizsiz bankacılık yapacak finansal kuruluşlar birbiri ardına faaliyete geçti. İçte kalkınmanın kaynağı olamayan veya atıl kalan sermaye uluslararası piyasalarda kendi mecrasını bulmuş ve yeni şekillenen kalkınma stratejisinin bir parçası olarak, piyasanın kurallarına ve ihtiyaçlarına bağlı olarak hareket etmiştir.

Petrol fiyatlarındaki bu artış aynı zamanda petrol ithalatçısı ülkelerin, bu arada Türkiye'nin petrol giderlerini hızla arttırarak, ödemeler bilânçosunda ciddi sorunlara yol açarak, bu ülkelerin diğer alanlara tahsis edebileceği kaynaklarını ve sonuçta kalkınma hızlarını azaltıcı etki yapmıştır. Bu olgular, petrol üreticisi ülkeleri dış pazarlarda malî ve fiziki yatırım sahaları aramaya sevk ederken, petrol üreticisi ülkeleri de, bu kaynakları ülkelerine çekmek için yoğun çabalar harcamaya itmiştir. Avrupa ve Amerika'da yayımlanan gazete ilânları ve gerçekleştirilen birçok yatırım ve ortaklıklar ile batı ülkelerinde kurulan İslam Bankaları bu çabaların somut delilleridir.[67]

İslami kurallar bire bir uygulanamaz, onlardan sadece esinlenilebilinir.[68] İslam ekonomisi olarak tanımlanan çerçevenin uygulamada sadece bankacılık ve finans alanında bir yapılanmaya gitmesi ve gelişim göstermesi ilginçtir. "Bir bilânço yapıldığında İslam ekonomisinin ortaya çıkışının salt bankacılık sistemini ilgilendirdiği görülür"[69] İslami kurallara, buyruklara ve değerlere uygun ekonominin kendini bankacılık sektörüyle özdeşleştirdiği gözlenmektedir. Günümüzde İslam ekonomisinin gerçekleşmesinin iki tipi söz konusudur. Devletçi ve toplumcu İslamcı görüş İran'da ve sadece Humeyni döneminde (1979–1989) varlığını sürdürmüştür. Muhafazakâr teknokrat görüş ise kısmen Pakistan'da ve Ortadoğu'da kimi İslami banka ve mali kuruluşlarda yürürlüğe kondu. İki eğilimde aynı zaman aralığında 1980'lerden itibaren gelişti. Bu açıdan iki görüş mezhep arasında fark da yoktur ve İslam bankacılığı uygulamaları ortaktır.[70]

1.3.1. İslam Kalkınma Bankası ve İslami Bankaların Kuruluş Süreci

Anwar Qureshi (1946), Naime Siddiqi (1948), Mahmud Ahmad (1952) ve Mevdudi'nin (1950–1961) yaptığı teorik çalışmalar, faizsiz finans kurumlarının hangi esaslara göre faaliyet göstereceği konusuna önemli katkı sağladı. Ayrıca Muhammad Hamidullah tarafından 1944–1962 yılları arasında yayınlanan çalışmalar da çerçevenin çizilmesinde önemli bir rol oynadı. Bu çalışmalarda; faize dayalı mevcut ticari bankacılık sistemine alternatif oluşturmak için kâr-zarar ortaklığına dayalı bir kavramla çalışması

[67] Kuran, **a.g.e**. s: 45.
[68] Çizakça, **a.g.e**., s:107.
[69] Roy a.g.e., s:188.
[70] Oliver Roy, **Siyasal İslam'ın İflası**, İstanbul, Metis Yay., 1994, s:193.

planlanan farklı bir bankacılık türü önermek gibi bir ortak nokta ön plana çıkıyordu. 1970'li yıllarda düzenlenen bir dizi konferans, din âlimleriyle finans uzmanlarını bir araya getirerek, kurumsal çerçevenin belirginleşmesine yardımcı oldu. Bu konferanslardan sonra faizsiz bankacılık alanında faaliyet gösteren ilk finans kurumları da kurulmaya başlandı. 1975 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne üye devletlerin katılımıyla kurulan İslam Kalkınma Bankası da bu sürece önemli katkıda bulundu.

Kalkınma sürecinin başındaki tüm ülkelerin kendisine yönelen taleplerini karşılamakta zorlanan Amerika Birleşik Devletleri bu gelişimin İslâm ülkeleri arasında bir an önce örgütlenerek büyük çaplı bir oto-finansman kaynağı oluşturmasını tercih etmiş ve Dünya Bankası modelinde çalışacak birkaç büyük bölgesel banka kurdurarak bu yükün paylaşılmasına önayak olmuştur. Bu amaçla Asya ve Afrika kalkınma bankalarının kuruluşuna paralel olarak Cidde'de kurulan (1975) İslam Kalkınma Bankası'nın gerçekten de İslam ülkelerindeki kamusal projelere yaptığı mali katkılar önemli boyutlarda olmuş, fakat ihtiyacı karşılamakta yeterli olmamıştır. Özel sektör projelerine finansman veremeyen İKB' nin bıraktığı boşluğu doldurmak üzere bazı Suudi, Kuveytli, Birleşik Arap Emiri vb. zengin Müslümanların örgütlenmeleri sonucunda ilk özel İslami bankalar oluşmaya başladı. İlk faizsiz finansal ürün ve hizmet sunan banka olan Dubai Islamic Bank, 1975 yılında değişik ülkelerin Müslüman işadamları tarafından kuruldu. 1977 yılında da Mısır'da ve Sudan'da Faisal Islamic Bank adıyla iki özel banka faaliyete geçti. Aynı yıllarda Kuveyt Hükümeti de Kuwait Finance House'u kurdu.[71] Öncü rol oynayan bu finans kurumları adeta havuza atılan ilk taş rolü oynayarak, çeşitli İslami finans kuruluşlarının kurulmasına öncülük ettiler. Sadece on yıl gibi kısa bir süre içinde çeşitli ülkelerde 50'den fazla faizsiz finans kurumunun kurulması da, bu alanda yüksek bir toplumsal talep olduğunu ortaya koymaktadır.

İslami bankalar düşüncesi ideolojik değil teknokrat bir İslami ekonomi anlayışı üzerine oturur; İslami ekonomi maliyenin ve tali olarak da vergi alanının dışına çıkmaz.[72] İslami finans ve bankacılık, serbest piyasa ekonomisi içinde "İslami veya İslami olmayan

[71] www.ofkbir.org.tr/raporlar, Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık", 2005.
[72] Roy, **a.g.e**., s:190.

devletlerde" ekonomik sistemle entegrasyonda sorun yaşamamıştır. Sadece İslami esaslara göre yönetilen devletlerde değil tüm dünyada ve global piyasalarda entegrasyon ve çalışma biçiminde de sorun yaşanmamaktır. İlk kurulan bankaları tabi oldukları mevzuat ve ülke içindeki konumları açısından üç gruba ayırabiliriz. Birinci gruptaki bankalar kuruldukları ülkede kısmen veya tamamen muafiyet, istisna vb. sağlanarak kurulan bankalardır ki bunlara örnek: Sudan, Kuveyt, Bahreyn ve Ürdün bankaları verilebilir. İkinci gruptakiler ülkenin bankalar kanunu İslami (Pakistan, İran) veya gayri İslami olsun (Türkiye, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri), İslam bankalarının bütün faaliyetlerini içine alan özel kanunla kurulmuş bankalardır. Üçüncü grup bankalar ne özel kanunu bulunan ne de muafiyet elde etmiş bankalardır. Bunlara örnek olarak, Danimarka ve İngiltere'deki İslam bankaları verilebilir.[73]

"İslami Bankacılık" isminin kullanılmasına sadece İran ve Pakistan izin verirken, diğer ülkeler bu ismin kullanılmasına pek sıcak bakmamaktadırlar. Bu noktada en ilginç örneklerden biri, Suudi Arabistan'ın, İslami bankacılığın yaygınlaşmasına önderlik ettiği halde, bankaların İslami banka ismini kullanmasına izin vermemesi durumudur. Ancak burada faaliyette bulunan bankaların İslami kurallara uygun bir şekilde faaliyet göstermesi ve faiz yasağına kesin olarak riayet etmesi istenmektedir. Öte yandan, Mısır, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, Ürdün, Türkiye ve Malezya gibi ülkelerde, faizsiz bankacılığa, gerek genel bankacılık kanunları, gerekse özel yasal düzenlemeler çerçevesinde müsaade edilmektedir. Ancak bu ülkelerde de "İslami Banka" isminin kullanılmasına sıcak bakılmıyor. Bununla birlikte, çok sayıda ülkede faizsiz bankacılık yapan kurumlar ve geleneksel bankalar "Faizsiz Finans Kurumları" veya "Katılım Bankaları" adıyla faaliyet gösteriyor.

İslam bankaları, geleneksel bankalarla rekabet ettikleri kimi ülkelerde, özellikle Mısır ve Kuveyt'te, bütün banka mevduatının ancak % 20'sini çekmeyi başarmıştır. Diğer ülkelerde ise bu oran giderek artmakta olsa da hala çok düşüktür. Bu bankaların müşterilerine kar zarar ortaklığına dayanan hesaplar sundukları, hesap sahiplerine faiz yerine koşullara uygun "kar payı" verdikleri iddia edilmektedir. Ancak bankalar aktiflerini

[73] Hayrettin Karaman, **İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta,** İstanbul, İz Yay., 2003.**.** s:29.

çoğunlukla hisse senetlerine, faiz getiren araçlara aktardıklarından kar payında görülen dalgalanmalar bankaların, faiz oranlarının hareketlerini izlediklerini gösteriyor. Banka yatırımlarının getirileri değişken olduğu ve vadeleri farklı zamanlarda dolabildiği için tasarrufçuya verilen "kar payı" doğal olarak bir dönemden ötekine değişiklikler göstermektedir. İslam bankaları, yatırım getirilerinin yapısını "komisyon" ya da "hizmet bedeli" adı altında gizlemeye çalışmaktadır. Kar paylarının faize dayanan yatırımlarla desteklendiği; İslam bankalarında çalışanların tasarruflarını bankalara yatırmayı düşünenlere, getirilerinin piyasadaki faizin altına düşmeyeceği teminatını vermelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim geleneksel bankalarla rekabet ettikleri ülkelerde İslam bankalarının sözde faizsiz getirileri, geleneksel bankaların açıkça faize dayanan getirilerine hemen hemen eşittir. [74] Resmi olarak önceden belirlenmeseler de, herhangi bir dönemdeki kar paylarının o dönemin ortalama faiz oranından çok farklı olduğu pek görülmemiştir. İslam bankalarının iddiaları göz önüne alındığında bu durum oldukça çarpıcıdır. Ancak kar paylarının geleneksel bankaların faiz ödemelerinde olduğu gibi faiz getiren aktiflerle desteklendiği düşünülürse bu durumun şaşırtıcı olmaması gerekir.

Mısır'da, belli bir oranı aşmamak kaydıyla faize izin verilmekle birlikte, faizsiz bankacılık ve geleneksel bankacılık bir arada yürütülüyor. Geleneksel ticari faizli bankacılığa bir alternatif olarak gelişen faizsiz bankacılık, Mısır'ın finansal sisteminde önemli bir rol üstlenmiştir. 1977 yılında Mısır-Suudi Arabistan ortaklığında kurulan Mısır Faisal Bankası ve daha sonraki yıllarda tamamıyla Mısırlılara ait olan Uluslararası Yatırım Bankası, Mısır bankacılık sisteminde önemli rol oynayan iki büyük faizsiz banka olarak öne çıkmamakta ve bu bankalar, toplam mevduatın % 17'sini ellerinde tutmaktadırlar.[75]

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Ticaret Kanunu, faize birtakım sınırlamalar getirmiştir. BAE'de ticari borçlarda belli bir oranı geçmeyecek şekilde faiz alınabilmekte, ancak ticari olmayan borçlarda faiz almak ceza mevzuatına göre suç kabul edilmektedir. Benzer şekilde Kuveyt Anayasası'nda yapılan değişiklikle, 1980 yılında Ticaret

[74] Kuran, **a.g.e.** s:47.
[75] www.ofkbir.org.tr/raporlar, **Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık",** 2005.

Kanunu'nda da buna uygun değişiklikler gerçekleştirildi. Bu değişiklikler gereğince, ticari işlemler için faiz alınabileceği hükmünün getirildiği Kuveyt'te de BAE'de olduğu gibi ticari olmayan işlemlerde faiz almak yasadışı kabul ediliyor. Kuveyt, bölgede faizsiz bankacılığın en fazla geliştiği ülkelerden biri. Öte yandan, BAE'de ise Dubai Bankası dışında faizsiz bankacılık yapan bir banka bulunmamaktadır. Katar'da da benzer şekilde sadece Katar İslam Bankası faizsiz bankacılık işlemleri yapmaktadır. [76]

Suudi Arabistan diğer ülkelerden farklı olarak Suudi Arabistan'daki ulemanın riba konusundaki tavrı son derece katı olduğu için, Suudi Arabistan'da faize kesinlikle izin verilmemektedir. Buna karşılık bankalar, yaptıkları işlemlerden komisyon alabilmektedirler. Suudi Arabistan'da faiz içeren meseleler, idari mahkemelerce yargılanıyor, bu mahkemeler finansal ve ticari meselelerde faize izin veren hüküm veremiyorlar. Ayrıca bu alanda en güçlü ve en etkili üç özel finansal kurum olan Dar Al-Maal Al-Islami Group, Dallah Al Baraka Group ve Al Rajhi Bankacılık ve Yatırım Şirketi de yine Suudi Arabistan menşelidir.

İran ve Pakistan'daki durumun farklı olduğu görülüyor. İran Anayasası'nın dördüncü maddesine göre, bütün yasal düzenlemelerin, İslami standartlara dayandırılması gerekmektedir. 1983'te İran Parlamentosu'nun çıkardığı Faizsiz Bankacılık Yasası, bütün faizleri ve faize dayalı bankacılığın bütün dallarını yasaklamıştı. Böylece faizsiz bankacılık İran'da zorunlu hale gelmişti. Pakistan Anayasası; yasalar, Kur'an ve Sünnet'in Pakistan'da temel kanun olduğunu, Anayasa Mahkemesi'nin faiz ödeme ve tahsiline ilişkin bütün yasaların İslam'a zıt olmaması gerektiğini belirttiği için; 1981'de Pakistan'daki bütün ticari bankalar, mudilerine faizli mevduat yerine, kâr-zarara katılma hesapları açtılar. Pakistan'da; faize dayalı borçların yerini sermaye yatırımlarına katılma senetleri, faizin yerini bankaların zorunlu olarak tahsil ettikleri hizmet ücretleri ve işletme ile banka arasında yapılan murabaha işlemindeki geri satın alma ve fiyat yükseltme aldı. Ancak banka ücretleri ve fiyat yükseltmeleri, modern bankacılıktaki faiz miktarı kadar oldu.

[76] www.ofkbir.org.tr/raporlar, **Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık",** 2005.

Nüfusunun ağırlıklı bir kesimi Müslüman ve Türkiye gibi laik bir ülke olan Malezya, faizsiz bankacılık sistemine ikincil bir bankacılık sistemi olarak ve faize dayalı bankacılık sistemiyle birlikte yer vermektedir. Malezya Merkez Bankası, diğer ülkelere model olacak biçimde faizsiz bankacılığın ve finansal sisteminin altyapısını geliştirerek, İran ve Pakistan'da kurulan basit İslam bankacılığı sisteminden daha gelişkin bir sistem kurmaya çalışmış, ülkede faizsiz sistemle çalışan bankalar ayrı bir kanuna ve düzenlemelere tabi tutulmuştur. Ülkede faaliyet gösteren bütün İslam bankalarının hukuk kurallarına uygunluğunu sağlamak için merkezi bir konsey oluşturuldu. 1983 yılında çıkarılan İslam Bankacılık Kanunu ile Malezya Merkez Bankası'na (Bank Negara), faizsiz usulle çalışan bankaların lisanslama ve denetim yetkisi verildi. Aynı yıl çıkarılan Devlet Yatırım Kanunu ile faiz taşımayan yatırım sertifikaları ve menkul kıymetlerin de ihracına başlandı.[77]

Malezya'da bankacılık alanında, İslam Bankacılık Kanunu, Bafia Anlaşması ve Merkez Bankası Anlaşması, üç düzenleyici parça olarak dual bankacılığa yumuşak bir geçiş sağlıyor. Malezya'da yirmi yıl önce faaliyetlere başlayan faizsiz bankacılık, kısa süre içinde gelişerek, 2001'de finans sektörünün yüzde 5'ine, 2003 yılında yüzde 10'una sahip duruma geldi.[78] Malezya'da faizsiz bankacılığın özellikle son birkaç yıldır hızlı bir çıkış trendi yakalamasının nedeninin; bu ülkenin kendine özgü bir dual bankacılık modeli oluşturması ve faizsiz bankacılığın bütün altyapı ihtiyaçlarını yerinde düzenlemelerle sağlaması olduğuna dikkat çekiliyor. 2020 yılında faizsiz bankacılık için dünyanın finans merkezi olmak ve İslami sermaye piyasaları arasında bağlantı kurulması gibi hedeflerinin olması, Malezya'yı, mevzuat konusunda olduğu gibi, İslami finansal ürünler açısından da dünyanın en dikkat çekici ülkesi konumuna getirmektedir.

Bütün ekonomiyi İslami kriterlere göre yeniden yapılandırma çabaları yalnızca birkaç ülkeyle (Pakistan, Suudi Arabistan) sınırlı olmakla birlikte bankacılık sektöründe İslami yapılanma çok yaygındır. Günümüzde 60'dan fazla ülkede İslam bankaları ya da

[77] www.ofkbir.org.tr/raporlar, **Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık",** 2005.
[78] Kuran, **a.g.e**. s:79.

şubeleri faaliyette bulunmaktadır.[79] Bunların hemen hemen hepsi faizsiz bankacılık yaptıklarını, yalnızca kar maksimizasyonunu hedeflemeyip ahlaki değerlere de ağırlık verdiklerini iddia ediyorlar. 1980'li yılların sonunda aralarında en büyük iki İslam bankası grubunun da yer aldığı (Al Baraka ve Dar-al-Mal-al İslami) ve Arap dünyası merkezli İslam bankalarının sermayeleri yaklaşık 2,6 milyar dolara, aktifleri de 22,9 milyar dolara ulaşmıştır. 1980'li yıllarda bu bankaların aktifleri yılda yüzde % 18,8 oranında artmış, daha sonra ise büyüme oranları düşmüştür.[80] Kuveyt Finans, Al-Baraka, Faysal Finans gibi İslam bankalarının İslami devletlerle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar esas olarak saygın hisse senedi sahiplerinin tasarruflarını nemalandırmaya ve halkın tasarrufunu kendilerine çekmeye hizmet ederler.[81]

1.4. İslam Bankacılığı Yöntemleri

Bir İslam bankası prensip olarak iki çeşit mevduat kabul eder: Risksiz olmakla birlikte kazanç sağlamayan iş mevduatı ve değişken kazanç sağlayan ama sermaye kaybı riski de taşıyan yatırım mevduatı. Geleneksel bankaların sunduğu, getirisi önceden belirlenmiş sigortalı tasarruf hesapları ise İslam bankacılığında kuramsal olarak görülmez.[82] İslam bankalarının kredi işlemleri risk paylaşımı ilkesine dayanır. Bir İslam bankası herhangi bir şirkete kredi verdiğinde, hem bu kredinin sağlayacağı karı hem de ortaya çıkabilecek zararı paylaşmayı kabul eder.

Faizsiz banka, çeşitli bankacılık fonksiyonlarını faizsiz olarak yerine getiren bankadır. Faizsiz bankalar, fon toplama ve tahsisini ortaklık bazında yerine getiren kuruluşlardır. Prensipleri ortaklık olduğu için de önceden miktarı belirli olan sabit bir faiz yerine, ancak faaliyet sonucu oranı kesin olarak belli olabilen kâr ve zarardan pay alırlar ve ortaklarına dağıtırlar. Gerek İslam bankaları gerekse müşterileri, sermayelerinden kar etmek isterlerse doğabilecek zarara ortak olmak zorunda olduklarından, İslam Ekonomisi kar-zarar ortaklığı mekanizmasına çok büyük önem atfeder. İslam'ın ilk dönemlerinde

---

[79] Kuran, **a.g.e**. s:82
[80] Nicolas D., Ray, **Arab İslamic Banking and the Renawal of İslamic Low**, Londra, 1995, s:16.
[81] Roy, **a.g.e.** s.189.
[82] Uygulamada ise bugün Türkiye'de dahil olmak üzere birçok ülkede "Güvence Fonu" yada başka adlarla tasarruflar devlet veya kurumlara arası birlikler tarafından sigorta altına alınmıştır.

kullanılmış olan ve klasik İslam hukukunda yeri olan iki kar-zarar ortaklığı tekniği özellikle ilgi çekmiştir ki bunlar *mudarebe* ve *müşareke*'dir.

Gerek mudarebe, gerekse müşareke gelişmiş ekonomilerdeki risk sermayesi (venture capital) sektörlerinin kullandığı finans tekniklerine benzetilmektedir. Bir risk sermayecisini geleneksel bir bankadan ayıran üç nokta vardır. Her şeyden önce banka, kredi başvurularını başvuru sahiplerinin finansal gücüne göre değerlendirirken risk sermayecisi önerilen projelerin karlılığına önem verir. Dolayısıyla maddi teminatı olmayan ama kar getirme olasılığı yüksek bir projenin sahibi, geleneksel bir bankadan kredi alamasa da risk sermayesi almayı başarabilir. İkincisi, geleneksel banka verdiği kredilerden faiz kazanırken risk sermayecisi kar payı alır. Üçüncüsü, risk sermayecisi geleneksel bir bankadan farklı olarak finansmanına katıldığı projelerin başarıya ulaşmasına gerektiğinde uzmanlık servisleri sağlayarak katkıda bulunur. İkinci ve üçüncü farklılıkların birbirleriyle bağlantılı oldukları açıktır. Risk sermayecisi, projenin yürütülmesiyle yakından ilgiliyse de bunun nedeni kar edilmesi durumunda daha fazla para kazanacak olmasıdır.

Faizsiz bankacılıkta para sahibi "Rab Al Maal", işletici "Mudarib"dir. Mudarib (işleten) , daha önce belirlenmiş kurallara göre kazancını sağlar. Zarar halinde, "Rab Al Maal" (para sahibi) etkilenmiş olur; Mudarib'e gelince, bu işleten, gösterdiği gayret ve çalışmaların bedelini kaybetmiş olur. Tabi ki, Mudarib'in dikkatsizliğinden ileri gelen veya taraflar arasındaki anlaşmanın hükümlerine riayet edilmemesinden doğan zararlar Mudarib'e aittir. İslâm'a uygun bir iş yapısı ortaya koyan bu sisteme mudarabe denilmektedir. Günümüzde İslam dünyası bünyesinde, mudarabe modeli ile organize edilmiş ve şeriat prensiplerine dayanan kuruluşlar belirdiği görülmektedir.

Faizsiz bankacılık yapan kurumların sunduğu hizmetler de ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bazı ortak hizmet ve ürünler ön plana çıkmaktadır:

- Faize bağlı olmaksızın kredi ve ödünç verme.
- Altın külçe alım ve satımı.
- Peşin döviz alım ve satımı.

- Kredi mektubu.
- Garantiler.
- Faize bağlı olmaksızın, önceden belirlenmiş bir ticari getiri çerçevesinde, garanti karşılığında finansman bonoları şeklinde, kısa vadeli finansman sağlama.
- Komisyon karşılığında tüm menkul kıymetleri toplama ve değerlendirme hizmetleri.
- Faizli olmamak koşuluyla tüm menkul kıymetlerin (hisse senedi, yatırım sertifikası ve tahvil gibi) alım-satımı.
- Belirli amaçlar (ticaret, tarım, sanayi ve gayrimenkul gibi) için özel fonlar kurma ve yönetme.
- Mudarabe esasına göre finansman sunma.
- Müşareke esasına göre finansman sunma.
- Azalan katılım prensibine göre finansman sunma.
- Özel yatırım hesapları hizmetleri, bankalarla birlikte doğrudan yatırım.
- Finansal kiralama hizmetleri.
- Gayrimenkul alım ve satımı.
- Finansal acente hizmetleri.
- Üçüncü şahıslar için önceden kararlaştırılmış kâr prensibine göre alım ve satım hizmetleri (murabaha).
- Açıkları kapatmak amacıyla özel fonlar oluşturma.
- Projelerin fizibilite çalışmaları için teknik, ekonomik, finansal, yönetim ve pazarlama danışmanlığı sunma.
- Faiz yasağına uygun şekilde düzenlenmiş mortgage kredileri.
- İslami ilkelere uygun olarak portföy yönetimi ve yatırım fonları.

Bu hizmetlerin yanı sıra, faizsiz finans kurumları, proje geliştirme ve bu projelere finansman sağlama, risk sermayesi prensibine göre finansman sağlama ve İslami ilkeleri göz önünde tutarak ulusal ve uluslararası piyasalara kaynak transferi gibi çeşitli hizmetleri de sunmaktadırlar. Faizsiz bankacılıkta yeni eğilimler, teknoloji ve globalizasyonla birlikte şekillenmektedir. Faizsiz bankacılık sektöründe yer alan taraflar olarak yatırımcı, tasarruf sahibi ve müteşebbisler giderek daha sofistike ürünlere yönelmektedir. Bu yeni ürün eğilimlerine yön veren temel unsurlar ise; o ürünün bir likiditesi olması (ikinci pazar), riski ölçülebilir olması (ratinge sahip olmalı), getirisinin alternatiflere göre uygun olması ile değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle yatırımcılar veya tasarruf sahipleri ölçülebilir riski olan, likit ve yüksek getirili sofistike ürünleri talep etmektedirler. Faizsiz bankacılıkta bilinen kar ve zarara katılma hesabı artık çok klasik bir ürün haline gelmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak dünyada faizsiz yatırım fonları ve menkul kıymet ürünleri ortaya çıkmıştır ve her geçen gün yenileri çıkmaktadır.

Bu ürünler arasında hisse senedine dayalı yatırım fonları, leasing fonları, sağlık fonları, emtiaya dayalı yatırım fonları, gayrimenkul yatırım fonları, sigorta fonları, teknoloji fonları, bayan ve çocuk fonları, yardım fonları sayılabilir. Bugünkü konvansiyonel bankacılık enstrümanları karşısında hemen her birine karşılık gelen bir faizsiz enstrüman bulunmaktadır. Günümüzde İslâmi finans kuruluşlarının para kullandırma yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz: Mudarebe, müşareke, murabaha, icare, kiralama-satın alma, vadeli satış, akreditif, döviz alım-satımı, uluslararası piyasalarda mal alım-satımı ve acil destek fonudur. İzleyen bölümde bu kavramların en önemlileri ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.4.1. Mudarabe (Emek-Sermaye ya da Kar-Zarar Ortaklığı)

Arapça bir kelime olup bir tarafın sermaye, diğer tarafın ise emeğini koyarak, ortak bir ticari faaliyet yapmaları ve oluşacak karı anlaşılan oranda paylaşmaları olarak tanımlanır. Mudarabe yöntemi faizsiz bankacığın temelini oluşturur. Çağdaş İslam bankacılığının geleneksel ve temel yöntemi olarak kabul edilir. İslam öncesine dayanan bu finansman yöntemi, 7. yüzyıldan itibaren Müslüman olmayan çeşitli toplumlarda da

kullanılan ve İslamiyet dönemi ile birlikte de meşru kabul edilen bir ortaklık sistemidir.[83] Muhammed Peygamber de eşi Hatice ile mudarabe ortaklığı kurmuş, bu ortaklık çerçevesinde Yemen, Şam, Ürdün'e seferler düzenlemiş ve deri, hurma, yün satmış karşılığında giyim eşyası ve kumaş almıştı.[84]

Mudarabede bir yatırımcı ya da bir yatırımcı grubu, sermayesini bir girişimciye emanet eder; bir taraf işe sadece sermaye diğer taraf da sadece emek koyar. Girişimci bu sermayeyi üretimde ya da ticarette kullanır. Yapılan ticari faaliyet sonucunda elde edilen kazancın, karın, önceden belirlenen bir bölümü yatırımcılara, kalan bölümü de harcadığı emek karşılığında girişimciye kalır. Zarar edilmesi ve sermayenin batması durumunda ise, sadece yatırımcılar bu zararı üstlenirken, zarardan girişimcinin payına düşen, sadece emeğinin karşılıksız kalmış olmasıdır. İslam öncesi dönemden itibaren varolan bu ticari ortaklık şekline, günümüz çağdaş İslam bankaları aracılık etmekte tasarruf sahipleri ile girişimci arasında köprü görevi görerek, aracılık etmekte ve bunun karşılığında da ticari kazanç sağlamaktadır.

İslam Bankalarının üçüncü kişilere fon kullandırması müşterek mudarebe anlaşması içinde cereyan eder. Bu anlaşma içinde üçüncü kişilerle mudarabe anlaşması kurduğunda İslam bankası rabbü'l-mal (sermayedar), fon kullanan ise mudarib durumundadır.[85] Mudarib işe sadece emek ve ustalığını katar. Fonu kullanacak müşterisiyle mudarebe anlaşmasını yaptığı sırada İslam bankası isteyeceği kâr oranını da müşterisine bildirir. Kullanılacak fonun miktar ve şartlarına göre İslam Bankası müşterilerden değişik kâr payları isteyebilir. Bu yöntemle fon kullandırmak ve mali destek sağlamak, piyasaya yeni giren, malî kaynaktan yoksun girişimcilerin istifade etme amacına uygun düşen yoldur.

Mudarabe usulü daha çok ticaretin finansmanında kullanılır. Bu ticaret iç ve dış ticaret olabilir. Teşebbüs sonucu elde edilen kâr daha önceden belirlenen oranlarda banka ile müşterileri arasında paylaştırılır. Örneğin tasarruf sahibi ile İslam bankası arasında yapılan anlaşmada karın % 20'sinin Banka'ya, % 80'nin de tasarruf sahibine verileceği;

---

[83] Kuran, **a.g.e**. s:84.
[84] Bayındır, **a.g.e**., s:30.
[85] Servet ARMAĞAN, **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**, İstanbul, Timaş Yay., 1996, s:40.

Banka ile girişimci arasında yapılan mudarabe anlaşmasında ise elde edilen karın % 80'nin Bankaya, % 20'sinin de girişimciye kalacağı önceden belirlenir. Kâr ve zararın nötr olması halinde banka sermayesini aynen geri alır. Bu durumda ne bankaya ne de müşteriye kâr düşer. Zarar halinde ise, bu zararı banka, dolayısıyla tasarruf sahibi tazmin eder. Müşteri konumundaki girişimcininse geçen süre içinde boşa çalışmış olmakla yeterli derecede zarara uğradığı kabul edilerek, onun da zararı, emeğiyle telafi etmesi yeterli görülmüştür. Fakat zararın meydana gelmesinde girişimcinin kasıt ve ihmali varsa, bu zarar kendisine tazmin ettirilir.

Bununla beraber banka, zarar ihtimallerini ortadan kaldırmak veya asgariye indirmek için gerekli tedbirleri alır. Bu amaçla, sermayeye muhtaç bir şekilde elindeki projesiyle gelen müşterinin bu projesini çok yönlü olarak etütlere tabi tutar, yani fizibilitesini yapar. Projeye uygun ve kârlı görmesi halinde banka müşterisine fon kullandırır. Kötüye kullanma ihtimallerine karşı banka müşterisinden alım-satım işlerinin düzenli bir şekilde hesabının tutulmasını isteyebilir. Ayrıca müşterilerin kötüye kullanma eğilimlerini ortadan kaldırmak için beklenen miktarda kâr yapamayan kişilere fon kullandırmama yoluna başvurabilir.

Mudarabe, fıkıh bilginleri ve İslam ekonomistleri tarafından İslami bankacılığın temelini oluşturan yöntemlerden biri olarak kabul edilse de İslam bankalarının pratik uygulamalarında ve portföy kullanımlarında (müşareke ile birlikte) en az yer verilen ürünlerden olmaktadır. Kar-Zarar ortaklığı olarak tanımlanan bu ortaklık sisteminin tasarruf sahibi açısından aslında kara ortaklık, zarara katlanma olduğu açıktır.[86]

1.4.2. Müşareke (Sermaye Ortaklığı)

Gerek kelime anlamı olarak ve gerekse uygulamada iki tarafın belirli bir sermaye koyarak ortaklık kurması demektir. Geleneksel İslam bankacılığı yöntemi olan Müşareke'ye İslam hukukunda şirketu'ı-inan denmektedir. Mudarabe anlaşmasında bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek konulurken, müşarekede taraflar işe hem emek hem sermayeleriyle beraber koyulurlar. Müşarekede, ortaklığa katılanlardan birinin veya

[86] Uslu, a.g.e. s:147.

birkaçının işi yapmasıyla, tüm ortaklar, işin yapılmasına katılmayanlar da dahil, kâra önceden üzerinde anlaştıkları oranda hak kazanırlar. Kârın belirlenmesinde tarafların rızaları esastır. Yani sermayeler eşit olduğu halde kâr payları farklı olabilir veya tersine, sermayeler farklı olduğu halde kâr payları eşit olabilir.

Bu farklılığa neden olarak, ortaklığa katılanlardan bazılarının işi daha fazla yapmaları veya daha kabiliyetli, uzman olmaları gösterilir. Hanefi ve Hanbeli mezheplerinin kabul ettiği bu görüşün aksine, Şafii ve Maliki mezhepleri, tarafların, kâr sermayeye tabi olduğu için, sermayeleriyle orantılı olarak kârdan pay almaları gerektiğini savunurlar. İslam Bankaları ise, müşareke metoduyla bankadan fon alan ortakların (banka ile müşareke ortaklığı kurmuş olan kişi veya kurumların), şirket işlerinin ve ticari faaliyetin yürütülmesinde, bankadan daha fazla emekleri geçtiği için daha fazla kâr payı almalarını kabul ederek, Hanefi ve Hanbelî mezheplerinin inançlarını uygulama yoluna gitmişlerdir.

Müşareke finans yöntemi şöyle uygulanır ve yürütülür: İslam Bankası, ortağı durumundaki müşterisi tarafından istenilen sermayenin bir kısmını sağlama sorumluluğunu üzerine alır. Müşteri ise kendi malî imkânları ve projenin özelliğine uygun olarak proje sermayesinin geri kalanını sağlar. Müşteri kendi uzmanlığı nedeniyle istenilen ve alınan malî yardımın idare, denetim ve gözetiminin sorumluluğunu üzerine alır. Bu sorumlulukların müşterinin üzerine kalması ona kârdan daha fazla pay alma hakkını kazandırır.

Bu yöntemde net gelir taraflar (banka ve ortak-müşteri) arasında şöyle dağılır: Ortaklardan birisi olan müşteri yaptığı iş ve uzmanlığı nedeniyle bir pay alır. Gelirin geri kalanı yatırıma malî katkısı bulunan iki ortak arasında, iştirak paylarıyla orantılı olarak dağıtılır. Zarar olduğunda ise, zarar tarafların ortaklıktaki sermaye paylarıyla orantılı olarak dağıtılır. Mudarabe'de sadece banka nezrinde tasarruf sahibi zarara katlanırken muşareke'de her iki tüm taraflar zarara sermayeleri oranında katlanırlar. Müşteri ilave bir zarara maruz bırakılamaz. Müşareke yöntemi genellikle sanayinin finansmanında, teçhizat ve makine sağlanmasında uygulanabilir. Bu yöntem ticaretin finansmanında da kullanılabilmektedir.[87]

[87] Uslu, **a.g.e**., s:148.

1.4.3. Murabaha (Peşin Alıp Vade ile Satma)

Arapça bir kelime olup, satın alınan bir şeyin üzerine kar ilave edilerek başkasına satılması anlamına gelmektedir. Murabaha İslam hukukunda bir satış türüdür. Satıcı malın maliyetini bildirir ve bu maliyetin üzerine alıcıyla anlaştığı miktarda kâr payı koyar. Murabahada malın fiyatı, kâr marjı ve nihai satış bedeli açıkça ortaya konur. Mal bedeli müşteri tarafından bankaya taksitler halinde geri ödenir. Pratik ve getiri oranı yüksek olan bu yöntem İslam Bankalarının, özellikle faiz ortamı içinde, ortaklık çeşitlerinin uygulama imkânlarının daraldığı zamanlarda kullanılabilir.

İslam bankacılığı konusunda ilk düşünen ve yazanlara arasında murabahadan bahseden olmamıştır. Fon kullandırma bakımından İslam bankacılığının özünü oluşturan yöntemler mudarabe ve müşarekedir. "Murabaha yöntemini ise ilk olarak Dr. Sami Hammud 1976 yılında sunduğu doktora tezinde ortaya atmıştır"[88] Bu yöntem geleneksel İslam bankacılığı yöntemleri olan Mudarabe ve Müşareke'den sonra ortaya çıkmış olup uygulamada diğerlerini geride bırakmıştır. İslam bankacılığının teorik temeli, finansmanın, önceden belli bir bedel, faiz, karşılığında değil, kara veya zarara ortaklık karşılığında yapılmasıdır. Murabahada banka peşin olarak satın aldığı mala belli bir kar ve vade farkı koyarak müşterisine satmaktadır. Bu durumda bankanın karı önceden bellidir ve garanti altına alınmıştır. Müşterinin aldığı mal, makine, teçhizat vs. ile edeceği kar veya zarar bankayı ilgilendirmemektedir. Çağdaş bankacılıktaki faktöring uygulamasına karşılık gelmektedir ve sadece murabahada kar payı ile faktöringde faiz farkı vardır.

Murabahanın faizsiz bankacılığın fon kullandırma yöntemleri içindeki oranı dünyada % 95, Türkiye'de ise %75-85 düzeyindedir.[89] İslam ekonomistleri ve fıkıh bilginleri, murabahanın İslam'a göre caiz olduğu konusunda icazet verseler de İslam bankacılığı içinde ulaştığı oran onları da rahatsız etmektedir: "Murabaha usulü, şekil bakımından meşru ve fıkıh kaidelerine uygun olmakla beraber, hasıl ettiği sonuç itibarıyla kapitalist banka işlemlerine yaklaşmaktadır."[90] Ayrıca murabahada, finansmandan en büyük pay ticaret kesimine düşmekte, sanayi ve ziraat kesimlerinin işletme sermayesini sağlamak için yapılan murabahalı finansmanın payı ise düşük kalmaktadır. Murabahanın

[88] Karaman, a.g.e., s:60.
[89] Bkz. Karaman 2003, Bayındır, 2005.
[90] Karaman, 2003, s:61.

vade farkı nedeniyle örtülü faiz içerdiği, normal ticarette bulunması gereken risk faktörünü içermediği, getirinin önceden belli olması nedeniyle kardan ziyade faize benzediği ileri sürülmekte ve bu alandaki tartışmalar sürmektedir.

Bilgi sahibi olan gözlemciler, ne mudarebenin ne de müşarekenin hiçbir zaman İslam bankalarının yatırım portföylerinde önemli bir pay oluşturmadığı konusunda görüş birliği içindedir.[91] İran merkez bankasının kayıtlarına göre 1986 yılında İran bankalarının mal varlıklarının % 38'i mudarebe ve müşarekeden oluşuyordu. 2000 yılında Pakistan'daki kamu bankalarının İslamlaştırılması bitmek üzereyken resmi raporlara göre ülkedeki banka mal varlığının yalnızca %14'ü mudarebe ya da müşarekeden oluşuyordu. Yine Kuran'ın aktardığına göre Pakistan'ın finans çevrelerinde yasal mudarabe ve müşareke payının hiçbir zaman % 2-3'ü geçmediği çok yaygın bir görüştür.[92]

1.4.3.1. Klasik Murabaha

Satıcının açık bir sözleşme ile aldığı malı, maliyetine belirli bir kar ekleyerek satmasıyla gerçekleşen murabahadır. Alıcı malın bedelini, peşin veya taksitle ödeyebilir. Bu murabaha türünde taraflar, alıcı ve satıcı olmak üzere iki kişiden oluşur. Bu tür murabahanın caizliği konusunda ittifak vardır. Kuran'daki "Ey iman edenler mallarınızı aranızda haksızlıkla değil karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin."[93] ayeti bu işleme delil olarak gösterilir.

1.4.3.2. Satın Alma Emri ile Murabaha Satışı

Bir mala ihtiyacı olup da gerekli kaynağı bulamayan müşteri, bankadan söz konusu malın satın alınmasını ister. Burada müşterinin hem bankaya malın satın alınmasını emretmesi, hem de bankanın satın aldığı malı müşterinin bankadan satın alma vaadi vardır. Müşterinin bu emir ve vaadi üzerine banka nitelikleri belirtilen malı satın alır. Maliyetinin üzerine müşteriyle anlaştıkları miktarda bir kâr koyar. Müşteri bankadan bu malı alır.

[91] Kuran, a.g.e.,s:25-26..
[92] Kuran, a.g.e.,s:25-27
[93] Kur'an, Nisa Suresi, Ayet 29.

Parasını bankaya taksitlerle ve bankayla anlaştığı şartlar çerçevesinde öder. Türkiye'de bu yönteme *üretim desteği sağlanması*, Ortadoğu'da ise *satın alma emriyle yapılan murabaha* adı verilmektedir.

Bir örnek vermek gerekirse, meselâ yeni doktor olmuş bir kimse, işinde kendisine lâzım olan tıbbi teçhizatı alma gücünde olmadığı takdirde İslam Bankasından söz konusu teçhizatı kendisi için satın almasını ister. Doktorun, adı geçen teçhizatı bankadan alma vaadi vardır. İslam Bankası teçhizatı satın alır. Maliyet fiyatının üzerine doktorla anlaştığı oranda kâr koyar ve bu kârla teçhizatı doktora satar. Doktor teçhizatın bedelini bankaya, aralarında anlaştıkları şekilde taksitlerle öder. Murabaha yöntemi daha çok dış ticaretin finansmanında, işletmelere ham madde ve yarı mamul malların sağlanmasında kullanılır.

1.4.3.3. Murabaha Yoluyla Dış Ticaretin Finansmanı

Ticaret kesiminde murabahalı finansman, daha ziyade dış ticaret ve özellikle ithalatta kullanıldığı için dolaylı olarak İslam ülkelerinin dış ticaret bütçelerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse: Banka A ülkesinden B ülkesine satış yapmak isteyen ihracatçıdan, B ülkesindeki ithalatçı tarafından istenilen ve şartnamesine uygun olan nitelikteki malı, tespit edilmiş bulunan maliyet fiyatı ve işletme kârı sınırları içinde satın alır. Burada ortada yalnız B ülkesindeki ithalatçı ajanın bu nitelikteki malı almak isteğine dair ve yasal olarak bağlayıcılığı olan bir satın alma sözü ve İslam Bankasına vaadi vardır. Bu şartlar çerçevesinde İslam Bankası A ülkesindeki ihracatçıdan malı alır. B ülkesindeki ithalatçıya satar. İthalatçı, banka ile anlaştığı bir ödeme planına göre parayı ödemeye başlar.

1.4.4. İcare (Leasing)

Mülkiyet mal sahibinde kalmak kaydıyla sözleşmeyle belirlenen belli bir ücret, *kira*, karşılığında kullanıma sahip olmak ve menfaatten yararlanmaktır. Çağımızda ortaya çıkan yeni kiralama uygulamasında ise, çoğunlukla menfaatin kaynağı olan malın

mülkiyeti de kiracıya geçmektedir. İslam bankaları bugün leasing de denilen kiralama yoluyla da müşterilerine fon kullandırırlar. Kiralama usulünün günümüzde gittikçe önem kazandığı bilinmektedir. Kiralama, daha çok orta ve uzun vadeli bir finansman metodudur.

Kiralama, kiraya veren ile kiralayan arasındaki anlaşma üzerine kurulur. Anlaşmada kiranın bedeli ve süresi belirtilmelidir. Kiralanan malın mülkiyeti malın sahibi olan İslam Bankasınındır. Kiralayan müşteri maldan faydalanır. Buna karşılık bir kira bedeli öder. Kiralama müddeti malın kullanabilirlik ölçüsüne göre 5-15 yıllık bir dönem olabilir.

Menkul ve gayrimenkul değerlerin finansmanında kullanabilen kiralama yöntemi, günümüz ekonomilerinde daha çok modern teknolojiye kolay yollarla sahip olabilmek amacıyla kullanılmaktadır. Mesela İslam Bankası bir gayrimenkulü, bir tezgâhı müşterisine kiraya verebileceği gibi, modern teknolojinin yeni bir ürününü, mesela bir bilgisayarı da müşterisine verebilir. Normal olarak kendi imkânlarıyla bilgisayara sahip olmayan müşteri böylece kolay ve ucuz bir şekilde bilgisayarı elde etmiş olur.

İlk uygulamalarının 1950'lerde İngiltere'de ve ABD'de orta vadeli finansman ihtiyacının karşılanması düşüncesinden doğan leasing sistemi, İslam bankacılığının murabahadan sonra en çok ve etkin kullandığı yöntemlerinden biridir. Ve murabaha gibi tartışmalı alanlardan da birini oluşturmaktadır. İslam fıkıhçıları geleneksel bankacılık yöntemleri olan mudarabe ve muşareke dışındaki İslam bankacılığı yöntemlerinde uzlaşmış ve tartışmayı sonlandırmış değildir. Özellikle de bu iki geleneksel yöntemin artık İslam bankalarının fonlarını değerlendirilmesinde en az payları alması sıkıntı yaratmaktadır.[94]

1.5. İslam Bankacılığının Küresel Boyutu

Kurucusu Prens Muhammed Al Faisal olan ve merkezi Cidde'de bulunan Dünya İslam Bankaları Birliği'nin en belirgin faaliyeti, konvansiyonel (klasik faizli) bankacılık standartlarını ve faizsiz finansman sistemini karşılıklı olarak birbirine adapte ederek iki

[94] Karaman, a.g.e., s:63.

kardeş sistem arasındaki dil birliğini geliştirmek yönündedir. Bu işbirliği dünyada İslami faizsiz bankacılık yoluyla tasarrufların toplanması, toplanan fonların dünya ekonomisinin hizmetine sunulması ve piyasanın da fonlara "kar paylarını" sağladığı müddetçe karşılıklı kullanım ilişkisinin devamında teorik veya pratik bir sorun çıkmayacağı kestirilebilir.

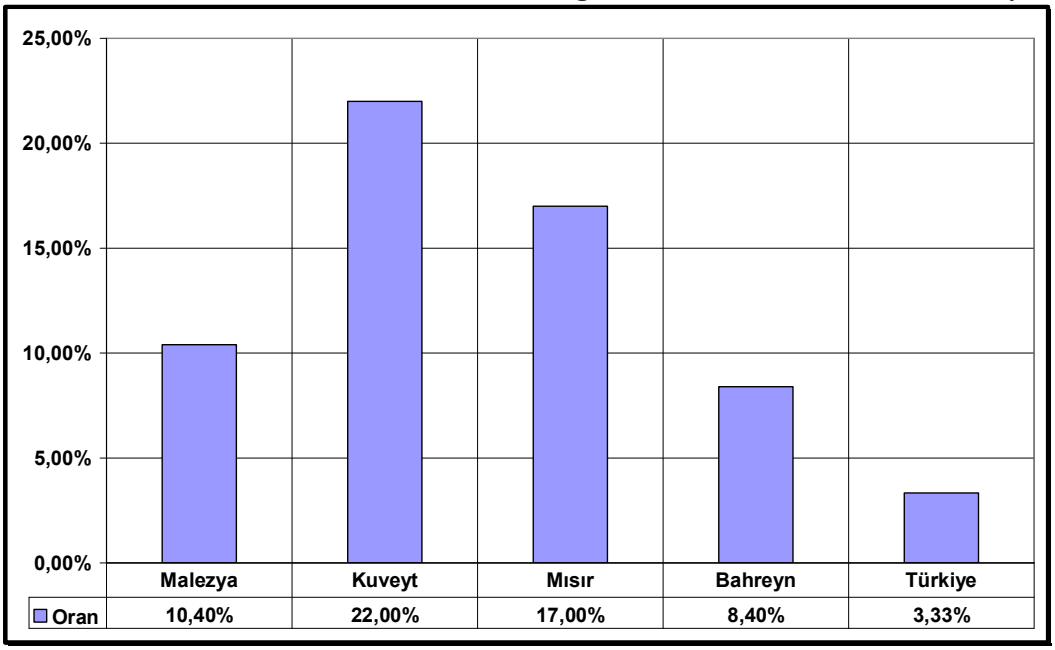
Faizsiz finansal ürün ve hizmet sunan kurumların oluşumu ve gelişimi dünyada yeni bir gereksinimin sonucu olarak görülmektedir. Bu süreçte: Citicorp, Goldman Sachs, HSBC, Morgan Stanley, Standard Chartered, Banque National de Paris, ABN Ambro, Bank of America, Key Global, Sociate Generale gibi kurumlar söz konusu sektörde faaliyete başladılar. Commerzbank gibi Alman bankalarının da faizsiz bankacılık ürünleri sunma konusunda atılım gerçekleştirdiği ve hatta Müslüman nüfusa sahip her ülkede faizsiz finansal ürünlere karşı bir eğilim olduğu görülüyor. Zaten, "murabaha" ve "icara" (leasing) gibi uygulamaların uluslararası bankacılık jargonunda kendine yer bulabilmesi, bu gelişmelerin önemli bir göstergesi sayılıyor.[95]

Bugün, sadece Müslüman ülkelerin sermayesi ile kurulmuş İFK'lar dışında, dünyanın en büyük bankalarının da pay almaya çalıştığı 200 milyar doları aşan bir pasta söz konusudur. Citibank, HSBC, ANZ gibi dev bankalar sistemle çok yakından ilgilenmekte ve daha fazla pay almaya çalışmaktadırlar. 2001'de HSBC'nin yapılandırdığı İslami işlemlerin büyüklüğü 1.75 milyar dolardır ve banka aynı yıl ilk "İslâmi varlığa dayalı dış kaynaklı kredi işlemini gerçekleştirmiştir. Ortadoğu ve Pakistan, Malezya, Bangladeş gibi ülkelerde sahip olduğu iştirakler ve yaygın şube ağı bankanın bu alandaki teknik bilgisini her geçen gün artırmasını sağlamaktadır. Bu ilgi, fiilen bu sistemde çalışan özel bankalar kurmak ve şubeler açmak şeklinde olduğu gibi ayrıca mevcut faizsiz bankalarla ortaklaşa bazı projelere katılmak metoduyla da olabilmektedir. Bu gelişmenin arka planında atıl ve saklı duran önemli bir tasarrufun sermaye birikim sürecine dahil edilerek aktive edilmesi gayretinin yanında, finans tekellerinin İslami argümanları kullanarak piyasadaki varlıklarını çeşitlendirip büyütme hedefi de vardır.

2005 yılı verilerine göre seçilmiş ülkelerdeki faizsiz bankacılığın bankacılık sistemi içerisindeki payı aşağıdaki tablo 1 gösterilmiştir;

[95] www.ofkbir.org.tr/raporlar, **Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık",** 2005.

Grafik 1: Seçilmiş Ülkelerdeki Faizsiz Bankacılığın Bankacılık Sistemi İçerisindeki Payı

Kaynak: Uyan, 2006, s:15

Dünya Bankası Grubu, özellikle IMF ve IFC, Basel Komitesi ve Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi, giderek artan bir şekilde faizsiz finansal ürün ve hizmet sektörüyle ilgilenmeye başladı. Ayrıca söz konusu kurumlar sektörün gözetim ve denetimine, muhasebe standartlarına ve ürün geliştirme sürecine önemli katkılar da sağlıyorlar. Bu kurumlar İslam Kalkınma Bankası, İslâmi Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu ve Labuan Off-shore Finansal Hizmetler Kurumu ile yakın bir iş birliği çerçevesinde çalışıyorlar. Dünya Bankası'nın özel sektörü fonlayan bir kurumu olan IFC, 1997 yılında Pakistan'da mudarebeye dayalı bir dizi leasing işlemi yaptı. Bu gelişmeler faizsiz finansal ürün ve hizmet sektörünün global çerçevede büyüme eğiliminde olduğunu; piyasa boyutu, ürün çeşitliliği, aktif yönetimi ve etik değerler gibi alanlarda da önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır.

Sektörün coğrafi bazda genişlemesi, özellikle son yıllarda Körfez'de, Malezya'da ve Endonezya'da kurulan yeni kurumlar yoluyla olmakla birlikte; ABD, İngiltere, İsviçre, Almanya, Lüksemburg, Kanada ve daha birçok batı ülkesinde de var olan İslâmi nüfus nedeniyle faizsiz bankacılığa olan talebin ve bu alandaki ürün ve hizmetlerin arttığını görmek mümkündür. Faizsiz bankacılık, Güney Afrika, Rusya, Ortadoğu, Güneydoğu

Asya ve Avrupa'da ticari ve yatırım bankacılığı ürünlerini sunarken, Avustralya, Amerika, İngiltere ve Almanya'da ise hisse senedi ve yatırım fonları aracılığı faaliyetlerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir.[96] Ayrıca küresel ölçüde ticaretin finansmanı ve özellikle Kanada'da ve İngiltere'de, konut finansmanının sağlanmasında İslam bankalarının yoğunluk kazanması, sektörün global çerçevede giderek derinlik kazandığını göstermektedir. Bu piyasadan pay almaya yönelik çalışmaların farklı bir izdüşümü de Dow Jones İslâmi Piyasa endeksinin (DJIM) 31 Aralık 1995 tarihinde 1000 taban göstergesiyle ilk olarak ile faaliyete geçmesiyle yaşandı. Bununla ilgili olarak yedi ayrı indeks daha mevcuttur: Bunlar, teknoloji (IMTEC), ekstra likidite (IMXL), Avrupa (IMEU), Amerikan (IMUS), Kanada (IMCAN), İngiltere (IMUK) ve Asya Pasifik (IMAP) indeksleridir.[97]

Küresel planda İslam bankacılığı ve İslami sermayenin entegrasyon ve içselleşme ile ilgili süreci kurumsallaşma ile devam etmiştir. Bu gelişmeler sistemin kendi içinde ve sisteme uygun yapılaşmasını hızla tamamladığını göstermektedir. Küresel kapitalist ekonomik sistemin İslami bankacılık, finans ve sermaye üçgeninde faizi emen bir performans gösterdiği açıktır. Dünya ekonomisinde İslami finans ve İslam bankacılığı modeli aynı zamanda bir sermaye birikim modeli olarak işlev görmekte ve model, sistemin doğasına uygun hareket etmektedir. Küresel sermaye birikim modeli içinde İslam bankalarının önemli bir etkisi görülmektedir. İzleyen bölümde Türkiye'de İslami sermaye bağlamında İslam bankacılığı spesifik olarak incelenecek olup, İslam bankacılığının İslami sermaye ve siyasal İslam'la olan ilişkisi, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal dinamikleri üzerinden tartışılacaktır. Bu yapılırken, İslam bankalarının teknik işleyişleri, fon toplama ve kullandırma yöntemleri deşifre edilerek bu bankacılığın İslami niteliği irdelenecektir.

[96] Kuran, a.g.e. 28.
[97] www.ofkbir.org.tr/raporlar, **Makaleler 1-2-3: Küresel Bankacılık",** 2005.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYEDE İSLAM BANKACILIĞI

2.1. Türkiye'de İslami Sermayenin Gelişimi

"Türkiye ve İslam" tartışması tarihsel kökleri itibarıyla Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıcı ve bugününe kadar sürekliliğini ve önemini koruyan bir kökene sahiptir. "Türkiye'nin gelişme sürecinin yarattığı iç çelişkiler, İslami görüşlerin önem kazanmasının tarihsel arka planını oluşturan unsurlardan biridir."[98] Nesnel ve sağlıklı değerlendirmeler için her dönemin kendi içinde ve kendini çevreleyen koşullarla birlikte ele alınması zorunluluğundan hareketle, sermayenin "İslami kurumlara" kanalize olanını nedenleriyle birlikte ele alırken, tarihsel koşulları bilmek ve karşılıklı etkileşimlerini hesaba katmak gerekmektedir. Diğer yandan "bir ülkenin ekonomisini tek başına incelemek, iç içe geçmiş bir dünya ekonomik işleyişinin geçerli olduğu günümüz koşullarında oldukça güç."[99] olduğundan uluslararası koşulları ve küresel ekonominin dinamiklerini de hesaba katmak gerekmektedir.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda devlet ve toplum, ekonomik alt yapının çelimsiz tablosuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde sermaye birikimi yok denecek kadar az ve üretici güçler, eğitimsiz, köylü ağırlıklı bir toplumun savaşlarla yılgın kesiminden ibaretti. 1923–1929 yıllarında sanayinin gelişme hızı, ekonominin tüm diğer sektörlerinin gerisinde idi.[100] Bunların üzerine dünya kapitalizminin merkezlerinde 1929'da patlak veren büyük ekonomik buhran da eklendiğinde, sanayinin ve sermayenin millileştirilmesi, aynı anlama gelmek üzere devletleştirilmesi ve sermaye birikim sürecine devletin müdahalesi bir

---

[98] Buğra, a.g.e., s:129.
[99] Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul, Remzi Kitabevi,. 2000, s:491.
[100] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,** İstanbul, Gerçek Yayınevi,1995, s:64.

gereklilik halini almıştır. Bu müdahale aynı zamanda ekonomideki gayrimüslim hegemonyasının azaltılması anlamına da gelmiştir. 1930'larda planlı ekonomik programlarla sanayileşmeye dönük yatırımlar ve artan devlet öncülüğü, 1950'lere kadarki dönemin sermaye birikim sürecindeki modeldir.

Büyük Buhran ve II. Dünya savaşı sonrası tüm az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi sanayileşme ve kalkınma ithal ikameci bir modelle uygulamaya konmuştur. Sermayenin toplumsal gruplar ve kesimler elinde birikmesi ve yatırıma dönüşmesi henüz yok denecek kadar azdır.[101] Toplumun herhangi bir kesimi servet ve zenginlikte öne çıkmış değildir. Toplumsal sınıflar ve sınıf çıkarlarına dayalı çatışmalar olgunlaşmamıştır. İthal ikameci sanayileşme hareketi 1980'li yıllara kadar Türkiye sanayileşmesinin temel karakteristiğini oluşturmuştur. Ekonomide devlet güdümlü aktivasyon, devletin siyaset, toplum ve ideolojik plandaki gücünü tahkim eden boyuttadır. Buna rağmen devletçiliğin Türkiye'de kapitalist gelişme modelinin önemli bir uğrak noktası, parçası olduğu gözden kaçırılmamalıdır.[102]

Bu dönemin siyasal ve toplumsal yapısı bir yandan yukardan aşağıya doğru yürütülen köklü bir dönüşümü diğer yandan karmaşayı içeriyordu. Atatürk ve Milli Şef döneminde yürütülen inkılâplar, toplumsal yapının geleneksel direnç noktalarını zorlarken siyasal yapıyı da benzer biçimde rejim tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. İki muhalif parti örgütlenmesinin ikisinin de İslami retorikle iktidara yönelik mücadele odağı haline gelmesi sistemin ayakta kalma mücadelesini tehlikeye sokmuştur. Sekularizm toplumsal hayatın içersine nüfuz etmekte zorlanıyordu. Yaşanan süreçte zor bir başka zoru dayatmış ve 1946 yılına kadar devam edecek tek parti iktidarını koşullamıştır.

II. Dünya savaşında her alanda gerileyen bir ekonomik süreç yaşanmış, savaş yılları sonrasında - 1946–1953 yılları arasında - daralan ekonominin hem büyümesine ve dış ticarette korumacılığın gevşetilmesi konusunda atılan ilk adımlara tanık olunmuştur. Büyüyen ekonominin dışa açılmasının tohumları atılmış, dış ticaretin arttığı bir süreç

---

[101] Yakup Kepenek, **a.g.e.**, s:30.

[102] Hatta buhran döneminin zorunlu durağanlığına denk düşen liberalizmine karşın devletçi bir gelişmenin dinamizmi kısa ve uzun dönem çıkarları açısından Türkiye burjuvazi için daha faydalı olduğunu belirten görüşler mevcuttur. Daha fazla bilgi için bkz. Boratav, 1995, s:73-85.

başlamıştır. 1946'da Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu yapılmış ve ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonu, liberalizasyon tedbirleri ile birlikte uygulamaya konmuştur.[103] 1950'li yıllar, özel sermaye birikimine doğrudan Kamu İktisadi Teşekkülleri katkılarının başlangıcı olup, KİT'ler bu dönemde özel sermaye ile ortaklıklar kurmaya başlamıştır.[104] Bu yıllar geniş halk yığınları nezdinde refah ve bolluk yıları olarak hatırlanacak ve bunun politik miladı olarak da Demokrat Parti (DP)'nin iktidara geldiği 1950 yılı alınacaktır. Ancak aynı zamanda bu gelişmeler Türkiye'nin uluslararası kapitalizmin savaş sonunda kurulan üst organlarına üye olması ve ülkenin batılı ve özellikle Amerikalı uzman ve danışmanların uğrak yeri haline gelmesi ile birlikte gerçekleşmiştir.[105] Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmanın dikkat çektiği bu dönem, 1950 yılında Kore savaşına katılma kararı ile pekiştirilmiştir.

1958'de bir devalüasyonla sarsılan ekonomi, 1954-1961 yılları arasında milli gelir ve büyüme hızı bakımından düşüş yaşamış, dışa açılan ekonominin kronik sorunu haline gelen dış ticaret açıklarının korumacı ve sınırlayıcı kontrollerle dengelenmeyeceği anlaşılmıştır. Bu dönemde önceki dönemlere zıt olarak tarımın büyüme hızı sanayinin gerisinde kalmıştır. Sanayileşmenin fiili olarak hissedildiği ve özel sektör sermaye yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının arttığı bir dönemdir. Egemen güçler bloğu içinde sanayi burjuvazisi ile sınaî ürünlerin pazarlanmasına dönük ticaret sermayesinin, çiftçi gruplar ile dış ticarete dönük ticaret sermayesi aleyhine genişlediği söylenebilir. Bu yıllar kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği sorusuna verilen iki ayrı yanıtın da yoğun olarak tartışılmaya başlandığı bir dönem olmuştur.[106]

DP, sağcı kesimin her rengini "Kemalist" iktidarın 27 yıllık varlığına karşı koyma niyetiyle, bünyesi içinde toplayarak iktidara gelmiştir (Akalın, 2002). DP'nin iktidarda olduğu yıllarda, büyük toprak sahipleri ve ticaret sermayesi ekonomik gücüne paralel

[103] Boratav, a.g.e. s:74.
[104] Türkiye Şeker'in Tat Konserveye, TEK'in Çanakkale Seramik'e, Makine Kimya'nın Tofaş'a, Devlet Malzeme Ofisi'nin Arçelik'e ortak edilmeleri bu dönemde olmuştur. Daha fazla bilgi için Kepenek, 2000.
[105] Türkiye Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne 1947'de, NATO'ya 1952'de üye olmuştur.
[106] Ekonomi politikalarındaki bu iki farklı tutum dışa açık entegrasyoncu ve serbest piyasaya dayalı ekonomi politikası ile korumacı, ulusal, müdahaleci-devletçi politikalardan oluşmaktadır. Bu iki farklı ekonomik felsefe, köken olarak serbest piyasayı yücelten klasik ve neoklasik iktisat okulları ile özellikle Almanya'da gelişen korumacı-müdahaleci okullar arasında yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. Bu konu Türkiye gibi geçiş sürecindeki ülkelerin çoğunda bugün bile tartışma alanın güncel başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bilgi için Boratav 1995, Kepenek 2000.

olarak siyasi arenada İslamcı rengiyle daha fazla boy göstermiş ve daha rahat hareket etmiştir. Sosyal ve toplumsal düzlemlerde DP'nin kendi söylemiyle önceki devlet iktidarının "statükocu, baskıcı, inkarcı ve anti demokratik" tutumlarına karşı devleti, toplumu, ekonomiyi ve siyaseti dinden ve uluslararası ekonomiden yana esnettiği, açtığı bir süreçtir. Dinin toplumsal hayattaki etkisinin arttığı bu dönemde, İslami siyasi oluşumların ve toprak sermayesinin dini nüvelerle filizlendiği görülmektedir. DP'nin politikalarını destekleyen İslamcı kesim, elde ettiği dini ve iktisadi tavizlerle güçlenişini sürdürmüş; özellikle, küçük ve orta boy işletmeler çerçevesinde yapılanmasını gerçekleştirmeye ve sağlamlaştırmaya başlamıştır.[107]

1960'lı yılların başından itibaren bilinçli olarak girilen ithal ikameci bir sanayileşme politikası, sanayileşmeyi önce yaygınlaştırmış sonra da derinleştirmiştir. Bu dönemde tarımın milli gelirden aldığı pay, sanayinin gerisine düşmüş, ağır sanayi ve makineleşmeye dönük sloganlar yürütülen kalkınma ideolojisi siyasi hayatta popülist politikalarla süslenmiştir. Egemen sınıfların, ekonominin yapısal sorunları ve sınıfsal zaafları üzerine ciddi tasarruflarda bulunduğu, siyasal ve anayasal düzlemde bunun etkilerinin hissedildiği bir eşiğe gelinmiştir. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra sanayi sermayesinin öncülüğünde daha demokratik ve meşruiyetçi bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.[108] Özellikle 1961 Anayasası, farklı sınıf ve katmanların siyaset sahnesine kendi ideolojileriyle dahil ve müdahil olmalarının zeminini hazırlamıştır.

Sosyalist, Sosyal demokrat, Milliyetçi ve İslamcı hareketler, radikal veya marjinal varyasyonlarıyla birlikte siyaset sahnesinde ve toplumsal yapıda kısa zamanda önemli hale gelmişlerdir. Bu sürecin önemli uğrak noktalarından biri de 1969'da Necmettin Erbakan'ın daha sonra siyasi hayatında yükselişinin başlangıcı olacak olan Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı'na seçilmiş olmasıdır. Bu durum hem küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesinin geldiği konumu, hem de bu sermayenin yoğun İslami özellikler barındırdığını göstermesi açısından önemlidir. Milli Nizam Partisinin kuruluşu ve bu partinin ticaret ve sanayi burjuvazisinin küçük ve orta ölçekli üreticilerin çıkarları

---

[107] Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politiği,** İstanbul: Set Yay. 2002., s:142.

[108] Neşecan Balkan-Sungur Savran (der), **Sürekli Kriz Politikaları,** Tülin Öngen, **Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Etme Stratejileri**" İstanbul, Metis Yay., 2004. s:78-80.

doğrultusunda hareket etmesi, 1950 yılından itibaren İslamcı kesimde başlayan gelişmelerin düzeyini gösteren bir somutluğa ulaşmıştır.[109] Yükselen bu ideolojiler, siyasal planda devleti ve kendi iç sorunlarını çözememiş egemen sınıfları korkutan boyuta ulaşmış ve sistem 1971'de yeniden kesintiye uğramıştır. 1971 askeri müdahalesi, 61 Anayasası'na atfen yapılan "elbise bedene bol geldi" değerlendirmesine paralel olarak, anayasal ve siyasal düzlemi stabilize etmiş ancak yine de devam eden yıllarda "sisteme yönelik algılanan tehdit, 12 Eylül askeri darbesinin zeminini oluşturmaktan geri kalmamıştır."[110]

Türkiye kapitalizmi 1980'lere doğru yeni bir krizin eşiğine gelmiştir. 1971 askeri müdahalesiyle ancak bir süre kontrol altında tutulabilen sınıf mücadelesi, yeniden canlanmıştır. Türkiye kapitalizmi birikim sorununu bu süreçte de aşamamış ve artan sınıf mücadelesi, sınaî karlarda sıkışmaya neden olmuştur. Milliyetçi cephe hükümetleri döneminde bir ölçüde çözülen sınıf ittifakı sorunu yeniden güncel hale gelmiş ve sermaye içinden farklı sesler yükselmeye başlamıştır.[111] Kriz sadece iktisadi tedbirlerle aşılabilecek bir boyuttan uzak olduğundan beraberinde siyasi ve toplumsal koşullarda da radikal önlemlere ihtiyaç duyulmuştur. Sınıfsal karşıtlıklar, çatışmalar yoğunlaşmış, farklı ideolojik kamplaşmalar toplumsal boyut kazanmış ve siyasal iktidarın, krizi yönetememe sorunu daha da belirginleşmiştir. Uluslararası alanda ihtiyaç duyulan siyasi ve ekonomik yeniden üretim ve hegemonya ilişkilerinin de bir sonucu olarak Türkiye, yeni bir restorasyon döneminin arifesine gelmiştir.

2.1.1. 1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomi ve İslami Sermaye

1980'ler Türkiye'nin ekonomi, siyaset, kültür ve ideolojisinde yeni bir paradigmaya geçtiği dönemdir. 12 Eylül'ün öncesinde Dünya Bankasının Yapısal Uyum Programı'na angaje olan hükümet, ekonomiyi yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Dünya Bankası'nın neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde uygulamaya konulan "dışa açık", "ihracata dayalı" yeni kalkınma stratejisi, 12 Eylül Askeri kararlarının hemen öncesine denk düşen 24 Ocak Ekonomik İstikrar Programının ana eksenini oluşturmaktadır. 12

[109] Akalın, a.g.e. s:143.
[110] Öngen, a.g.e. s:82.
[111] Öngen, a.g.e. s:83.

Eylül darbesi'nin tarihsel anlamı, Türkiye ekonomisini ve politik, hukuki, kültürel üstyapıyı sermaye birikiminin bu yeni sürecine hazır hale getirmekti.[112] Bu bağlamda ekonomiyi tüm yönleriyle uluslararası sermaye akımlarına açan ve "serbest piyasa" olgusunu her alanda baş tacı yapan neoliberal eksenli yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreç, deregülasyon yoluyla planlı ekonominin tasfiye edilmesi, devletin sermaye birikiminin mantığına aykırı müdahalelerinin azaltılması, yine buna paralel olarak kamunun mal ve hizmet ürettiği alanları özel sektöre devretmesi, özelleştirme; uluslararası sermayeye finansal arbitraj olanağı sağlamak üzere devalüasyonların ve yüksek faizin sürekliliğin sağlanması, sosyal hizmetlerin (eğitim, sağlık, emeklilik, konut ve benzeri) ticarileştirilmesi ya da özelleştirilmesi ve son olarak da sendikasızlaştırma ve esnek çalışmayı ifade eder. Makro ekonomik düzenlemelerse tüm parametrelerin bu işleyişi mümkün kılacak önlemleri almasını zorunlu kılacak şekilde planlanmıştır.

Dönemin ekonomik kararlarında imzası olan ve ekonominin yönetimini elinde bulunduran Turgut Özal yeni sürecin de önemli aktörü olmuştur. 12 Eylül'de gerçekleşen rejim değişikliği 24 Ocak programlarının önündeki engeli ortadan kaldırdı ve Özal'ı sadece fiile değil, resmen ekonominin patronu haline getirdi.[113] 1970'lerle beraber bu yeni kalkınma ideolojisi, dönemin uluslararası ekonomik ve siyasi güç odakları olan ABD, G7, IMF, OECD ve DB tarafından, ithal ikameci eski ekonomik modelin işlerliğini yitirdiğine yönelik bir propaganda ile uygulamaya sokulmuştur. Bu çerçevede merkez ekonomilerin, çevre ülkeler üzerindeki yaptırımları ve zorlamaları 1980 sonrasında giderek yoğunlaşmıştır.

24 Ocak kararları darbenin hemen ertesinde faaliyete geçirilerek, ekonomi IMF'nin denetimine sokuldu. Sınıf hareketi, ekonomi dışı askeri ve yasal yöntemlerle büyük ölçüde kontrol altına alındı; ücretler dondurularak, toplu sözleşme sisteminin yerini Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları aldı. Böylelikle darbe ve onu izleyen Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı eliyle yeni birikim rejiminin olmazsa olmaz koşulu olan "düşük ücretli bir ekonomi yaratma" hedefi büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu.[114]

---

[112] Neşecan Balkan, Sungur Savran (haz**), Sürekli Kriz Politikaları,** Sungur Savran**, 20.yy'ın Politik Mirası,** İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s:28.
[113] Boratav, a.g.e., s:122.
[114] Öngen, a.g.e. s:83.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yaratılmaya çalışılan kendi kendine yeten ve ekonominin belirleyicisi olan güçlü bir "milli burjuvazi" hedefi, bu dönemde daha somuttur. İçerde sermaye birikim sürecinin ithal ikameci modelden, ihracata dayalı ve dışa açık yeni sürece geçişi, ekonomiyi köklü değişikliğe uğratmıştır. Ticari ve mali sermaye ile rantiye tabakalarının sanayicilere göre, çok daha avantajlı bir konuma geldiği, böylece ekonomik gelişmede burjuvazinin yatırımcı öğeleri yerine aracı, tüketici ve parazit öğelerin serpildiği bir dönem başlamıştır.[115] Bu yeni birikim stratejisi sanayi sermayesi yerine mali sermaye ile spekülatif sermayenin genişlemesine, dolayısıyla üretmeden zengin olan küçük bir rantiye kesiminin büyümesine yaramıştır. Zamanla Sanayi sermayesi de rant ekonomisine adapte olmuş ve faaliyet dışı alanlardan elde ettiği gelirler bilançolarda önemli oranlarda yer tutmaya başlamıştır. Dünyada sermayenin geçirdi niteliksel dönüşüm, sermayenin genel olarak üretken yatırımlardan kısa dönemli sermaye hareketlerine yönelmesi şeklindedir. Sermayenin üretken yatırımlara yönelmemesi çok önemli bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Türkiye'nin bu durumu gelişmekte olan ülkelere özgü olan sermaye birikimi tıkanıklığını büyük ölçüde yansıtmaktadır.[116]

İhracata dayalı dışa açık ekonomik modelin 1980'ler Türkiye'sinde iki önemli açmazı vardı. Bunlardan biri, ekonomiyi yeni sürece uygun hale getirecek yapısal dönüşümler ve buna bağlı olarak devlet ve ekonomi yönetiminin yeniden düzenlenmesiydi. Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi ekonomi politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında etkin olan kurumların bu süreçte IMF ve DB'nın önerdiği ekonominin neoliberal yapılanmasına uygun norm ve standartlara kavuşturulması gündeme alınmıştır. Çevre ekonomilerinde ve bu bağlamda Türkiye'de merkez ekonomiler tarafından ortaya konan yeni kalkınma stratejisinin yürütülmesinde ortaya çıkan bir diğer açmaz ise, iç tasarrufların yetersizliği ve/veya dış kaynak gereksinimidir. Bu finansman ihtiyacı, yatırımların yeterli ölçüde yapılabilmesi ve istikrarlı bir büyüme sağlanabilmesinde en önemli unsurdur.[117]

---

[115] Boratav, a.g.e. s:123.
[116] Kepenek, a.g.e. s:495)
[117] Ancak 1980 sonrası izlenen ekonomi politikalarının, ihracata dayalı kalkınma stratejisinin uygulanmasında ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamayı yani iç tasarruf yetersizliğini gidermede ve dış kaynak gereksinimini ortadan kaldırmayı başaramadığı görülmektedir. Bkz. Akalın, a.g.e., s:88.

Finansman ihtiyacının karşılanmasında, ekonominin dışa açık hale getirilme özelliğiyle de uyumlu olarak, krediler yoluyla borçlanma ve doğrudan veya dolaylı yatırımlar üzerinden dış kaynak sağlama yoluna gidilmiştir. IMF ve DB'sı üzerinden sağlanan krediler, artan bir borç yüküyle beraber, ekonomiyi daha fazla bağımlı hale getirmenin yolunu açmıştır. Yabancı yatırımcılar için ciddi kar marjlarının garanti edildiği sektörler, yeni yatırım alanları, yedek işgücünün emek piyasalarına girmesi ve devalüasyonlarla birlikte ortaya çıkan ucuz işgücü, yatırım teşvikleri ve vergi indirimleri gibi çeşitli avantajlar sağlanmıştır. Sıcak paranın hareket edeceği vergisiz, spekülatif yatırım alanları; para akışını ve transferini sağlayacak hukuki altyapının oluşturulmasını da beraberinde getirmiştir. Rant yaratma ve aktarma yolu oldukça genişletilmiş, rant yaratmanın boyutları ve bunu elde edecek kesimin çerçevesi ise daraltılmıştır.[118]

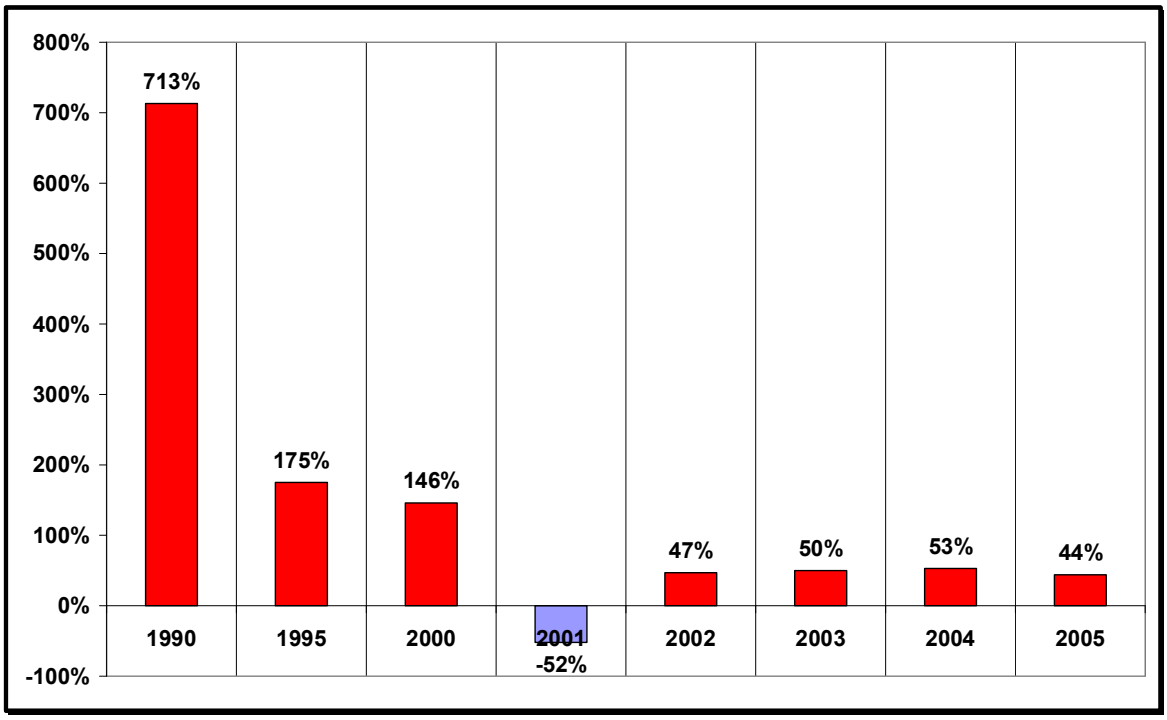
Kalkınmayı hızlandıracak ve milli sermaye birikim sürecine hizmet edecek iç kaynağın yaratılması, yeni sermaye alanlarını da gündeme taşımıştır. Atıl duran veya popüler tabiri ile "yastık altı" tasarrufları açığa çıkartacak ve ekonominin çarkına dahil edecek bir politika, kendini bunun aracılığını yürütecek kurumlarla birleştirmiştir. Dönemin siyasi iktidarının meclise bile danışmaya gerek görmeden kanun hükmünde kararname ile yasalaştırıp, İslami usullere göre faizsiz hizmet veren özel finans kurumları, "İslami sermaye"nin bu süreçte ortaya çıkan kurumlarından biridir. Tamamen yabancı sermaye ile kurulan ilk iki faizsiz finans kurumu olan Al-Baraka ve Faysal Finans gruplarının körfez sermayesini Türkiye'ye taşıyacağı ve piyasanın ihtiyaç duyduğu yeni kaynakları ortaya çıkarıp alternatif imkânlar yaratacağı düşüncesi, o dönemde yoğunlukla işlenmiştir. Beraberinde bu kuruluşların, bir taraftan İslam ülkelerinde mevcut ve "yatırım yeri arayan" aşırı birikmiş sermayeyi Türkiye'ye çekilebileceği, diğer taraftan da iç içe geçen ilişkilerden dolayı ülkeler arasındaki ticari ve malî akımları kuvvetlendireceği varsayılıyordu. Bu sistemle tasarruf kurumlarına akmayıp yurt içinde ve dışında altın, döviz, bina, arsa şeklinde tutulan ve hatta yığın biçimde saklanan "manevi tasarrufların" üretim sürecine sokulma imkânı yaratılıp, doğan ek kaynak dolayısıyla, üretim artarken, faizli ticari bankalar üzerinde var olan talebin düşmesi de mümkün olabilecekti.

---

[118] Akalın, a.g.e. s:64.

Ancak yeni sermaye ve kaynak girişleri, buna uluslararası sermayenin İslami olan kesimi de dahil, kar maksimizasyonu hedefinden bağımsız hareket etmemiştir. İslami Bankaların, Müslüman ve zengin körfez ülkelerinin sermayesini Türk ekonomisine taşıyacağı ve böylelikle piyasanın ihtiyacı olan yeni finansman kaynaklarına alternatif imkânlar getireceği söylemi, bir beklentinin ötesine geçememiştir. Dindar Müslüman'ın yastık altındaki atıl birikimini, servetini, açığa çıkartıp İslami değerlere uygun olarak nemalandırmak amacıyla aktive etmek ve böylelikle ekonomiye yeni finansman kaynakları yaratarak, tasarrufları sermaye birikim sürecine dahil etmek konusunda da benzer bir süreç yaşanmıştır. Özel Finans Kurumlarının kuruluşlarından itibaren 20 yıllık süreçte topladıkları fonları gösteren aşağıdaki Grafik 2'de 20 yılda % 44'lük bir büyüme kat ettikleri ve 2005 yılı itibarıyla tüm bankacılık sektörü içindeki mevduatların ancak % 3,44'lük (Bkz. Tablo 6) bir kısmını bu kurumların topladığı görülmektedir.

Grafik 2: Toplan Fonların Yıllar İtibariyle Değişim Oranı (ABD Doları Bazında %)

Kaynak: Uyan, www.ofkbir.org, 2005.

Faizsiz Finans Kurumları dönemin ekonomiyi "dışa açma" stratejisi ile uyumlu olarak dünya ekonomisi ile entegrasyonu hızlandıran, eklemlenmeyi derinleştiren ve karlı alanları uluslararası sermayenin kullanımına açan sürecin bir halkasıdır. Özel Finans Kurumları adıyla faaliyete geçen İslam Bankalarının, İslami olma ve kaynakları İslami usullere göre değerlendirme konusu tartışmalı bir alandır. Ancak bu kurumların İslami kesimden topladığı fonların bir kısmını yine İslami şirketlerin sermaye ihtiyacına plase ederek kaynak transferinde aracılık ettiği ve topladıkları tasarrufları öncelikli olarak ithalat stratejisi üzerinden işbirliğine girdikleri İslami şirketler ile holdinglere plase ettiği kuvvetle muhtemeldir [119]

Bu bankalar kendi öz sermayelerini yeni sermaye kaynakları olarak Türkiye'ye transfer edip uzun süreli sermaye yatırımlarını finanse etmek yerine; yurtiçindeki diğer finansal kesim gibi yerli sermaye üzerinden kısa vadeli finansman getirilerine yönelmişlerdir. Ekonomisi yüksek enflasyonlu ve sallantılı ülkelerde (İran-Pakistan-Türkiye) yaygın olarak faaliyet gösteren İslam Bankaları, enflasyonun üzerinde kar vermek zorunda olduklarından kazançlarını sanayi üretiminden elde edemezler ve bu zorunluluk spekülasyon yapmalarını gerektirir.[120] Özellikle Al Baraka, Faysal Finans, Kuveyt Finans gibi yabancı sermayeli İslam bankalarının uluslararası ve Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu ülkelerde faaliyet gösteren çok uluslu tekel özelliği gösterdikleri rakamlarla ortaya çıkmaktadır. Örneğin Faysal Finans Suudi hanedanlarından Prens Faysal Bin Abdülaziz tarafından kurulmuştur. Merkezi Cenevre'dedir. Cenevrede'ki Dar-al Mal-al İslami adlı 55 İslami bankayı da bünyesinde barındıran bir finans tekeline bağlıdır.

Bankacılık sektörü içinde İslam bankalarının topladığı fonların 2005 itibariyle % 3-4 (bkz. Tablo 6) civarında olduğu ve bunların tamamının reel sektöre yatay bir şekilde kullandırıldığında, bu sermaye aktarımının ekonominin bütünü açısından çok önem taşımayacağı açıktır. Ancak fonlar ideolojik ve politik tercihle İslami kesime yönlendirildiğinde aynı % 3-4'lük sermaye akışının çok önemli olacağı da aşikârdır. Geniş bir alandan toplanan sermayenin dar bir çevrede aktive edilmesi, finansman açısından

[119] G:Koreli otomotiv markalarının ithaline bu dönemde başlanmış ve Hyundai, KIA, Proton gibi markalar İhlas Holding, Jet-pa gibi İslami şirketlerin distribütörlüğünde Türkiye pazarına girmiştir.
[120]Roy, 2003, s:190.

önemli avantajlar sağlayacaktır. Bu avantaj kullanımının yarattığı sıçramaların son 20 yıllık dönemde İslamcı olarak kategorize edilen şirketlerde görülmesi mümkündür.

Bu bankalar ayrıca siyasi iktidarın kayırmacı politikaları ile önemli teşvikler ve avantajlar alarak komisyon ödemeksizin Uzakdoğu'dan dolaysız hammadde ithalatına başlamışlardır. Bir dönem İslamcı Sermaye'nin Uzak Doğu ülkelerine özellikle Güney Kore'ye olan ilgileri ve bu ülkeyle yoğunlaşan ticari ilişkilerin arka planında bu süreç yatar. Ticari ilişkilerde uzak doğu ülkelerine ama özellikle Güney Kore'ye yönelen ilginin nedenlerinden bir diğeri de daha önce değinildiği gibi İslami kesimin Güney Kore'yi ekonomik model olarak kendisine örnek almasıdır.[121] Ayrıca İslami sermaye ile buluşan finans kurumlarının topladıkları tasarrufları öncelikli olarak ithalat stratejisi üzerinden işbirliğine girdikleri İslami şirketler ile holdinglere plase ettiği yönünde kuvvetli belirtiler vardır.[122]

"İslami Sermaye" olarak adlandırılan varlıkları faize ve faizle çalışan kurumlara karşı mesafeli duruşlarıyla fark edilen iş çevrelerinin oluşturduğu bu kesim 1980'den sonraki sürecin özellikle sonraki on yılında iktisadi faaliyetlerini ve birikim süreci içindeki payını arttırmıştır. 1990'larda küçük ve orta ölçekli sanayi şirketleri üzerinden yürütülen İslami sermaye ideolojisi, zaman zaman "Anadolu Kaplanları" gibi yerel terim ve motiflerle tanımlanmıştır. Bu tanımın içine aynı zamanda İstanbul'un büyük ölçekli ve TÜSİAD'da (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) örgütlü sermaye grubuna karşı; Anadolu'nun küçük-orta ölçekli ve MÜSİAD'da (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) örgütlü sermaye gruplarının rekabeti kodlanmıştır.[123] Necmettin Erbakan'ın 1970'lerde telaffuz etmekten hoşlandığı ve potansiyel gücüne sürekli gönderme yaptığı küçük ve orta ölçekli sanayi şirketleri, Özal ve sonrası ANAP iktidarlarının dinci iş

[121] MÜSİAD raporlarında ve bültenlerinde sıkça kalkınma süreci, modeli ve ekonomide ahlakın, dinsel kökenli kültürün pozitif etkisini vurgulaması açısından G.Kore'ye yapılan atıflar ön plandadır. Bkz. MÜSİAD Bültenleri ve Araştırma Raporları, www.musiad.org.tr

[122] G:Koreli otomotiv markalarının ithaline bu dönemde başlanmış ve Hyundai, KIA, Proton gibi markalar İhlas Holding, Jet-pa gibi İslami şirketlerin distribütörlüğünde Türkiye pazarına girmiştir.

[123] MÜSİAD 5 Mayıs 1990'da kuruldu. Bugün 26 şubesiyle faaliyette bulunan; 10 bine yakın işletmeyi temsil eden, 3000'e yakın üyesi bulunan bir meslek örgütlenmesi. Yaygın olarak MÜSİAD raporlarında ve genel kurul toplantılarında yapılan konuşmalarda bu vurgu sıkça geçmektedir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Buğra 2004.

çevreleri ve cemaatler lehine kayırmacı politikaları ve sonrasındaki Refah Partisi (RP) iktidarı döneminin özel teşvik ve sübvansiyonlarıyla serpilmiştir.•

1990'lara gelindiğinde ise yerli İslami sermaye grupları pazar paylarını arttırmak ve büyüyüp holdingleşmek için bankacılığa yönelmeye başlamışlardır. Anadolu Finans 1991'de MÜSİAD üyesi sanayicilerin, İhlas Finans 1995'de İhlas Holding'in ve Diyanet İşleri Başkanlığının ve Asya Finans 1996'da Fettullahçı cemaatin kurumları olarak faaliyete geçmişlerdir. Diğer yabancı sermayeli çok uluslu İslam Bankalarına da ya yerli ortaklar girmeye başlamış ya da belli cemaatler bu bankaları sahiplenmeye ve ticari ilişkilerde müritlerine adres göstermeye başlamışlardır.[124] İslami Bankacılık sektöründeki bu değişim, İslami sermayenin bu süreçte sanayi kesimindeki büyümesini ve yeni kaynak ihtiyaçlarının adresini göstermesi açısından da önemlidir. Aynı paralellikte kanıt sunan MÜSİAD'ın, 1991'de küçük ve orta boy işletmelerin çoğunlukta olduğu sanayi şirketleri tarafından kurulduğu gözden kaçmamalıdır.

Kuruluş sürecinde "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan "küçük ve orta boy sanayi sanayinin" ve işadamlarının devletten dışlanmışlığı vurgusu vardır. "Devletten dışlanmışlık" devlet olanaklarından faydalanamama, yeterince pay alamama da somutlanan ve TÜSİAD'ı hedef alan bir çizgide yürütülmüştür. Nitekim MÜSİAD'ın benimsediği retoriğin en önemli özelliğinin bu genç işletmelerin, İstanbul'da bulunan ve devlet desteği ile büyümüş eski işletmelere göre ne kadar dezavantajlı olduklarıdır.[125] Ekonomide İslami değerler üzerinden örgütlenmeyi ve dayanışmayı sağlamlaştıran MÜSİAD, piyasa ekonomisinin Türkiye'deki güncel tartışma başlıkları olan özelleştirme, liberalizasyon, işçi ücretleri ve sendikalaşma konusunda TÜSİAD ile hemen hemen aynı tavrı almıştır. Fabrikalarında çalıştırdıkları sendikalı işçilere ki bunlar Hak-İş üyesi olsa da fark etmiyor, yönelik baskı ve sendikal mücadeleye karşı tavırları önemli ipuçları vermektedir. [126] Misyonunu serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlamak ve

---

• Bkz. Akalın 2002, Buğra 2004.

[124] Kuveyt Türk ve Al Baraka Finans Kurumları Nakşibendilerin adının geçtiği kurumlardır. Diyanet İşleri Başkanlığının İhlas Finans'daki ortaklık oranı ise % 9 'du. Tuncay Özkan, Radikal, 8 Temmuz 1997.'du.

[125] Buğra, a.g.e., s:134.

[126] Bu konudaki önemli bir çalışma için bkz."Dini Kimlik ve Sınıf Bir Müsiad Hak-iş Karşılaştırması" Buğra 2004

sağlamlaştırmak olarak tanımlamıştır.[127] MÜSİAD'ın sorunu liberal ekonomi değil, liberal ekonomide daha fazla paya sahip olmadır. Dindar muhafazakâr burjuvazi kazanç peşinde koşmasının meşruluğunu dini ve milli olmak üzere iki temel üzerine oturtmaktadır. Bu meşruiyeti sağlama sürecinde dindar tabana karşı daha çok "dini," devlet elitlerine karşı ise daha çok "milli" argümanlar kullanmaktadırlar.[128]

RP'nin hükümette olduğu dönemde birazda siyasi iktidar olmanın meşruiyetinden kaynaklı ve Türkiye'deki siyaset geleneğine uygun olarak, gücün ekonomiye yansıtılması, taşınması istenmiştir. Siyasette devlet imkânlarının, ekonomik karşılığı olan değer, anlamına geldiği uzun devlet geleneği boyunca deneyimlenen bir olgudur: Devlet kapitalizminin nimetlerinden yararlanarak daha hızlı büyümek ve rant elde etmek. İslami sermaye bu dönemde siyasal rüzgarı da arkasına alarak piyasadan daha fazla pay almak derdindedir. 1990'ların ortasında finansman sağlayan bankaları, üretken sanayideki şirketleri ve işadamları meslek örgütlenmesiyle bir bütün oluşturan İslami sermaye, artık kendilerini piyasanın klasik temsilcileri olarak görmeye başlamışlardır. Sitem, devletin ve piyasanın diğer oyuncularının böyle görmemesi üzerinedir.

Bu sürecin bir diğer önemli halkası İslami holdinglerdir. Yaygın olarak 1990'larla birlikte birbiri ardına ortaya çıkan İslami holdingler, sermayenin farklı bir boyutta örgütleyip toplayan kurumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kurumlar çoğunlukla yurt dışındaki Müslüman Türk vatandaşların ve Türkiye'deki dini inancı nedeniyle parasını değerlendirmeyen/değerlendiremeyen kesimlerin küçük birikimlerinde yatay ve dikey şirket örgütlenmelerine giderek cemaat holdingleri kurmak üzerine odaklanmıştır. Toplanan sermayeyi, Müslüman anavatan Türkiye'de İslami kurallara göre işletip değerlendirerek, astronomik kar payları dağıtacağını taahhüt eden bu şirketler daha çok resmi olmayan yollar ve yöntemlerle çalışmışlardır. Paravan şirketler, yasadışı oluşumlar ve kayıt dışı para transferi veya ticareti kullanmışlardır. Çok ortaklı model olarak sunulan bu şirketlerin saadet zinciri sisteminden pek farkı yoktur. Hep yeni iştirakçi bulma ve yeni katılımcılardan aldığı paranın bir kısmını eski ortaklara kar payı olarak dağıtıp geriye

[127] www.musiad.org.tr/vizyon/misyon
[128] **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, İslamcılık**, Şennur Özdemir, "**Sınıflı Bir İslam Ekonomisi mi?**". İstanbul, İletişim Yay. 2005., s:875.

kalanını da hızlı dönüşü olan yatırım alanına veya büyük katlamalar yapabildikleri gayrimenkul spekülasyonlarına aktarmakla özetlenebilecek bir işleyişe sahiptir.

Cemaat gruplarının ve tekil dindar Müslümanların iştirakleriyle şirketleşip ardından da holdingleşme sürecine giren bu yapıların para toplama sürecinde din adamları, imamlar veya dini kanaat önderlerini kullanmaları ve İslami bankalarla paralel (%80) faizsiz kar payı vaad etmeleri dikkat çekicidir. Siyasi yönden bu holdinglerin birçoğunun "Milli Görüş" hareketi ile doğrudan veya dolaylı ilişkileri olduğu, karşılıklı olarak birbirlerini kullandıkları ortaya çıkmıştır.[129] Konya, Yozgat, K.Maraş ve Karaman'da yoğunlaşan bu holdinglerin büyük oranda kayıt dışı yollardan ve dini istismarla topladıkları fonlar, ya doğrudan gasp edilmiş ya da üretim sürecine sokulmadan daha çok kısa vadeli finansal getiri sağlayan araçlarla (Gayrimenkul piyasası, devlet tahvili, hazine bonosu, hisse senedi vb. gibi) ve ticari faaliyetlerle değerlendirilmiştir. 70'in üzerindeki bu holdinglerden en bilinenleri İhlas, Jet-Pa, YİMPAŞ, Kombassan, Noya, Endüstri Holding gibi şirketlerin tamamına yakını 10 yıllık süre içinde sansasyonel şekilde iflas etmişlerdir. Meclis araştırma komisyonunun konuyla ilişkili raporuna göre 2000 yılına kadar 74 holdingin 1 milyona yakın yurt dışındaki gurbetçiden topladığı para 12 milyar dolar civarındadır. Avrupa'daki gurbetçi tasarrufunun o gün itibariyle onda birini oluşturan bu rakamın 10 milyar doları batırılmıştır.[130] Bugün bu holdinglerden YİMPAŞ ve Kombassan dışında varlığını sürdüren yoktur. Bunlar hem ekonomik olarak iflas etmiş durumdalar hem de hukuki olarak davalı durumdalar. YİMPAŞ ve Kombassan ise ekonomik varlıklarını sürdürseler de haklarında açılmış bulunan pek çok dava ve işleyen hukuki süreç söz konusudur.

İslami sermayenin önemli mevzi kat ettiği tüm bu sürecin 1983–1998 yılları arasındaki dönemde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Önce İslam bankacılığı yapan özel finans kurumları faaliyete geçmiş ve bu kurumlarında finansman desteğiyle, İslami küçük ve orta boy sanayi işletmeleri hem sayıca artmış hem de ekonomik performansları büyümüştür. Akabinde "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan bu şirketler MÜSİAD'ın kurulmasına öncülük etmiş ve "İslamcı İşadamlarını örgütlemenin yanında siyasi

[129] Bkz. İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı eski başkanı Ali Yüksel ile yapılan röportaj, Akşam Gazatesi 13.01.2003 tarihli sayı.
[130] Sabah Gazetesi 06.06.2005 tarihli sayısı.

dayanışma ve işbirliğini de geliştirmişlerdir. Aynı dönemde İslamcı holdingler ortaya çıkmış ve İslami bankalarla benzer kar payı vaad ederek özellikle yurt dışında yaşayan Müslüman Türklerin birikimlerini Türkiye'ye transfer etmeye başlamışlardır. Bugün İstikrarlı büyümesini devam ettiren ve İslamcı kimliği ile tanınan Ülker, Boydak, gibi şirketler aynı zamanda İslam bankalarının sahipleridir. Sanayi temelli üretken sermayenin finans sermayesine sıçrayıp onu da bünyesine katması kapitalizmin sermaye birikim sürecine uygun bir seyirdir ve diğer İslam bankaları içinde gelişebilecek sürecin ipuçlarını vermektedir.

1998'de IMF direktörlüğünde uygulamaya konan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", 2000'li yılların sonuna doğru yeni bir ekonomik krizin eşiğine gelmiştir. 2000 Kasım ayı krizin öncü sinyallerini verdi. Tamamen IMF'nin direktifleriyle yönetilen program, bir taraftan döviz kurunu sabitleyip faizi serbest bırakıyor, diğer taraftan da yapısal reformlar ve özelleştirme programların yürütülmesiyle mali disiplin sağlamayı hedefliyordu. Yalnız kamu açığı, borçlanma ihtiyacını tetikliyor; yüksek faiz oranları kamu borçlanmasını daha da maliyetli hale getiriyor ve borç sarmalı artarak devam ediyordu. Reel faizlerin yüksek, kurun düşük seviyelerde tutulması, sıcak para girişini ve yüksek arbitrajı uluslararası mali sermaye için karlı alanlar haline getiriyordu. 2001'in Şubat ayında ise Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan spontane bir siyasi gerilimle açığa çıkan 2001 krizi, IMF'nin güdümünde birebir uygulanan sabit döviz kuru, serbest faiz politikasına endeksli G.E.G.P.'nın iflası anlamına gelmiştir.

Etkin ve güçlü bir hükümetin yokluğunda transfer edilen Kemal Derviş, ekonominin yeniden IMF programı doğrultusunda tek yürütücüsü olarak ekonomik programları hayata geçirmek için transfer edilmiştir. Ancak bu süreç tek başına hükümet olacak güçlü bir tek parti iktidarına olan ihtiyacı daha da fazla hissettirmiştir. TÜSİAD'ın 1980'lerin ANAP iktidarı dönemine duyulan özlemi AKP projesine verilen desteği beraberinde getirmiştir.

2.1.2. 1980 Sonrası Türkiye'de Siyaset ve İslami Sermaye

1980 sonrasında devlet iktidarının İslam'la artan oranlı ilişkisi siyaset ve ekonomik cephede yoğunlaşmış ve derinleşmiştir. Bu ilişkinin iç koşullar ve dış konjonktür tarafından biçimlenen köşe taşları vardır. 12 Eylül askeri darbesi Türkiye için bir kavşak noktasını ifade ederken Avrupa ve ABD'de önemli değişimler olmuş İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan yönetimleri iktidara gelmişti. Basit bir iktidar değişikliğinin çok ötesinde anlamlar taşıyan bu süreç "Yeni Dünya Düzeni" adı altında ekonomi-siyaset ve ideolojide dönüşümün altını çiziyordu. Tüm dünyada kapitalizmin yeni evresinin ayırt edici özellikleri olarak neoliberalizm, deregülasyon, özelleştirme, tahkim, esnekleştirme, anti-refah devleti uygulamaları ön plana çıkarılıyordu.

1980 sonrası devlet ve siyaset ekonomideki dönüşümlere de bağlı olarak yeni bir düzleme taşınmıştır. 1970'lerle birlikte ekonomik ve siyasi alanda güçlenmeye başlayan İslami hareket, siyasette koalisyonlar süreciyle iktidar ortağı olarak devlet tecrübesi yaşamış, güç odakları içinde kendine alan açmış ve siyasi iktidarın nimetlerinden faydalanarak Cumhuriyet sonrası ara dönemin açığını kapatma şansı yakalamıştır. Kadrolaşma, uzmanlaşma ve devlet bürokrasisi içinde derinleşmeye dönük atılımlar bu dönemin tali siyasi kazanımları olmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi kaos döneminde, karmaşadan bağımsız ve diri bir siyasi odak olarak güç toplamaya devam etmiş, 12 Eylül darbesinin kendisine yönelik göstermelik müdahalesi sonrası yeni döneme güçlenerek taşınmıştır. Buradan İslamcı kesimlerin siyasi ve iktisadi alanda güçlenmesine izin verildiği gibi bir izlenim de edinilmektedir.[131] Dinsel ideolojiyi sınıf ve Kürt dinamiğine karşı bir dalgakıran olarak kullanan 12 Eylül rejimi, bu potansiyelin harekete geçmesinde önemli bir rol oynamıştır.[132]

İhracata dayalı ekonomik kalkınma stratejisi, bir ideolojik formasyon haline dönüştürülmüş; "Alternatif yoktur" sloganı ile çok yoğun bir ideolojik kampanya çerçevesinde halk kitlelerine ve kamuoyuna sunulmuş; siyaset, kültür ve sosyal hayatın

[131] Bu yöndeki yaygın görüşler için bkz. Akalın 2002, Buğra 2004, Öniş 1997.
[132] Buğra, a.g.e., s:91.

bütün alanlarında tamamlayıcı politikalarla birlikte yürütülmüştür.[133] "Serbest piyasa ekonomisi," "hür teşebbüs," "orta direk," "köşeyi dönme" gibi 1980'li yıllarda yaygınlaşan terimlerin ideolojik içerikli olduğu açıktır. İktisadi konularda "liberal" bir görüntü taşıyan söylemin Türk Siyasi hayatının en baskıcı dönemlerinden birinde yeşermesi elbette rastlantı değildir. "Türk İslam sentezi ile her türlü tarih perspektifinden arındırılmış içeriksiz bir Atatürkçülük" ekseninde harmanlanan yeni resmi ideoloji, Ordunun taşıyıcılığında ve korumasında hayata geçirilmiştir.[134] Uygulamanın yasal temelini de askeri rejimin gölgesi ve direktifleri doğrultusunda hazırlanmış olan 1982 Anayasası oluşturmuştur.[135]

1980 sonrası İslamcı hareket, değişen dış ve iç koşullara ve yeni dinamiklere bağlı olarak farklı bir sürece girdi. Solun boşalttığı alanın İslami ideoloji tarafından doldurulmasında, hem uluslararası konjonktür hem de iç koşulların ihtiyaçları örtüşmekteydi. ABD'nin, Sovyetler Birliği ve sosyalizmin yayılmasını önlemek üzere uygulamaya soktuğu ve İslam'ın merkezinde yer aldığı "Yeşil Kuşak Projesi" olarak adlandırılan sürecin, önemli halkalarından ve uygulayıcılarından biri de Türkiye oldu. Sovyetler Birliğini ve sosyalizmi, coğrafi, ideolojik ve siyasal İslami bir hatla çevreleyerek kuşatmak olarak tanımlanacak bu proje, tüm dünyada Müslüman ülkeler için Sosyalizm alternatifine karşı İslami ideoloji ve hareketleri teşvik eden, destekleyen ve zaman zaman sübvanse eden bir görüntü sergilemiştir.[136] Üçüncü Dünya'nın sosyalizm yerine siyaseten İslam'la oyalanması tercih edilmiştir. ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki harekâtına karşı İslami Taliban hareketini yıllarca desteklemesi, bu sürecin örnek uygulamalarından biri olarak kabul edilebilir.

Buna ek olarak, Sovyetler Birliği dağıldıktan hemen sonra, tek kutuplu dünya için zengin enerji kaynaklarıyla hedef haline gelen Kafkaslar ve Ortadoğu siyasi çatışmalarının yeni arenası olmuştur. Bölge, Orta Asya'nın hâkimiyetini ele geçirme anlamında da kritik bir öneme sahiptir. Türkiye ise Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya'ya yönelik operasyonlar

[133] Kültürel dezenformasyon, sosyal harcamaların azaltılması, bu bağlamda devletin küçültülmesi, apolitikleştirme, liberal politikaları referans alan merkez sağ odaklı tek tip partiler ve siyaset alanının oluşturulması.
[134] Boratav, a.g.e., s:125–126.
[135] Akalın, a.g.e., s:60.
[136] Akalın, 2002, s:61.

için stratejik önemde bir ortaktır ve bu bölgelerdeki toplumsal yapı ve dini doku ile benzer özellikler taşıması ve tarihsel akrabalıkları olması önemli bir avantajdır. Bunların bir sonucu olarak Türkiye'de İslamcı ideoloji ve siyasi hat bir bütün olarak bu sürece uygun ve bilinçli olarak korunmuş, geliştirilmiş ve önü açılmıştır. ABD'nin Yeşil Kuşak projesi, Sovyetlerin de dağılmasıyla birlikte işlevini tamamlamış ancak bu süreçte İslamcı hareketlere ve ideolojiye verilen destek, yeni bir tehlike yaratmıştır. Radikalleşen İslam'ın, dünya genelinde yeni bir tehdit unsuru olarak tanımlanması yine bizzat ABD öncülüğünde olmuştur. Artık her yerde olduğu gibi Türkiye'de de daha ılımlı, reformist ve demokratik İslam'a ihtiyaç duyulmaktaydı.

Türkiye'nin içinde 12 Eylül öncesinde yaşadığı siyasal çatışmalar ve sınıfsal mücadelede ulaşılan boyut daha önce de değindiğimiz gibi İslamcı ideolojinin dış koşullara da paralel olarak kontrol altına alınmasını koşulluyordu. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında sol siyaset ve söylemler ciddi derecede örselenmiş, solun siyaset ve ideoloji alanı hareketinden izole edilip boşaltılmıştı. 1970'li yılların Türkçü ve İslamcı hareketlerinin muhalif siyaseti 1980 sonrası devletin Türk-İslam sentezi adıyla resmi ideolojisi haline gelmiş ve iktidar olmuştu. Sovyetlerin de çözülmesiyle dünya çapında ideolojik ve politik düzeyde sıkışan solun yaşadığı erozyon derinleşmişti. "Seksen sonrasındaki İslamcı hareketlerin toplumsal adalete ilişkin eleştirel vurgusu, sıklıkla bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilmektir."[137]

Bu durum, aynı dönemin siyasi hareketlerinin öne çıkan politik söylemlerinde kolayca fark edilebilir. Milli Görüş hareketinin öncüsü Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu RP'nin, temel siyaset manifestosu olarak öne çıkardığı "Adil Düzen" programı, ekonomik ve sosyal adaleti öne çıkaran, solun hareket alanına hitap eden kaygı ve vurgularla doludur.• Beraberinde yürütülen toplumsal dışlanmışlık vurgusu, kentlerin varoşlarındaki işsizlerden göçle gelen yeni işçilere; Müslüman entelektüellerden, yeni girişimcilere, küçük sanayicilere ve serbest meslek sahiplerine kadar toplumun pek çok farklı kesimini Siyasal İslam'ın paydasında birleştirmiştir. Bu kesimlerin büyük çoğunluğunun ideolojik ve politik düzlemde potansiyel olarak sol siyasetin etki alanına girmelerine rağmen,

---

[137], **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık,** Nuray Mert**, Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış**, İstanbul, İletişim**,** 2004, s:417.

• Bkz. Adil Düzen Programı, RP, 1994.

siyasetteki sola dair boşlukla ilintili olarak realitede İslamcı-muhafazakâr partilerin etki alanında kalmaları, boşluğun kimin tarafından ve nasıl doldurulduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim 1984'teki yerel seçimlerde oy oranı % 4 olan RP, 1995 genel seçimlerinde oy oranını % 22'ye, 1996 yerel seçimlerinde ise % 36'ya çıkarmıştır.[138]

Diğer taraftan, serbest piyasa fetişizmi ve aşırı bireycilik, geniş toplum kesimlerinde ciddi bir yabancılaşma yarattı. Bu dönemde var olan tüm değerler sistemi alt üst olurken, geleneksel ve dayanışmacı toplumsal bağlar hızla çözüldü. Buna karşılık yaşanan ideolojik ve kültürel yabancılaşmaya ve kimliksizleşmeye duyulan tepkiler, gerici ideolojilerin işine yaradı. Yeni ekonomik düzenin yol açtığı kültürel çöküntüye tepki duyanların büyük bir bölümü dinci gericilik ile şoven bir milliyetçiliğin peşine takıldı. Siyasi partiler arasındaki ideolojik farklılıkların silikleşmesi de bunu tetikleyen bir itki oldu. Uluslararası konjonktürden de aldığı cesaretle siyasallaşan İslam, 1990'ların ortasına gelindiğinde, artık rejimden bağımsızlaşma yönünde sinyaller veriyordu. Başlangıçta İslamcı gericiliğin denetimden çıkma potansiyelini öngöremeyen emperyalist güçler için, siyasal İslam'ın zamanla tüm dünyada yükselişe geçmesi ve pek çok yerde öngörülenin aksine rejimin kontrolünden çıkması durumu değiştirdi.[139]

"Milli Görüş" hareketinin ve o dönemdeki başat siyasal örgütü olan RP'nin ekonomik süreçlerdeki alt yapısı da bu dönemde belli bir olgunluk evresine girmiştir 1991'de Milli Görüş hareketinin etkisinde örgütlenip faaliyete geçen MÜSİAD ekonomik bir meslek örgütlenmesi olmanın yanında toplumsal projeleri ve hedefleri de olan bir örgüttür. G.Kore, Endonezya, Malezya gibi Güney Doğu Asya ülkelerini hem ekonomik hem de toplumsal yapılarıyla örnek almaktalar. Geleneklerin, kültürün ve esas olarak dinin ekonomik kalkınmadaki rolüne biçtikleri anlam bu değerlemede ön plan çıkmaktadır. Bu toplumların kültürel kimliklerine ve geleneklerine bağlılıkları ile ekonomik yapı ve işleyişin uyumu arasında birbirini besleyen pozitif bir ilişki kurulmakta ve benzer bir modelin Türkiye içinde uygulanabilirliğinin ötesinde kalkınmasının tek alternatifi olduğu düşünülmektedir. Kurulduğu dönemin siyasal atmosferinde genelde İslam'ın özelde ise "Milli Görüş" hareketinin rüzgârını arkasına alarak hareket etmiştir. 1991'de kurulan Anadolu Finans'tan sonra 1995'te önce İhlas Finans, ardından 1996'da Asya Finans,

[138] www.saadet.org.tr/raporlar, 2005.
[139] Buğra, a.g.e., s:92.

olmak üzere iki İslami finans kurumu daha bu dönemde açılmış ve sektördeki yabancı ağırlığı dengelenerek yerli İslami sermaye birikiminin önü açılmıştır.

1980 sonrasında İslam sosyal ve siyasal hayatın her zamankinden daha önemli bir parçası haline gelmişti. Askeri yetkililerin isteğine uygun ama beklentileri doğrultusunda gerçekleşmeyen bu yükselişin Türkiye'deki tepe noktası, Necmettin Erbakan başkanlığındaki RP'nin 1994 ve 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ile somutluğa ulaşmıştır. 1995 seçimlerinden sonra RP-DYP tarafından kurulan Refahyol hükümeti döneminde siyasal İslam'ın sokakta ve meydanlardaki yükselişi karşıt güçleri de harekete geçirmekte geciktirmemiştir. Türkiye'nin askeri bürokrasisi önemli bir sivil kesim desteği ve onayı da alarak 28 Şubat 1997'de bu yükselişe bir çizgi çekti. Milli Güvenlik Bildirgesinde somutlanan hükümete yönelik müdahale, siyasi ve ekonomik gücü ile büyüyen ve sistem için tehdit unsuru haline gelen İslam'ın yeniden düzen içi sınırlara çekilmesini ifade ediyordu. Bu bildirgede "İrticai tehdit" adı altında toplanan tüm kurum, örgüt ve faaliyetler deşifre edilmiş bunlarla mücadele etme zorunluluğunun altı çizilmiştir.[140]

Siyasal İslam'ın laiklik üzerinden rejime yönelen tehdidi ve bunu finanse eden ekonomik yapılar ve örgütleri devlet için sorun teşkil etmeye başlamıştır. 28 Şubat tarihli MGK toplantısında "İslamcı şirketler" olarak deşifre edilen ve bir anlamda ihtar çekilen bir liste hazırlanmış; bu şirketlerden alışveriş yapılmasının dolaylı olarak rejime zarar verdiği ve bu şirketlerin ekonomik güçlerinin ulaştığı seviyenin tehlikeli boyuta geldiği söylenerek özellikle basın aracılığı ile propaganda yürütülmüştür.[141] Bunda da büyük oranda başarılı olunmuş ve bu şirketler siyasal ve radikal İslam'la olan ilişkilerini ya azaltmış ya da sınırlamışlardır. MGK'nın 28 Şubat kararlarının ardından özellikle 17 Nisan 1999 seçimlerine kadar süren zaman diliminde 14 Ağustos 1997'de 8 yıllık kesintisiz eğitim kanunu TBMM'de kabul edildi. Bu kanunla İmam Hatip Liseleri dahil Meslek Liselerini ortaokul bölümleri kapatıldı.

[140] Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 sayılı kararı.
[141] Milliyet, 29 Aralık 1998.

21 Mayıs 1997'de Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın, Anayasa Mahkemesi'nde Refah Partisi için açtığı kapatma davasının 1 yıl sonra sonuçlandı. 17 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'ni, "laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri saptandığından" içerikli gerekçeyle kapatılmasına karar verdi. RP'nin mallarının Hazine'ye devredilmesi de kararlaştırıldı. Necmettin Erbakan ve 6 partilinin beş yıl süreyle parti üyeliği yapması yasaklandı. 1998 Kasım ayında eski RP'li İstanbul Büyükşehir belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı düşürüldü. Hizbullah, İBDA-C gibi Radikal İslamcı hareketler ve Aczimendiler gibi radikal İslamcı cemaatlere yönelik adli operasyonlar yapılmış ve bu hareketlerin liderleri tutuklanmıştı. Ekonomide İslami sermayenin "düzen dışına çıkmış unsurları" haline gelen ve 28 Şubat sürecine gelindiğinde sayıları 100'ü bulan İslamcı holdingler, 2000'li yıllara gelindiğinde ya iflas etmiş veya etkisiz hale gelmişlerdi. Sistemle yeniden barışma koşulları her alanda ılımlı İslam'ı ön plana çıkarmış, bu sürecin siyasetteki karşılığını AKP örgütlerken ekonomideki karşılığını da MÜSİAD üstlenmek zorunda kalmıştır. [142]

2001 yılında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizin ardından koalisyon hükümetleri ile yönetim sorununun aşılamayacağı anlaşılmıştır. Ekonomide IMF'nin programlarını kararlılıkla uygulayacak ve siyasette istikrarı sağlayacak bir yönetim talebi özellikle TÜSİAD tarafından dillendirilmekteydi. Teknokrat hükümet tartışmaları altında ordunun yönetime dolaylı yoldan müdahale etmesini isteyen çeşitli iş çevreleri ve sivil bürokrasinin kimi kesimleri de mevcuttu. Bu karmaşık dönemde 28 Şubat'ın da etkisiyle siyasal İslam'ın evriminde önemli bir kırılmayı ifade eden AKP, muhafazakâr-demokrat bir retorikle siyaset sahnesine çıkmış ve Milli Görüş hareketinin bir devamı olmadığı noktasındaki keskin vurgu ile ılımlı İslami çizgiye uygun sinyaller vermiştir.[143] 2003 erken seçimleri öncesinde başta TÜSİAD olmak üzere çeşitli iş çevreleri ve siyasi gruplarla görüşen, ardından ABD gezisine çıkarak hem ABD yönetimine hem de IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlara kendisini anlatan AKP yöneticileri, seçim öncesi dönemde iktidara uygun ve hazır olduğunun sinyallerini verdi. Önemli bir oy oranı ile 2003 Kasım seçimlerinde tek başına iktidar olan AKP'ye ilk olumlu tepkiyi ertesi gün İMKB, döviz

[142] 28 Şubat sürecinden sonra MÜSİAD yayınlarında Milli Görüş' e ilişkin doğrudan göndermelerden kaçınıldığı AKP iktidarı ile birlikte önemli değişim sinyalleri verildiği gözlenmektedir. Bkz. www.musiad.org.tr

[143] Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yay.2004, s:150-151.

kurları ve faiz oranları vermiştir. Ekonominin ve iş çevrelerinin isteğine, IMF ve piyasanın beklentilerine uygun bir hükümet iktidara gelmişti.

Türkiye'de AKP iktidarı 3 yıla yakın bir süre özellikle IMF'nin planladığı ve yönettiği bir ekonomik programın yürütücüsü olarak uluslararası ekonomi çevrelerinde beğeni toplamıştır. Ekonomideki uygulayıcı performansıyla IMF'ye en az sorun çıkaran ve ekonomi politikalarına bağlı olarak anlaşmalara sadık kalan bir parti ve hükümet olmuştur. Ekonomideki performansı ile AKP İslamcı bir çizginin değil IMF'nin temsilcisi olduğunun mesajını vermiş ekonomide ayrı alternatif bir programları olmadığını göstermiştir.

2.2. Özel Finans Kurumları ve Hukuki Süreç

Türkiye'de "Faizsiz Finans" ya da "Faizsiz Bankacılık" adıyla gelişen kurumların hukuksal ve yasal kurumsallaşma süreci, politik, ekonomik ve ideolojik faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde; gelişmelerin, dünyadaki genel konjonktüre bağlı olarak ve onlardan kopmadan şekillendiği açıktır. 16.12.1983 tarih 83/7506 sayılı kanun hükmünde kararname ile özel finans kurumlarının (ÖFK) temeli atılmıştır. Kenan Evren döneminin başbakanı Bülent Ulusu'nun hazırlattığı ve Turgut Özal'ın ilk başbakanlık günlerinde kabul edip hayata geçirdiği bu yeni bankacılık/finansman anlayışının esas amacı, ekonomiye katılamayan mali değerleri yastık-altından çıkararak yabancı sermaye ile birlikte ekonominin emrine tahsis etmektir.

25 Şubat 1984 tarihinde Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın, 21 Mart 1984 tarihinde T.C. Merkez Bankası'nın yayımladığı tebliğlerle de sistemin ayrıntıları düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerin içinde özel finans kurumlarının Türk İflas Kanunu'ndan muaf tutulmaları, İKB'na sağlanan vergi muafiyeti, ÖFK'ların T.C.Merkez Bankasında tutmaları gereken mevduat karşılık oranının %10 olması gibi düzenlemelerdi.[144] Bu düzenlemelerin sektörde haksız rekabete yol açan faizli ticari bankalar aleyhine düzenlemeler olduğu açıktır.

Başlangıçta 83/7506 sayılı kararname ile yönetilen ÖFK'ların hukuki alt yapılarını güçlendirmek amacıyla 17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik

[144] Faik Bulut, **İslam Ekonomisinin Eleştirisi**, İstanbul, Su Yay., 1999., s:244.

Yapılmasına İlişkin Kanun, 19 Aralık 1999 tarih ve 23911 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanunun 20. maddesine ilave edilen 6 numaralı fıkra ile ÖFK'lar mevcut çalışma prensiplerini koruyarak kanun kapsamına alınmıştır. ÖFK'lara ilişkin 83/7506 sayılı kararname ve bu kararnameye istinaden çıkarılmış olan bütün mevzuat yürürlükten kaldırılmıştır.

İslami bankacılığın temel ilkleriyle çelişki yaratmasına rağmen, 2001 yılında yaşanan ekonomik-mali kriz, bankalarda olduğu gibi ÖFK'larda toplanan fonlar için de bir güvence sistemine ihtiyaç bulunduğunu göstermiş, bunu sağlamak amacıyla 4672 sayılı kanun ile 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun 20/6. maddesi yeniden değiştirilmiştir. Bu düzenleme ile ÖFK'lar için devrim sayılabilecek değişiklikler söz konusu olmuştur. 4672 sayılı yasa ile getirilen değişiklikler şunlardır:

1 Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKB), şimdiki adıyla "Türkiye Katılım Bankaları Birliği" kuruldu.

2 Güvence Fonu oluşturuldu.

3 Faaliyet izni kaldırılan ÖFK' ların tasfiyesine ilişkin özel hükümler getirildi.

4 Şahsi sorumluluk müessesesi getirildi.

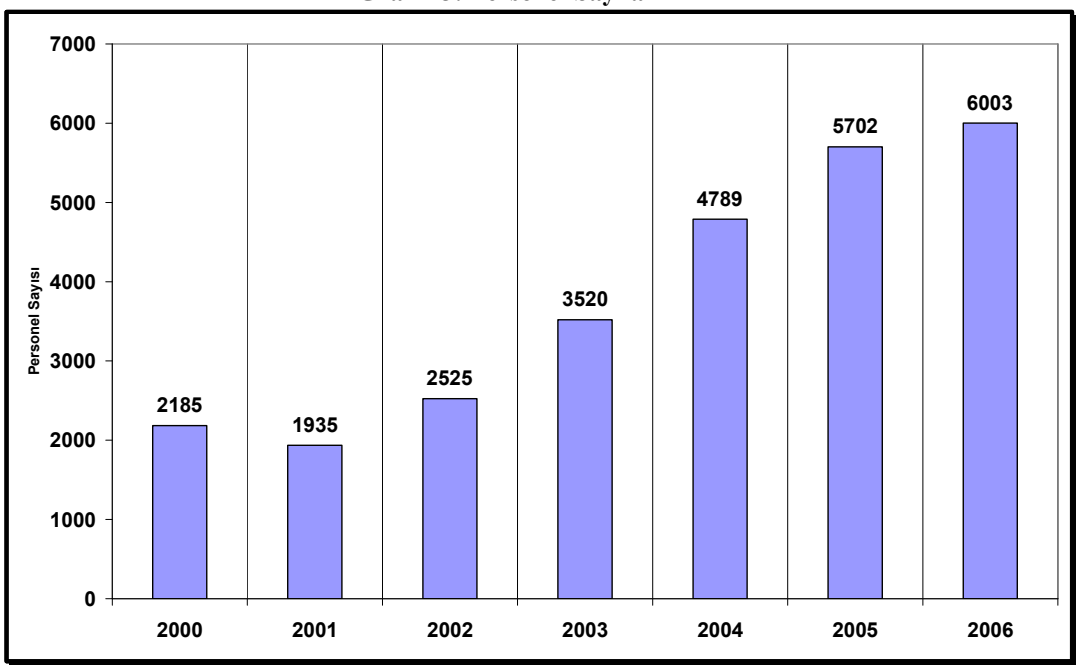
Özel Finans Kurumları hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Sırasıyla;

- Faysal Finans Kurumu A.Ş. 1985'te,
- Albaraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş. 1985'te,
- Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş. 1989'da,
- Anadolu Finans Kurumu A.Ş. 1991'de,
- İhlas Finans Kurumu A.Ş. 1995'de,
- Asya Finans Kurumu A.Ş. 1996'da,

kurulmuş ve böylece Türkiye'deki faizsiz bankacılık sisteminin temel kurumları ortaya çıkmıştır. Sektördeki kurum sayısı, iflas, şirket evlilikleri ve isim değişiklikleriyle bugün beşe inmiştir. 2001 krizinden sonra İhlâs Holding iflas ederek kapanmış, 2005 yılında

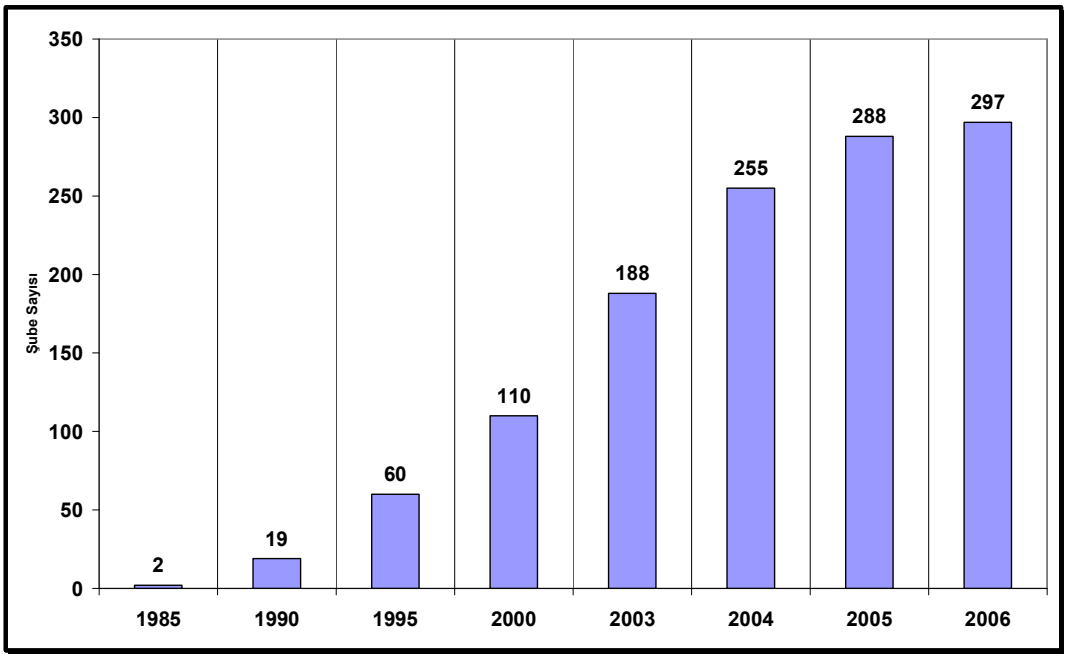
Anadolu Finans ve Family Finans birleşerek "Türkiye Finans Katılım Bankası"nı oluşturmuş, Asya Finans'ta 2006 yılında ismini değiştirip "Bank Asya" olmuş ve ardından İMKB'de halka açılmıştır.

Grafik 3: Personel Sayıları

Kaynak: Ufuk Uyan, 2006, www.ofkbir.org.tr

Grafik 4: Şube ayısı

Kaynak: Uyan, 2006, www.ofkbir.org.tr

AKP hükümeti tarafından hazırlanıp kanun teklifi olarak meclise sunulan ve 2 Temmuz 2005'te kabul edilen ve TBMM tarafından ikinci kez Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen 5387 numaralı Bankacılık Kanunu ile özel finans kurumlarının ismi, "Katılım Bankaları" olarak değiştirilirken, "Özel Finans Kurumları Birliği"nin adı da "Türkiye Katılım Bankaları Birliği" olarak değiştirilmiştir. "Banka" türleri, "Mevduat bankaları ve Katılım Bankaları ile Kalkınma ve Yatırım Bankaları" olarak açıklanmıştır. Kurumların vasfını net bir şekilde ortaya koyan bu kanunda, katılım bankaları, "Özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri" olarak tanımlanmıştır. Yeni kanun ile birlikte, Özel Finans Kurumları tarafından oluşturulan Güvence Fonu'nun yerini de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu almıştır. Böylelikle, faizli Özel Finans Kurumlarının kendilerini faizli ticari bankacılık yapan kurumlardan ayırırken önemli bir fark olarak sunduğu güvencenin, görece devletten özerk kurumsallığı ortadan kalkmış ve faizli bankalarla aynı devlet kurumu ve güvencesi altında birleşmiştir.[145]

Personel ve şube sayısı bakımından da önemli bir büyüme göstermiş olan (Bkz. Tablo 3) özel finans kurumlarının 1985 yılındaki şube sayısı iki iken, 2006 Nisan ayı itibarıyla 297 şube ve 6003 personelle hizmet veren bir büyüklüğe ulaşmıştır. Yukarıdaki tablolardan hareketle gelecekle ilgili tahminler aşağıdaki gibi olmaktadır:

Tablo 1:Öngörülen Projeksiyon

Yıl	Şube Sayıları	Personel Sayıları
2008	483	7,416
2012	670	9,538
2014	746	10,515

Kaynak: Ufuk Uyan, a.g.e.,

- Katılım Bankaları 10 yıl içinde şube ağını bankacılık sektörünün %10'larına çıkaracaktır.

[145] Özel Finans Kurumları, Güvence Fonu'nun ve İslami ekonominin kural ve kurumlarıyla çelişmediğini gerekçelendirirken en çok başvurdukları nokta, oluşturulan Güvence Fonu'nun diğer (faizli) bankalarda olduğu gibi devlet garantisi altında değil; kendi oluşturdukları Özel Finans Kurumları Birliği (Finans-Bir) bünyesindeki özerk bir fon altında olduğunu ve bu fonun kaynaklarının para cezaları, hisse devir ve sermaye giriş payı komisyonları, zaman aşımına uğrayan fonlar ve mevduat primlerinden finanse edileceğini söylemeleriydi. Bkz. www.ofkbir.gov.tr, turkiyefinans.org.tr

- Personel sayısını 10 yıl içerisinde bankacılık sektörünün %7.7'sine çıkaracaktır.

- Toplam KB sektörü aktif büyüklüğü, 10 yıl içerisinde bankacılık sektörünün %10'una ulaşacaktır.[146]

Son dönemde ÖFKB' nin ÖFK' lar adına, müşterilere sermaye piyasası enstrümanlarını sunmak üzere Sermaye Piyasası Kurulu'na yaptığı başvurunun sonucunda, sermaye piyasasındaki fonlara aracılık etmek üzere ÖFK'lara aracı kuruluş satın alma veya aracı kurumlara acentelik yapma hakkı verildi. Böylece ÖFK'lar, bir aracı kurumla acentelik sözleşmesi yaparak şubelerinde menkul kıymet hizmeti sunabilme hakkına sahip oldular. İslam çevrelerinde genellikle caiz kabul edilen bu sistemin, gayrimüslim çevrelerle de işbirliği yapılmağa başlanması üzerine, geniş bir uygulamaya yönelmesinin nedeni, daha öncede değinildiği gibi, ekonomik nedenlerden, ekonomik sistemin gereklerinden kaynaklanmaktadır. İslami kesim elinde bulunan fonların ekonomiye aktarılarak "kaynak, yatırım ve gelir" süreci içinde kullanılması isteği, hemen hemen her ülkede belli bir düzeyde ve yaygınlıkta mevcuttur.

2.3. Türkiye'de İslam Bankalarının Fon Toplama Faaliyetleri

Özel Finans Kurumları tasarruf sahiplerinden özel câri hesaplar, katılma hesapları ve özel fon havuzları olmak üzere üç yöntemle fon toplarlar. 2004 yılı sonu itibariyle, toplanan fonların yüzde 76,8'i katılma hesaplarından, yüzde 21,7'si cari hesaplardan ve yüzde 1,5'i özel projeler için sağlanan fon hesaplarından oluştu. Toplam tutarı 4,6 milyar YTL olan katılma hesaplarının % 38,8'i TL, % 61,2'si döviz cinsinden hesaplardan oluşmuştur.

2.3.1. Özel Cari Hesaplar

Türk Lirası ve yabancı para cinsinden, nama yazılı olarak "özel câri hesap cüzdanı" karşılığında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen geri çekilebilme özelliği

[146] UYAN, Ufuk**, Türk Finans Sisteminin ve Reel Sektörün Hizmetinde 21 Yıl; Katılım Bankaları,** www.ofkbir.org.tr/makaleler, 2006.

taşıyan, karşılığında hesap sahibine anapara dışında kâr ve diğer nam altında bir bedel ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplardır.[147] Türk Lirası ve yabancı para üzerinden açılabilirler. Vadesiz olması nedeniyle istenildiğinde kısmen veya tamamen çekilebilir. Anapara dışında faiz, kâr ve diğer nam altında bir bedel ödenmez.

Bankalarda açılan vadesiz mevduat hesaplarına paralel olarak düzenlenmiş olan özel câri hesapların vadesiz mevduatlardan tek farkı, hesaplara bankalarda cüzi de olsa faiz ödenirken, İslam bankalarında her ne başlık altında olursa olsun bu hesaplara, mevzuat gereği bir bedel ödenmemesidir. İslam Bankaları, katılma hesaplarına, cari hesaplardan ve öz sermayesinden de kaynak aktarır ve bunlardan elde ettiği karı, tamamen kendisi alır.[148] Ayrıca gerçek kişiler tarafından açılan hesaplar, önce 2001 yılında çıkarılan 4672 sayılı yasa ile Özel Finans Kurumları Birliği bünyesinde kurulan *Güvence Fonu* kapsamına alınmış; daha sonra 2005 yılında yasalaşan 5387 numaralı Bankacılık Kanunu ile Güvence Fonu'nun yerini Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu almıştır.

2.3.2. Katılma Hesapları

Türk Lirası ve yabancı para cinsinden nama yazılı olarak "kâr ve zarara katılma hesabı cüzdanı" karşılığında yatırılan fonların, ÖFK'larca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş faiz veya başka nam altında bir getiri taahhüt edilmeyen hesaplardır.[149]

Türk Lirası ve yabancı para üzerinden açılabilirler. Nama yazılı kâr ve zarara katılma cüzdanı karşılığında açılırlar. Hesap sahibine önceden bir getiri taahhüt edilmez. Hesapların işletilmesinden doğan kâr ve zarar paylaşılır. Katılma hesapları vadeli olarak açılır. Katılma hesapları, bu hesaplardan kullandırılan fonlar sonucunda elde edilen kâr veya zararın paylaşıldığı, zarar edilmesi durumunda anaparanın dahi geri ödenmesinin garanti edilmediği hesaplardır. Katılma hesaplarından 30 gün önceden haber vermek şartıyla vadesinden önce para çekilebilir. Vadesinden önce çekilecek azami meblağ; fonun yatırılmış olduğu vade grubunun çekim tarihinde kâr göstermesi durumunda, o güne kadar

[147] www.ofkbir.org.tr.
[148] Bayındır, a.g.e. s:104.
[149] www.ofkbir.org.tr.

hesap sahibince yatırılmış olan tutar kadar; ilgili vade grubunun zarar göstermesi halinde ise, fonun birim-hesap değeri kadardır.

Hesabın bulunduğu vade grubunun kâr göstermesi halinde, çekilen meblağ ile çekim tarihinde bu meblağın karşılığı olan birim-hesap değerine karşılık gelen tutar arasındaki fark, yani çekilen paranın o güne kadarki, ilgili vade grubuna kâr kaydedilir. Yani vadesinden önce çekilen hesabın kârı hesap sahibine verilmez, ilgili vade grubuna intikal eder. Vade bitimini takip eden beş iş günü içinde kapatılmayan hesapların vadesi, aynı vade ile yenilenmiş sayılır. Hesabın vadesinde yenilenmeyeceği kuruma önceden haber verilebilir. Hesabın kapatılması durumunda hesap sahibinin talep edebileceği miktar, hesabın vadesinin bittiği gündeki *birim-hesap değeri* kadardır. Birim-hesap değeri, bankaya belli bir vade ile yatırılan mablağın; ilgili vade grubunun zarar göstermesi halinde zarar, kâr göstermesi halinde de kâr ilaveli toplamıdır.

Birim-Hesap Değeri = Yatırılan Para – Zarar
veya,
Birim-Hesap Değeri = Yatırılan Para + Kâr

Kâr ve zarara katılma hesabı sahiplerine kâr dağıtımı, Özel Finans Kurumları Kurulması Hakkında 83/7506 Sayılı Kararname Eki Karara İlişkin Tebliğ gereğince yapılmaktadır. Hesabın açılması fonun kurumca işletilmesi ve sonunda kâr veya zarar ilavesiyle çekilmesi safhalarında, ayrı ayrı değer ölçüleri kullanılır. Bu değer ölçüleri şunlardır:

1. Birim değer
2. Hesap değeri
3. Birim- hesap değeri

Katılma hesaplarının Kurumca işletilmesi sonucu kâr veya zarar edildiğinde değişen bir ağırlık birimidir. Katılma hesaplarının oluşturduğu havuzun kâr-zarar gelişimini yansıtır. Kurumun katılma hesaplarına fon kabul ettiği ilk gün için 100 olarak alınan birim değer her gün veya hafta sonu, o gün veya hafta içinde elde edilen kâr veya

zararın ilavesiyle yeniden hesap edilir ve bir sonraki gün veya hafta sonuna kadar geçerli olmak üzere ilan edilir.

Birim değer, kâr veya zarar kayıtları yapılan fondaki mevcut aktifler değeri toplamının bir önceki gün veya haftadaki hesap değerleri toplamına bölünmesi ile bulunur. Fonun kâr etmesi halinde birim değer yükselir, zarar etmesi halinde ise düşer. Birim değerin yüksekliği fonun kârlılığını gösterir. Hala faaliyet gösteren Özel Finans Kurumları veya katılım bankalarında birim değer haftalık olarak hesaplanmaktadır. Katılma hesabı fonlarına para yatıran kişilerin bu fonda mevcut aktiflere katılma oranıdır. Bu, her bir hesap için, hesaba para eklendikçe değeri artan, çekildikçe azalan bir katsayıdır. Yatırılan paranın hesap değeri o günkü birim değere bölünerek bulunur. Bu katsayı, kâr- zarara katılma belgesinde gösterilir ve her hesaba para yatırıldığı ya da hesaptan para çekildiği zaman belge üzerinde yeni hesap değeri yazılır. Fonda hesabı olan kişilerin hesap değerlerinin ayrı ayrı toplamı "hesap değerleri toplamı" nı oluşturur.

Birim değer ile hesap değerinin çarpılması sonucu bulunan ve katılma hesabı anlaşma sahibinin üzerinde hak iddia edebileceği meblağı gösterir. Hesabın açıldığı gündeki birim-hesap değeri, haliyle hesabın kendisine eşittir. Fonun işletilmesi sonucu kâr elde edildiğinde birim değer yükseldiğine göre bu yeni birim değerin, hesap değeri ile çarpımı sonucu bulunan yeni birim- hesap değeri, fon sahibinin vade sonunda hak iddia edebileceği meblağı yani yatırdığı para artı kârını gösterir[150].

Katılma Hesaplarında anaparanın aynen geri ödenmesinin garanti edilmediği öne sürülmesine karşın, klasik tanımla çelişki yaratan bir olgu olarak, tasarruflar önce Özel Finans Kurumları Birliği tarafından oluşturulan "Güvence Fonu" kapsamında 2001 krizi sonrasında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamında devlet garantisi altına alınmıştır. 2001'deki yasal düzenleme ile birlikte katılma hesapları ya da diğer adıyla kar-zarar ortaklığı hesaplarındaki tasarruflar, güvence altına alınmıştır. 2001 krizi ile birlikte mevduatlara getirilen bu güvence, bankaya yatırılan paranın zarar riskini de tolere eden bir sigorta işlevi görmektedir. Bu nedenle hem İslam bankacılığının mantığına ters bir

[150] Örneğin: Bir müşteri Kurum adına açtırdığı katılma hesabına 1000 YTL yatırmıştır. Paranın yatırıldığı gün geçerli olan birim değeri 100 ise, Hesap değeri = 1.000 YTL / 100 = 10 YTL. Birim-hesap değeri = 10 x 100 = 1.000 YTL.

uygulama olduğu hem de klasik bankalardaki mevduatların devlet güvencesi altında olması ile benzer özellik taşıdığı yönünde bir takım eleştiriler ortaya çıkmıştır. Buna İslam bankaları tarafından getirilen yanıt bunun 2001'de yaşanan krizin negatif etkilerini dağıtmak için bir zaruret olduğu yönündedir. Bu çözüm panik ortamında, piyasada oluşan psikolojik sıkıntıların aşılmasında ciddi bir katkı sağlayarak sistemin devamlılığını sağlamış ancak İslam bankacılığını daha da tartışılır hale getirmiştir.

2.3.3. Özel Fon Havuzları

ÖFK'ların, üç aydan kısa vadeli olmamak kaydıyla, vade gruplarına bağlı kalmaksızın, önceden belirlenmiş projelerin finansmanı için ve sadece o işe tahsis edilmek üzere müstakil hesaplarda fon toplamak suretiyle özel fon havuzu oluşturulabilmeleri sağlanmıştır.[151] Özel fon havuzlarında toplanan katılma hesapları, vadeleri itibariyle ve diğer hesaplardan bağımsız olarak ayrı hesaplarda işletiliyor. Özel fon havuzu oluşturulmasında klasik mevduat vadelerinin dışında bir vade ile proje finansmanına olanak sağlaması öngörülür. Burada önemli olan projenin kendisidir. Katılımcılar, başlangıçta vadesi, getirisi, tutarı ve teminatları belirlenmiş olan bir projenin finansmanına katkı sağlıyorlar.

Bunun haricinde son zamanlarda sıkça konuşulan bir faizsiz finansal enstrüman da "faizsiz bono" dur. Ekonomi geliştikçe yatırım alanı somut varlıklardan diğer alternatiflere doğru kaymaktadır. Dünyada örnekleri bulunan faizsiz bononun veya gelir ortaklığı senedinin ya da diğer bir deyişle, Sukuk İcara' nın (Varlığa Dayalı Tahvil) Türkiye'de de uygulanmasına yönelik, Hazine Müsteşarlığı ve ÖFK Birliği önderliğinde bir takım çalışmalar yapılmaktadır.[152] Aynı zamanda kaynak bulmada devlete alternatif bir imkân sunan *Sukuk İcara*, devletin elinde bulunan otoyolların, köprülerin, binaların, barajların vb. iktisadi varlıkların gelirlerine bağlı olarak işletilmesi düşünülen kâğıtları temsil ediyor. Kamunun borçlanma ihtiyacına karşılık olarak faizsiz bononun ihraç edilmesi, hâlihazırda Türkiye gibi ciddi borç sorunu olan ülkelerde potansiyel bir taleple beklense de, bunun ekonomik sistem içinde ne kadar karşılık bulacağı ve başarılı olacağı tartışmalıdır.

---

[151] www.ofkbir.org.tr.
[152] Yeni projeler için bkz. www.ofkbir.org.tr

2.4. Fon Kullandırma Faaliyetleri

Faizsiz bankacılıkta toplanan sermayenin alım-satım, kiralama ve çeşitli ortaklık yöntemleriyle yatırıma dönüştürülmesi esastır. Faizsiz bankacılıkta sermayeyi değerlendirme yöntemlerinden alım satımda *murabaha*, kiralamada *finansal kiralama* (leasing), ortaklıkta ise *mudarabe ve müşareke* öne çıkar. Türkiye'de Özel Finans Kurumları topladıkları fonları nakdi, gayri nakdi krediler ve diğer bankacılık işlemleri olarak tanımlanan ve komisyon karşılığı yapılan hizmetler yoluyla kullandırıyor. Nakdi krediler, İslam bankacılığına özel uygulamalar olarak vurgulanan üretim desteği, finansal kiralama, kar-zarar ortaklığı ve özellikle ihracatta kullanılan mal karşılığı vesaik alımı yöntemlerini kapsamaktadır. Ancak bu yöntemlerin piyasa ekonomisi kurallarına göre şekillendiği konusunda görüşler vardır: Günümüzde ÖFK'lar mevduat toplarken gerçekten faizsiz, topladıkları mevduatı plase ederlerken ise faize çok benzer enstrümanlar kullanmaktadırlar.[153] Benzer eleştiriler, faizsiz bankacılığın fon kullandırma yöntemlerinin gizli faiz içerdiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.[154] Böyle durumlarda "zaruret bazı mahsurları mubah kılar"[155] denilerek çaresizliğe karşı bir çıkış yolu aranmaktadır.

2.4.1. Nakdi Krediler

Özel Finans Kurumları'nın reel sektörü finanse etme yöntemleri aşağıda yer almaktadır.[156]

2.4.1.1. Kurumsal Finansman Desteği

Murabaha yönteminin çağdaş faizsiz bankacılıktaki adı olan üretim desteği, kurumsal ve bireysel finansman desteği adı altında kurumsallaştırılmıştır. ÖFK ile fon kullanacak işletme arasında imzalanacak sözleşme dahilinde işletmenin ihtiyaç duyduğu her türlü emtia, gayri menkul ve hizmet bedelinin işletme adına satıcıya ödenmesi, bunun karşılığında işletmenin borçlandırılması işlemidir. Bu yöntemle kullandırılacak fonlar

[153] Çizakça, a.g.e., s:110.
[154] Bkz. Kuran 2002, Bulut 1999.
[155] Karakoç, a.g.e., s:408.
[156] Uslu, a.g.e. s:144.

karşılığında teminat alınması ve alım satıma ilişkin belgenin bir suretinin ÖFK tarafından muhafaza edilmesi zorunludur.

Ticari bankalar gibi İslam Bankaları da riske girmemek için elinden geleni yapmakta, devlet garantileri ve müşterilerine sigorta ettirdiği sigortalar yoluyla riskten kaçmaktadır. Murabahada risk, kar-zarar ortaklığı yöntemlerine göre yok denecek kadar azdır ve İslam bankaları geliri ve karı daha garanti olan bu yönteme rağbet etmektedir. Katılım bankalarının fonlarının büyük çoğunluğunu, üretim desteği olarak, fıkıhta bugün daha çok tartışmalı hale gelen, geliri ve oranı, kar payı ile önceden bilinen murabaha yöntemine göre değerlendirmeleri bu yönde eleştirilerin de sıklıkla yapılmasına neden olmaktadır. Bunlardan en önemlisi piyasadaki faiz oranı ile katılım bankalarının kar payı oranlarının paralelliğini sorgulayan eleştirilerdir.[157] İslam bankacılığı cephesinde piyasa faizi ile katılım bankalarının kar payı oranlarının paralelliğine meşruiyet arayışları vardır: "Üretim desteği esaslı çalışmalarda, piyasada geçerli olan oranlardaki kar oranlarından daha yükseğinin uygulanması pek mümkün değildir. Çünkü, toplam kredi hacmi içinde % 95 paya sahip olan klasik bankalar piyasa fiyatlarını oluşturmada daha etkilidir."[158] Ancak görüldüğü üzere bu arayışlar, serbest piyasa ekonomisinin belirleyiciliğini teslim eden ve katılım bankalarının da piyasa koşullarına göre hareket ettiklerini gösteren kabullenmelerin altını çizmektedir.

Murabaha yönteminin İslam Bankacılığı içindeki oranı, daha önce de değinildiği gibi dikkat çekmektedir. Kurumların topladıkları fonları Mudarabe ve Müşareke yöntemlerinden ziyade murabahaya bağlı yöntemlerle değerlendirmeleri İslam bankacılığının meşruiyetini tartışmalı hale getiren boyutlara ulaşmıştır. 2004 yılı Aralık ayı itibarıyla Türkiye'de Özel Finans Kurumlarının toplam kullandırılan fonların yüzde 82'si üretim desteği sağlanması yoluyla kullandırılırken, kâr-zarara katılma yöntemiyle kullandırılan fon miktarının toplam fonlar içindeki payı yüzde 3,1, kira akdi (leasing-icare) yöntemiyle kullandırılan fonların payı ise, yüzde 15,2 olarak gerçekleşmiştir. İslam Kalkınma Bankası'nın bile 1975 ile 1986 arasındaki dönemde kar-zarar ortaklığının payı

[157] Bu yönde eleştiriler için bkz. Kuran, 2002, Roy 2003, Karaman, 2000.
[158] www.turkiyefinans.org.tr

% 55'den % 1'e inmiş; murabahanın payı ise sıfırdan % 80'in üzerine çıkmıştır (İKB, 1987).

2.4.1.2. Bireysel Finansman Desteği

Ticari işlemlerin finansmanında kullanılmak kaydıyla, bireysel ihtiyaçlar için, gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcıdan aldıkları mal veya hizmet bedelinin, ÖFK kurumu tarafından alıcı adına satıcıya ödenmesi karşılığında, alıcının borçlandırılması işlemidir. Gerçek kişilerin ev, araba gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak mevzuata giren bu yöntemde, faturalı sistem terk edildi ve böylece nihai tüketiciler için ilave maliyet oluşturan ek KDV zorunluluğu ortadan kalktı. Gerçek bir malın bulunması koşuluyla, bankalardaki tüketici finansmanına paralel bir tarzda, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması mümkün hale geldi. Ancak buradaki temel nokta, finansmanı gerçekleştirilen işlemin reel olmasını sağlamak açısından, finansman bedelinin finanse edilen malın satıcısına ödenmesidir. Ticari işlerin finansman metodu olan üretim desteği sisteminde olduğu gibi, bireysel finansmanda da kredi bedeli krediyi kullanana nakit olarak verilmez, alıcı yani krediyi kullanan tüketici adına satıcıya ödenir.

Çağdaş İslam bankacılığı geliştikçe klasik banka işlemleri ve yöntemlerini faaliyet çerçevesine dahil etmiştir. Bunun en iyi örneklerinden biri klasik bankalardaki bireysel ihtiyaç kredi paketleriyle tam anlamıyla örtüşen bu bireysel finansman desteğidir. Bu yöntemde fon kullandırılırken klasik bankalar faiz ekleyip krediyi vadelendirirken, katılım bankaları kar payı ekleyip krediyi taksitlendirmektedirler ve yukarıda bahsi geçtiği gibi kar payı oranı çoğunlukla faiz oranına bağlı olarak ve onunla paralel olmaktadır.

2.4.1.3. Kar-Zarar Ortaklığı Yatırımı

Fon kullanacak olan gerçek ve tüzel kişilerin tüm faaliyetlerinden veya belirli bir faaliyetinden veya belirli bir malın alım satımından doğacak kâr ve zarara katılmak üzere bu kişilere fon kullandırılması işlemidir. Kâr zarar ortaklığı yatırım yöntemi ile fon kullandırılmak için ÖFK'nın fon kullandırılacak gerçek ve tüzel kişilerle "Kâr-Zarar Ortaklığı Yatırım Sözleşmesi" imzalaması gerekir. Bu sözleşme ÖFK ile gerçek ve tüzel kişiler arasındaki hukuki ve mâli ilişkileri düzenler. Türkiye'de kar-zarar ortaklığı diğer

ülkelerde de olduğu gibi pek tutulmamıştır. Türkiye'nin İslami "özel finans kurumları" kaynaklarının en çok % 8'ini, mudarebe ya da müşareke'ya yatırıyorlar, geri kalanını üretim desteği adı altında bireysel-kurumsal finansman desteği olarak murabaha yöntemine göre değerlendirilmektedir.[159]

2.4.1.4. Mal Karşılığı Evrakın Alım Satımı

Dış ticaret ve kambiyo mevzuatı çerçevesinde, ÖFK ile fon kullanan gerçek ve tüzel kişi arasında düzenlenen bir sözleşmeye istinaden, mal karşılığı *vesaikin*, evrakın, ÖFK tarafından peşin satın alınması ve vadeli olarak fon kullanana daha yüksek bir fiyattan satılmasıdır. Bu yöntemle gerçekleştirilen finansmanda da bir malı temsil eden vesaik karşılığında kredi kullandırılır.

2.4.1.5. Finansal Kiralama

3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu çerçevesinde taşınır ve taşınmaz malların ÖFK tarafından temin edilerek kiraya verilmesidir. ÖFK'lar ayrı bir şirket kurmaksızın, yatırım bankalarında olduğu gibi, finansal kiralama işlemlerini aynı bünye içerisinde yerine getirirler. ÖFK'lar, finansal kiralama yöntemi ile uzun vadeli fon kullandırırlar ve ticari bankaların kısa vadeli kredi kullandırmayı tercih ettikleri dikkate alındığında, ÖFK'ların bu konudaki eksikliği, finansal kiralama şirketleri ve yatırım bankaları ile birlikte giderdikleri görülür.

2.4.2. Gayri Nakdi Krediler

Özel Finans Kurumları nakdi kredilerin yanında müşterilerine gayri nakdi kredi hizmeti de sunarlar. Bu hizmetler;

- Teminat Mektupları
- Akreditifler
- Aval Kabul Kredileri
- Harici Garantiler

[159] Bkz. Türkiye Finans Katılım Bankası Raporları/Kar Payı Oranları www.turkiyefinans.org.tr

Bu kurumlarca düzenlenen mektupların bazı kamu idareleri tarafından, kendi mevzuatlarında banka teminat mektuplarının geçerli olduğuna dair hükümlerin bulunması gerekçe gösterilerek kabul edilmemesi üzerine, Bankalar Kanunu'nun 20/6. maddesine bu tereddütleri ortadan kaldıracak şekilde bir hüküm kondu. Bu hükme göre Özel Finans Kurumları;

- 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu,
- 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu,
- 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu,
- 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu,
- 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun,
- Diğer mevzuatın teminat mektubuna ilişkin hükümleri,

uygulamasında banka olarak kabul edilmektedirler.

Dolayısıyla uygulamada banka teminat mektubu ibaresinin bulunduğu ve yukarıda belirtilen, ayrıca yukarıda belirtilmemekle birlikte teminat mektubuna ilişkin hükümler içeren diğer yasal düzenlemelerde, banka ibaresi aynı zamanda ÖFK olarak kabul ediliyor ve ÖFK'lar tarafından düzenlenen teminat mektupları geçerli oluyor. Özel Finans Kurumları, müşterileri lehine harici garanti vermek, müşterilerinin dış ticaret işlemlerine aracılık etmek ve bu bağlamda akreditif açmak gibi bankacılık hizmetlerini de gerçekleştiriyorlar.

2.4.3. Diğer Bankacılık İşlemleri

Özel Finans Kurumları, faizin söz konusu olmadığı her türlü bankacılık faaliyetlerini yapıyorlar. Bu faaliyetler;

- Özel cari hesaplar üzerine keşide edilmek üzere çek karnesi vermek,
- Kredi kartı ihraç etmek,
- Seyahat çeki vermek,
- Spot döviz alım satımı yapmak,

- Yurt içi ve yurt dışı havale ve transfer işlemleri yapmak,
- Çek ve senet tahsil işlemleri yapmak,
- Fatura tahsilâtı yapmak,
- Kambiyo hizmetleri vermek,
- Kiralık kasa hizmetleri sunmak,
- Sigorta aracılık hizmetleri sunmak,

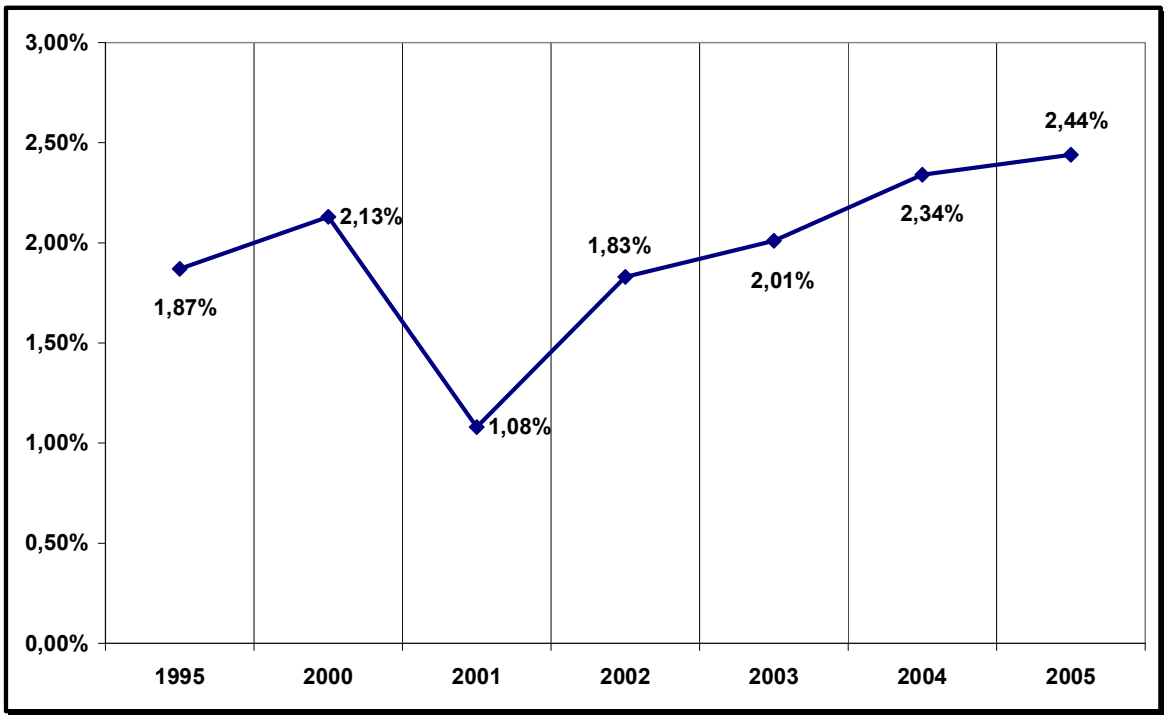
gibi bankacılık hizmetleridir.[160]

2.5. Türkiye'de İslam Bankalarının Mali Yapısı ve Sektör İçindeki Konumu

Özel finans kurumları adıyla ya da terminolojiye uygun şimdiki adıyla Katılım Bankaları, aşağıdaki Tablo 4 de görüldüğü üzere toplam aktif büyüklükleri açısından 1995 yılı itibarıyla tüm bankacılık sektörü içinde 78 milyon YTL ile %1.8 lik bir paya sahipken, 2001'de 2365 milyon YTL ile %1'e gerilemiş, 2002 yılında 3 milyar 962 milyon YTL ile tekrar % 1.8'lik bir paya; 2003'te 5 milyar 113 milyon YTL ile %2.2, 2004'te 7 milyar 299 milyon YTL ile %2.3, 2005'de 9 milyar 945 milyon TL'lik aktif toplam ile tüm bankacılık sektörü içinde %2.5'luk bir paya sahip olmuştur. 1985 yılında 22,3 milyon dolar civarında olan Öz kaynaklar, 2005 yılı sonu itibarıyla 705,3 milyon dolara ulaşmıştır.

[160] Uslu, a.g.e. s:153.

Grafik 5: Öz Kaynaklar itibarıyla Katılım Bankaları

Kaynak: Uyan, 2006, www.ofkbir.org.tr

Tablo 2: Mevduat ve Fonlar Açısından ÖFK'lar

	Yıllar						
	1995	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**
Bankalar	2.664.936	68.442.406	147.520.532	142.387.988	147.350.714	190.996.041	243.121.000
ÖFK	66.376	1.863.000	1.917.000	3.206.000	4.004.306	5.992.159	8.369.155
Toplam	2.731.312	70.305.406	149.437.532	145.593.988	151.355.020	196.988.200	251.490.155
ÖFK/Toplam	2.49%	2.72%	1.30%	2.25%	2.72%	3.14%	3.44%

Kaynak: Uyan, 2006, www.ofkbir.org.tr

Katılım Bankaları Tablo 2'te yer alan "Mevduat ve Fonlar" açısından da aynı paralellikte bir seyir izlediği ve 2001 yılı hariç 1995'ten 2005 yılına kadar Katılım Bankalarının düzenli ve istikrarlı bir büyüme geçirdiği görülmektedir. Ancak 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin bankacılık sektörü içinde faizsiz bankacılık yapan Özel Finans Kurumlarını daha derinden etkilediği de istatistiki verilerden çıkan önemli bir sonuç ve üzerinde düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır. Ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında, ticari Bankalar bir önceki yıl 68 milyon YTL olan mevduatlarını 147,5 milyona çıkararak % 46'lık bir büyüme gerçekleştirirken; özel finans kurumları 1,8 milyon YTL olan mevduatlarını ancak % 10 arttırarak son 10 yılın en düşük büyüme oranında kalmıştır.

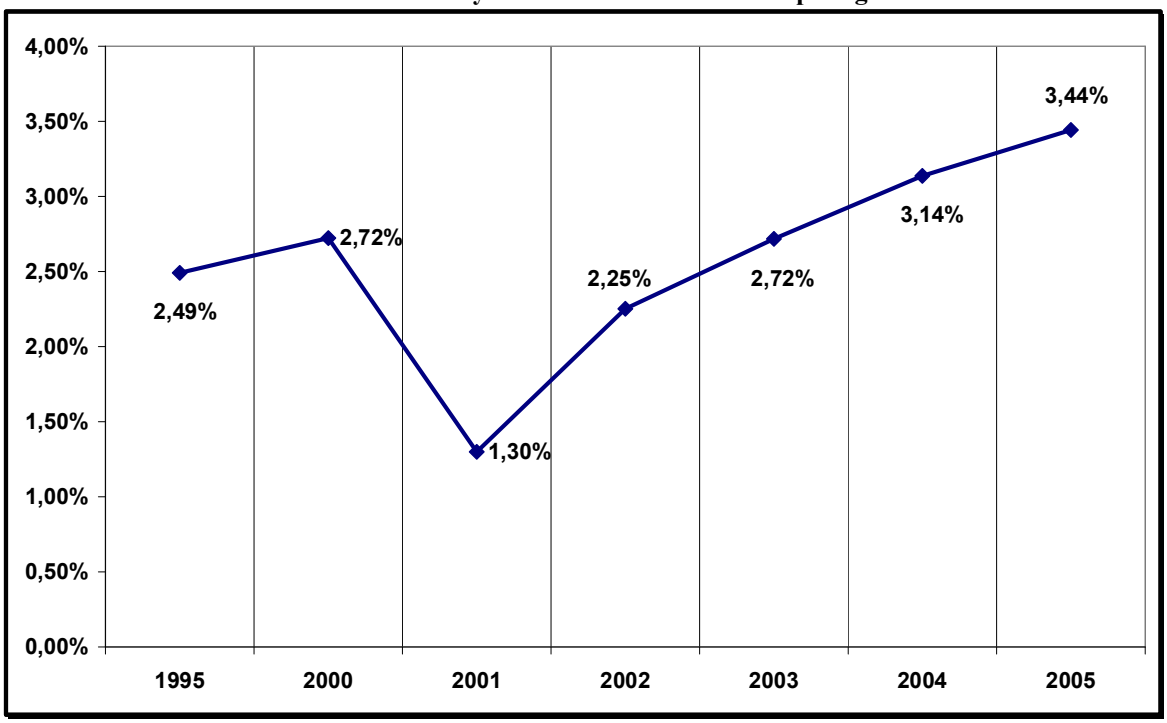
Hatta o dönem kurlarda yaşanan değişimi ve devalüasyonu dikkate alıp aynı yıl dolar bazındaki büyümeye baktığımızda % 52'lik bir küçülme olduğunu görürüz.

2001 krizinde Bankacılık sektöründe, yüksek oranlarda fon çıkışı ile birlikte en çok panik havasının ve paralel olarak güvensizliğin özel finans kurumlarında yaşandığını rakamlardan yorumlamak mümkündür. 2001 krizi ve beraberinde yaşanan ekonomik gelişmeler, batan ticari ve faizsiz bankalar[161], faizsiz finans kurumlarını, piyasanın kurallarına uygun ama İslami ekonomi ve bankacılığın ilkeleri ile ters önlem almaya sevketmiş ve bunun sonucunda "Güvence Fonu" adıyla devletin ticari bankalara sağlamış olduğu mevduat garantisine benzer bir sigorta sistemine giderek mevduatlara güvence garantisi vermiştir. Özel Finans Kurumları Birliğinin insiyatifi ve kontrolünde olan bu fon daha sonra 2005 yılındaki yeni yasal düzenleme sonucunda Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiş ve devlet garantisi altına geçmiştir.

Yaşanan bu süreç İslam bankacılığının ilkeleri ve kurallarına dair tartışmaları derinleştirmenin yanında, İslami bankaların mudileri ile kurmuş olduğunu iddia ettiği dinsel manevi ve güvene dayalı ortaklık ilişkisini de sorgular niteliktedir. Benzer bir güvensizlik örneğinde 1986 yılında Mısır'daki Al-Rayan İslami yatırım şirketinin altın spekülasyonu yaparak 100 milyon dolar kaybettiği haberi, bu şirketin hızla ve çok büyük oranlarda kaynak kaybetmesine neden olmuş; yüksek getiri elde etme olasılığı ile Al Rayan'ın hisselerini alıp tutan tasarrufçular, zarar etme riskleri arttığında, paralarını hızla ondan çekmeye karar vermişlerdi.[162]

[161] İhlâs Finans Kurumu A.Ş'nin. Bankalar Kanunun 20/6'ncı şartlarının gerçekleşmesi nedeniyle BDDK'nın 10 Şubat 2001 tarih ve 171 sayılı kararı ile faaliyetine son verilmiştir. Bkz.BDDK, 30.07.2001 tarihli açıklama, www.bddk.org.tr.
[162] Kuran, a.g.e., s:41.

Grafik 6: Yıllar İtibarıyla Katılım Bankalarının Topladığı Fonlar

Kaynak: Uyan, 2006, www.ofkbir.org.tr

Son iki yılın (2004 ve 2005) verilerine göre katılım bankalarının YTL bazında topladığı fonlar ve karlılık oranlarında önemli bir artış gözlenmektedir. 2004 yılına göre en büyük artış net kar oranlarında yaşanmış ve 2004 yılı itibarıyla 114,8 milyon YTL olan kar, 2005 yılı sonunda 250,1 milyon YTL'ye yükselerek rekor kırmıştır. Bu büyüme ve rekorların yaşandığı yılların Adalet ve Kalkınma Partisinin tek başına iktidar olduğu bir dönemi kapsadığı ve siyasi iktidarın da ekonomik eğilimler üzerinde etkili olup olmadığı verilerin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Tablo 3: Katılım Bankalarının Temel inansal Göstergeleri

Finansal Göstergeler		**31 Aralık 2004 (Bin YTL)**	**31 Aralık 2005 (Bin YTL)**	**% Fark**
Toplanan Fonlar	***TL***	2.262.362	4.441.519	96.3%
	YP	3.729.797	3.927.636	5.3%
	TOPLAM	5.992.159	8.369.155	39.7%
Kullandırılan Fonlar		4.894.665	7.407.508	51.3%
Tasfiye Olunacak Alacaklar (Net)		111.711	119.253	6.8%
Toplam Aktif		7.298.681	9.945.431	36.3%
Özvarlık		891.851	951.089	6.6%
Net Kar		114.835	250.143	117.8%

Kaynak: Uyan, 2005, s:8

Tablo 5'te görüldüğü gibi 2004 yılında bilânço dışı işlemler reel olarak yüzde 114,2 artarak 3,8 milyar YTL' ye, bilânço dışı işlemlerin bilânço toplamına oranı ise yüzde 52,1'e yükseldi. Bilânço dışı yükümlülüklerin TP ve YP bileşimi incelendiğinde, Aralık 2003'e göre TP işlemlerin ağırlığının yalnızca yüzde 1,2 oranında arttığı görülüyor. 2004 yılı ve 2005 yılı ilk altı ayında Katılım Bankaların kârlılık performansında iyileşme görülüyor. 2003 yılında 74,5 milyon YTL net dönem kârı açıklayan Katılım Bankaları, bu tutarı reel olarak yüzde 24,5 arttırarak, 2004 yılında 106 milyon YTL kâr elde etti. 2005 yılında ise sadece ilk altı ayda geçen yılın neredeyse tüm yılında elde edilen rakama ulaşılmış ve 98 milyon YTL net kâr elde edilmiştir. 2004 yılında yüzde 11,1'den yüzde 10,7'ye düşen öz kaynak kârlılığı ise bu yılın ilk altı ayında yüzde 13,8'e ulaşmıştır.

Katılım bankalarından toplanan fonların kısa vadeli tercihlerde yoğunlaşmasının bir nedeni, Türkiye'nin uzun vadede ne olacağı belli olmayan ekonomik koşullarından kaynaklanmakta ise de diğer taraftan Katılım Bankalarının da karlılık ve getiri açısından özellikle kısa vadeli ürünleri tercih ettikleri gözlenmektedir. Fonların özellikle bireysel ve kurumsal finansman desteği altında kısa vadeli ve getirisi garantili olan yöntemlerle değerlendirilmesi, bu bankaların, diğer bankalarla rekabet edebilme gayretinden kaynaklanmaktadır. Aynı rekabet müşteri portföyü açısından da geçerlidir.

Özel Finans Kurumları adıyla faaliyete başlayıp bugün Katılım Bankaları adıyla devam eden İslam Bankalarının, 1985 yılından itibaren sektör içindeki konumlarının kriz dönemleri haricinde istikrarlı bir biçimde büyüdüğü açıktır. Bu büyümenin toplanan fonlar, aktif yapısı ve öz kaynaklar ve karlılık açısından birbirine yakın değerler taşıdığı görülmektedir. Tüm bankacılık sektörü içindeki oranı banka, şube ve personel sayısı açısından düşük olsa da son yıllarda önemli gelişmeler gözlenmektedir. Gelecek projeksiyonları da istikrarlı büyümeyi öngörmektedir. Bugün 5 banka ile faaliyette bulunan İslam Bankaları, küresel ekonomideki ve bankacılık sektöründeki eğilimlere bağlı olarak birleşmelere gitmekte; piyasa eğilimlerine göre formel değişikliklere de gitmektedirler.[163] Bu finans kurumları ilk olarak yabancı sermaye yatırımı olarak kurulmuş, belirli bir güven

[163] Family Finans ile Anadolu Finans'ın birleşmesiyle Türkiye Finans Katılım Bankası kurulmuş; Asya Finans ise adını Bank Asya olarak değiştirmiştir.

ve istikrar kazandıktan sonra da "Anadolu Sermayesi" olarak adlandırılan İslamcı şirketler tarafından sahiplenilmeye başlanmıştır.[164] Güçlü İslamcı şirketler kendi finansman kaynaklarını yaratma konusundaki gayretlerini ortak finans kurumları açarak ilerletmiştir. 1999 yılında Boydak grubuna geçen Anadolu Finans, 2005 yılında gücünü Ülker grubunun Family Finans kurumu ile birleştirerek Türkiye Finans Katılım bankasını kurmuşlardır. Bu dönüşümlerin arka planında ulusal ve küresel ekonomik sürecin yanında, siyasal zeminin ve iktidar ilişkilerinin de etkili olduğu açıktır.

[164] Türkiye'nin ilk faizsiz finans kurumu olan Faysal Finans Kurumu 2001 yılında Ülker grubu tarafından satın alınarak adı Family Finans olarak değiştirilmiştir.

SONUÇ

İslam ekonomisi yazını 20. yüzyılda ciddi bir gelişme göstermiştir. Bu döneme kadar neden böyle bir ihtiyaç duyulmadığı ya da neden bu tür bir yazının gelişmediği sorusu bu yüzyılın kendine özgü nesnel koşullarıyla ilintilidir. Dönemin ideolojik-politik ve ekonomik özellikleri ile bunların belirlediği iki kutuplu dünyanın güç dengeleri, bu süreci belirleyen ana etkenler olmuştur. Sosyalizm ve kapitalizm arasında yürüyen ideolojik, politik ve ekonomik rekabet, tüm dünya üzerinde belirleyici ve ayrıştırıcı etkilere sahip olmuştur. II. Dünya savaşından sonra daha da belirgin hale gelen bu mücadele, dünyanın gelişmekte olan ve azgelişmiş çevre ülkeleri üzerinde de hissedilmiştir. Siyasi ve ekonomik bağımsızlık yanında kalkınma ve gelişme arzusundaki bu ülkeler, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık mücadeleleri verirken sosyalizm veya kapitalizm'den ayrı bir yol bulmaya çalışmış, belli arayışlara girmiş ancak bunların her ikisini belli ölçülerde harmanlayan "üçüncü yol"lar ortaya çıkarmışlardı. "İslam ekonomisi," oluşturulmaya çalışılan bu alternatif modellerden birisidir ve doğal olarak dönemin konjonktürünün ürünü olmuştur. Bu nedenle biraz sosyalizmden ama çoğunlukla kapitalizmden esinlenmiştir.

Bu sürecin mimarları olan Fıkıhçılar ve İslam bilginleri, İslam ekonomisinin kavramsal çerçevesinin oluşturulması sürecinde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle Pakistan, Mısır ve İranlı fıkıhçıların bu alandaki gayretleri, bağımsız bir İslam ekonomisinin varlığını kanıtlama çabası gibi görünmesine rağmen aslında yaptıkları onu yenibaştan oluşturmak olmuştur. İslam'ın sadece manevi ve ahlaki yaşamı düzenleyen bir din değil ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal yanlarıyla bütünlüklü ve bağımsız bir sistem olduğu ve dünyevi hayatın tüm yönlerini yönetebilme yeterliliğine sahip olduğu iddiası bu önemdeki yaygın görüştür. İslam ekonomisi yazınının temel kaynakları Kuran, sünnet ve özellikle Asrısaadet dönemindeki uygulamalardır. Asrısaadet dönemindeki ticari hayat,

ortaklık ilişkileri ve türleri, "Medine Pazarı" tarzı piyasa uygulamaları, bu bütünün temel referans noktalarıdır. İslamiyet öncesinde de varolan bu uygulamalar, İslam ekonomisinin bağımsız bir ekonomik sistem olarak bina edilmesinde yeterli olmamıştır. Bütünlüklü bir ekonomik sistemden ziyade parçalı uygulamalar olarak ele alabileceğimiz İslami uygulamalardan sosyal adaleti sağlayacak ve bölüşümü düzenleyecek bir çözüm olarak öne sunulan zekât, Pakistan, İran gibi İslam devletlerinde dahi uygulanamamıştır.[•] Ticaret, sermaye birikimi ve ortaklıklara ilişkin model olarak sunulan mudarabe ve müşareke ortaklıkları, faizsiz ticaret uygulamaları ise faizsiz bankacılık yaptığını iddia eden kurumlarda dahi uygulanmaz veya tercih edilmez olmuştur. Piyasa ilişkilerini düzenleyecek model olarak sunulan "Medine Pazarı" örneği ise sadece serbest piyasa ekonomisindeki rekabetin ve müdahalesiz serbest satışın önemini vurgulaması açısından liberalizme kaynak oluşturmaktadır. Mülkiyet konusundaki görüşlerde liberal ekonomiyle birebir uyumlu bir temel, miras konusunda ise vasiyete getirilen sınırlama dışında herhangi bir orijinallik mevcut değildir.

"İslam ekonomisi"nin 20. yüzyılın ulus devlet sınırları içinde uygulanabilir, somut bir program olduğu konusundaki iddialar ise sadece Müslümanların yaşadığı laik devletlerde değil siyasi olarak İslam devleti olarak tanımlanan örneklerde dahi pek mümkün olamamaktadır. Küreselleşen ve ulusal sınırların içine nüfuz eden kapitalist dünya ekonomisi öncelikli olarak ulus ekonomileriyle entegrasyonda önemli mesafeler katetmiştir. Kavramsal düzeyde yürütülen tartışmalar ve bu alandaki yazının yanında, pratik uygulamalarıyla da İslam ekonomisi, uluslararası ekonomik sisteme alternatif değil, ona paralel ve içkin bir seyir izlemiştir. Liberal ekonominin ilkeleriyle İslam ekonomisinin paralelliği birçok noktada kurulabilir. Mülkiyet, miras, ticaret, vergiler ve piyasaya bakış açısı liberalizmle uyum halindedir. Faiz konusunda ise söylemde kalan ve reel olarak serbest piyasa ekonomisinin kuralları ve işleyişine tabi olan bir pratiğin varlığı birçok İslamcı yazarı rahatsız edecek düzeydedir. İslam ekonomisi'nin parçalı uygulamalar halinde ve sadece finans ve bankacılık sektöründe yaygın olarak pratiğe geçmiş olması, onun hangi alanda ve nasıl uygulanabilir olduğunu kanıtlamaktadır.

[•] Bu konudaki örnekler için bkz. Kuran 2002 s:16-83..

İslam Bankacılığının ortaya çıkış ve gelişmesinde 1970'li yıllarda baş gösteren petrol krizi ile yaşanan süreç etkili olmuştur. II. Dünya savaşından sonraki dönemde dünya ekonomisinde yaşanan hızlı büyümenin ardından küresel boyutta yaşanan durgunluk ve enflasyon odaklı bu kriz, OPEC üyesi petrol zengini ülkelerde aşırı sermaye birikimi yaratmıştır. Petrol zengini Müslüman Arap ülkelerinde yoğunlaşan sermayenin, önce İslami hassasiyetlerle az gelişmiş veya gelişmekte olan Müslüman ülkeleri kalkındırmanın finansmanında kullanılması gündeme gelmiştir. Bu işi yürütecek, sermaye birikimini ve akışını koordine edecek finans kuruluşu ihtiyacına bağlı olarak önce İslam Kalkınma Bankası ve ardından diğer ticari İslam bankaları ortaya çıkmıştır. Birikmiş sermayenin İslam bankaları aracılığıyla Müslüman ülkelerin sanayileşmesine ve eş zamanlı olarak kalkınmasına aktarılması retorikte kalmış, gerçekte ise sermaye İslam bankalarının elinde doğasına da uygun olarak daha karlı alanlara ve küresel piyasalara doğru hareket etmiştir. Yeni sermaye birikim modeline de uygun olarak sanayi sermayesinden finans sermayesine geçilen bu dönemde sıcak para hareketleri uluslararası piyasalarda sermaye birikiminin tıkanıklığını aşmada katalizör işlevi görmüştür. İslami sermaye olarak değerlendirilen bu fonlar İslam bankaları aracılığıyla kapitalist dünya ekonomisinin çıkarlarına uygun olarak hareket etmiştir.

Küresel ekonomide İslam bankaları aracılığıyla yaygınlaşan ve derinleşen İslami sermaye, ekonomide büyüme ve gelişmeye paralel olarak çokuluslu şirketler, uluslararası ortaklıklar kurmuştur. Tüm dünya ölçeğinde Müslümanların tasarruflarını toplamak karlı bir seçenek haline gelmiştir. İslam bankaları aracılığıyla açılan bu ticari kapı bugün dünyanın birçok ülkesinde çok uluslu ticari finans tekellerinin de başvurduğu bir yöntem haline gelmiştir. HSBC, Citibank gibi uluslar arası finans tekelleri de bünyelerinde İslam bankacılığı modülleri açmakta ve fon toplamaktadır. İslami söylemlerle toplanan küçük tasarruflar büyük sermaye birikimleri haline gelmekte ve uluslararası altın veya hisse senedi borsalarından, bono, tahvil veya spekülatif amaçlı para piyasalarına, İslami olmayan usullerle değerlendirilmekte ve bir kısmı tasarruf sahiplerine "kar payı" olarak geri dönerken bir kısmı da uluslar arası finans tekellerinin kar hanesine girmektedirler. Küresel ekonominin dünya ölçeğinde yaşadığı krizle belli bir bölgede yoğunlaşan ve dini bir kimlikle örtüştürülen sermaye, İslami bankalar aracılığıyla yine dünya piyasalarına taşınmıştır.

Dünyada ve Türkiye'de İslami sermayenin gelişimi, hem kapitalizmin ihtiyaçları hem de politik güç ilişkilerine bağlı olarak şekillenmiştir. İslami düşüncenin sosyalizme alternatif olarak özellikle ABD ve kapitalist blok tarafından teşvik edilmesi, 1970'li yılların sonlarına doğru "Yeşil Kuşak" projesi adı altında yürütülmüştür. İdeolojik, politik ve ekonomik cephede yürütülen bu süreç özel olarak Sovyetler Birliğini, genel olarak sosyalizmi İslam'la çevrelemeyi hedefliyordu. Bunun somut karşılığı İslam devletlerine, İslamcı siyasal hareketlere ve İslami sermayeye açık destek anlamına gelmiştir. Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerdeki rejim değişikliklerinin ardından 1990'ların ortasında bu süreç tersine işlemeye başlamıştır. İslam'a biçilen misyon ve kullanılma devri sona ermiş ancak kapitalizmin zaferini ve evrenselliğini ilan ettiği bu dönemde dünya üzerinde yaşanan ekonomik ve siyasi haksızlıkları, sosyalizmin yokluğunda, radikal-siyasi İslami hareketler kullanmaya başlamıştır. Kuzey-güney, gelişmiş-az gelişmiş, Hıristiyan Batı-Müslüman Doğu veya Huntington'un "medeniyetler çatışması" olarak tanımladığı yeni dünyanın revize edilen mücadele hattı İslam'a gelişme alanı açmıştır.

İslam'ın dünya genelinde siyasallaşması ve yeni tehdit unsuru haline gelmesiyle, 1990'ların ortasından itibaren buna verilen destek geri çekilmiş ve İslami sermayenin özellikle radikal hareketleri besleyen unsurları törpülenmiştir. İslami sermayenin, partilerin, örgütlerin ve radikal-ılımlı ayrımına göre yeniden tasnif edildiği ve ılımlı İslam'ın koşullandığı süreç hızla dayatılmıştır. Liberalizme entegre olmamış, kayıt dışı ve kontrol edilemeyen İslami sermaye ile illegal-legal siyasallaşmış radikal İslamcı hareketler aynı süzgeçten geçirilmiştir. Temel sorun İslam'ın siyasi yanıyla ilgilidir. En az sürtüşme ekonomik alandadır çünkü liberalizm ile İslami sermaye arasında temel olarak bir sorun olmadığı gibi İslami ekonomik kurumları ve sermaye grupları küresel ekonomiyle iç içe geçmiş ve kurumsallaşmıştır.

Dış konjonktür bağlamında Türkiye'de de benzer süreç işlemiştir. 1980'den sonraki neoliberal politikalar ivmesini iç dinamiklerden ziyade dış dinamiklerden alan, önemli bir kırılma meydana getirmiştir. İslamcı sermaye adı verilen olgunun ortaya çıkması veya daha görünür hale gelmesinin de bu kırılmaya önemli katkısı vardır. 1980 öncesi kuluçka döneminde kollanan İslamcı akım, 1980'den sonra geliştirilmiş ve genişlemiştir. 12 Eylül

askeri rejimin tasfiye ettiği sol siyasi hareketin bıraktığı boşluğun İslami ideoloji ile doldurulması ve sosyalizm alternatifine karşı bir kalkan olarak kullanılması egemen uluslar arası tercihlerin yansımasıdır Reel ücretlerin düşürülmesi, emek piyasalarında sendikasızlaştırma, özelleştirme ve siyasal baskı rejiminin etkilerinin, toplumsal ve sınıfsal düzeyde hafifletilmesi misyonunu üstlenen İslami ideoloji, rejim için çalışırken devlet bürokrasisine ve toplumsal dokuya da rahatça nüfuz etme serbestliğini yakalamıştır.

Bu dönemle birlikte büyük oranda önü açılarak gelişmesi, özendirilen Anadolu'daki sermaye oluşumunda Turgut Özal dönemi politikalarının dönüştürücü ve hızlandırıcı etkisi olmuştur. İslami sermayeye sağlanan kolaylıklar, teşvikler ve yasal avantajlar öncelikle İslami sermayenin finans ayağını örgütlemiştir. İslami Bankalar, "Özel Finans Kurumları" adı altında ve yabancı sermaye ağırlıklı olarak faaliyete geçtiğinde, İslam cemaatler, gruplar ve şirketlerde bu kurumlarla ticari ilişkilere girmiştir. Karşılıklı olarak birbirini besleyen İslami sermaye ile siyasal İslam, dış koşullar ve iç politik tercihlerle de uyumlu olarak 1990'ların ortasına kadar ivme kazanmıştır. 12 Eylül rejiminin ve sonrasındaki ANAP hükümetlerinin devlet politikası olarak işlerlik kazandırdığı İslamcı akımların siyaset sahnesindeki ilerleyişi RP aracılığıyla ilerlerken, ekonomik düzlemde İslami bankalar, şirketler, holdingler ve MÜSİAD aracılıyla yürütülmüştür. RP iktidarı ile fiili olarak devlet imkânlarının İslami sermaye ve siyasal İslam'ın amaçlarına uygun olarak yönlendirilmesi doruk noktasına çıkmış, her anlamda olgunlaşan İslami hareket daha da cüretkâr hareket etmeye başlamıştır. Bunu hem MÜSİAD'ın taleplerinde, hem İslamcı cemaatlerin faaliyetlerinde ve hem de İslami holdinglerin çoğalmasında görebiliriz.

İslam Bankalarının Türkiye'de de sermaye biriminde iki yönlü işlev gördüğü söylenebilir. Bu sistem bir yandan bankalara gitmeyen dindar kesimin tasarruflarını az da olsa bankacılık sistemine çekmiş, diğer taraftan da sermaye temininde bankaları kullanmayan dindar kesime fon sağlayarak gelişmelerine katkıda bulunmuştur. Böylelikle ekonomide dini karakterini kimlik olarak kullanan, "Müslümanların" kalkınmasına aracılık eden işlevsel bir rol üstlenmiştir. İslami şirketleri ve holdingleri desteklemiş, İslami kimliğini kullanarak piyasada iş yapan şirketleri sübvanse etmiştir. Türkiye'deki İslami sermayenin 1990'larla birlikte sermaye birikim sürecine kendi finans kurumları ile dahil

olması veya uluslar arası ortaklıklara girmesi, siyasal İslam'ın açtığı alanın iyi kullanılmasının bir başka göstergesidir.

Kapitalist dünyadaki genel politik eğilimlere paralel olarak ABD ve egemen siyasi güç tarafından özellikle sosyalizme karşı yürütülen mücadelede kullanılan ve Türkiye'de bu misyonunu tamamlayan İslam'ın, tasfiye sürecine sokulması, rejimi tehdit eden bir güç haline gelecek kadar geliştiğinin görülmesiyle çakışmıştır. Siyasal ve ekonomik boyutta dünyadaki eğilime benzer bir gelişmeyle İslam'ın siyasallaştığı, iktidarı istediği ve rejime muhalif bir çizgiye taşındığı fark edilmiştir. Rejimin laik siyasal devlet yapısı ile sorunu olan Siyasal İslam'ın ekonomi ve piyasa ile bir derdi yoktur. Post modern darbe olarak da nitelendirilen 28 Şubat müdahalesiyle dünyada olduğu gibi Türkiye'de de İslam'ın siyasal, toplumsak ve ekonomik sahada sistem içi sınırlara çekilmesi, ılımlı İslam'a vize verilmesi ve kayıt dışı ekonomik uzuvların ya da radikal hareketlere destek veren İslami sermayenin önüne set çekilmesi süreci başlamıştır. Ordu ve sivil devlet bürokrasisinin belirli unsurlarıyla yürütülen bu süreç, siyasette karşılığını yeni bir siyasi harekette bulmuştur. Dönemin ihtiyaçları ile hassas sınırlarını iyi kavrayan ve RP'den kopan bir ekip tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, muhafazakâr demokrat değerler ve ılımlı İslami çizgiyi temsil iddiasıyla siyaset sahnesine girmiştir. RP'de somutlaşan radikal siyasal İslamın politik yüzü, AKP ile ılımlı bir çizgiye çekilmiştir.

AKP, toplumsal dokuya yer etmiş geleneksel değerlerin ve 20 yıllık İslami ideoloji manipülasyonunun avantajını kullanıp, solun bıraktığı siyasal boşluğu doldurmaya talip olurken, Türkiye ekonomisinin ve siyasi iktidar bloğunun icazetini almadan önce ABD ve Avrupa'ya "ılımlı İslamcı" olduğunu, IMF'ye de liberal olduğunu kanıtlama gereksinimi hissetmiştir. Ekonomide IMF politikalarının katıksız uygulayıcısı olan yeni hükümet, özelleştirme ve çok uluslu şirketlerin satın alma operasyonlarının cumhuriyet hükümetleri içindeki rekoruna sahiptir. IMF direktiflerine bağlı olarak enerji ve bankacılık sektöründe IMF'ye bağlı özerk kurumların kurulması ve sosyal güvenlikteki yeni yasal düzenlemeleriyle en liberal parti olma özelliğini kanıtlamıştır. Müslüman Arap sermayesinin de devletin elindeki karlı yatırımlar için sürekli davet edilmesi ve yüklü miktarlarda İslami sermaye girişi bu dönemde hükümetin yönlendirmesi ile gelişmektedir. Siyasal alanda hem tek başına hem de önemli bir oy oranı ile iktidar olan AKP'nin tek

başına iktidara geldiği 2003 seçimleri, İslam Bankacılığının gelişiminde de önemli bir eşiktir. Öncelikli olarak 2005'te çıkardığı yeni Bankacılık Kanunu ile Güvence Fonu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiş, böylelikle İslami sermayede devlet garantisi altına alınmıştır. İslami ilkelere göre bankacılık yaptığını vurgulayan katılım bankaları 2003–2006 döneminde ekonomik yönden oldukça başarılı, hukuki yönden de sistemle entegrasyonun ve yasal güvencelerin tamamlandığı bir süreç yaşamışlardır.

AKP ekonomideki gelişmeleri siyaset sahnesinde başarılı olarak kullanmayı bilmiştir. Muhafazakâr demokrat çizgisi içindeki baskın İslami öğeleri kullanma konusunda dengeli bir siyaset izlese de, 2006 yılı ortalarından itibaren hem cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hem de genel seçimlerin yaklaşmasıyla bir taraftan tabanına dönük siyasi mesajlar vermeye diğer taraftan da cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinden rejimin laik kesimleriyle tartışmalara girmeye başlamıştır. Bu süreç, tüm dünyada yine global ölçekte yaşanan ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri vuran yeni bir ekonomik krizin üzerine oturmuştur. Ancak aynı dönemde bir yandan siyaset gerginleşirken, AKP'nin IMF'nin programı, mali disiplin ve özelleştirme sürecinden taviz vermeyeceğini deklare etmesi dikkati çekmektedir.

Liberal ve uluslararası piyasalarla iç içe girmiş küresel bir serbest piyasa ekonomisinde, bağımsız bir ulus devlet ekonomisi uygulaması mümkün değildir. Sistemin her yerinde işler halde olan faiz olgusuyla birlikte liberal bir piyasada, İslami değerlere göre çalışarak faizsiz bankacılık yapmak ve Müslüman sermayesini nemalandırmak iddiası gerçekçi değildir. Kaldı ki İran veya Pakistan gibi resmi olarak İslam devleti olan ülkelerinin bile sadece bankacılık uygulamalarına bakarak İslami ve faizsiz bir ekonomiye sahip olmadıkları sonucuna varılmaktadır. Klasik ve geleneksel ortaklık yöntemi ve İslami bankacılığın temeli olan mudarabe ve müşareke ile kar-zarar ortaklığıyla müşterilerine helal kazanç dağıtma sözü veren İslami bankalar, bunun yerine fıkıhta hala tartışmalı olan murabaha yöntemini kullanmayı tercih etmişledir. Mudarabe ve müşarekeye dayalı yöntemlerle kar-zarar ortaklığı üzerinden kazanç elde etme tüm dünyada İslam bankacılığının gelir kalemlerinde % 10'u geçmemektedir. Bunun yerine basit ticari bir uyulama olan murabaha yöntemi baskın biçimde kullanılarak "komisyon, ücret, kesinti ve kar payı" adı altında piyasadaki faiz oranlarına paralel ve ne kadar İslami olduğu tartışmalı

olan, karı dağıtmışlardır. Gelinen noktada klasik ticari bankaların kullandığı kredi kartı, ATM kartı, teminat mektubu, leasing, faktoring, hisse senedi, bono vb. gibi bankacılık yöntemlerinin hepsi İslam bankalarının da mevcuttur. Diğer taraftan mevduatların tasarruf mevduatı sigorta fonu ile devlet garantisi altında olması yine diğer bankalarla aynı özellikte bir uygulamadır. Tek fark müminin küçük birikimlerinin İslami hassasiyetler kullanılarak toplanmasındadır.

Çağdaş İslam bankacılığının, gelişimi, klasik ticari bankacılığa yakınlaşma ve benzeşme süreci olmuştur. İslami sermaye, bankalar gibi çeşitli finans kurumları aracılığıyla, kuruluşundan itibaren İslami değerlerden ve kurallardan uzaklaşıp kapitalizmin yörüngesine doğru kaymıştır. İslam bankaları, İslam devletinin veya Müslüman ülkelerin İslami ekonomik kurumları olmaktan ziyade kapitalizmin kurumları haline gelmişlerdir. Çok uluslu finans tekelleri haline gelen büyük İslam bankaları da uluslar arası piyasalarda rakipleriyle aynı koşullarda ve aynı enstrümanlarla rekabet etmekte, kar maksimizasyonu hedefiyle tüm dünyanın karlı alanlarına sıcak para akıtmaktadırlar. Bu durum bazı İslam fıkıhçılarını da oldukça rahatsız etmektedir. İslam bankacılığının meşruiyet krizi İslami sermayenin ve İslam'ın meşruiyet krizine dönüşmektedir. Bu kriz kapitalizmin egemen olduğu bir dünya ekonomisinde ve siyasal sisteminde kaçınılmazdır. Öngörülebilir bir gelecekte faize meşruiyet kazandırılması İslamcı çevrelerde olası çözüm olarak görülmektedir. Bu dönüşüm İslam bankacılığı ve sermayesini rahatlatırken; kaçınılmaz olarak siyasal İslam'ı, İslami ideolojiyi ve meşruiyetini daha büyük bir açmaza sürükleyecektir.

KAYNAKÇA

AGHNIDES P. Nicolas P. **İslam'ın Mali Hükümleri**. İstanbul: İnsan Yay., 2003.

AKALIN, Selçuk, Uğur. **Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politiği** İstanbul: Set Yay., 2002.

AKDOĞAN, Yalçın. **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul: Alfa Yay., 2004.

ARMAĞAN Servet. **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomis.** İstanbul**:**, Timaş Yay. 1996.

ATLIGAN Ahmet. **İslam'ın Ekonomik Politikaları**. İstanbul: Nesil Yay., 1996.

AYDIN Erdoğan. **İslamiyet'in Ekonomi Politiği.** İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı, 2001.

BALKAN, Neşecan-SAVRAN, Sungur**. Sürekli Kriz Politikaları, 2000'li Yıllarda Türkiye.** İstanbul: Metis Yay., 2004.

BAYINDIR Servet. **İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık**. İstanbul: Rağbet Yay., 2005.

BORATAV, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi.** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995

BUĞRA, Ayşe, "Dini Kimlik ve Sınıf". Der. Sungur Savran, Neşecan Balkan, **Sürekli Kriz Politikaları**. İstanbul: Metis Yay:, 2004.

BULAÇ Ali. **Çağdaş Düzenler ve Sistemler**. İstanbul: İz Yay., 2005.

BULUT Faik. **İslam Ekonomisinin Eleştirisi**. İstanbul: Su Yay., 1999.

ÇİZAKÇA Murat. **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**. İstanbul: İlmi Neşriyat Yay., 1993.

DEMİR Ömer. "Anadolu Sermayesi ya da İslamcı Sermaye". **İslamcılık**. İstanbul: İletişim Yay., 2005.

DURİ Abdulaziz. **İslam İktisat Tarihine Giriş**. İstanbul: Endülüs Yay., 1991.

ESPOSİTOL. L. John. **İslam**. New York: Oxford University Pres,. 1998.

GÖKAY, "Küresel Bankacılık", www.ofkbir.org.tr/KBYayinlari.asp : 2005.

HAMİDULLAH Muhammed. **İslam'a Giriş**. Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2004.

HAMMAD Nezih. **İktisadi Fıkıh Terimleri**. İstanbul: İz Yay., 1996.

HAN, Ekrem Muhammed. **İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri**. İstanbul: Kayıhan Yay., 1998.

HASENİ El Ahmet. **İslam'da Para.** İstanbul: İz Yay., 1996

İSMAİL İbrahim Muhammet. **Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam**. (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Boğaziçi Yay., 1990.

KALLEK Cengiz. **Asrısaadet'te Yönetim Piyasa İlişkisi**. İstanbul, İz Yay., 1997.

KARA İsmail. **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**. İstanbul: Pınar Yay., 1994.

KARAKOÇ Sezai. **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**. İstanbul, Pınar Yay., 1987.

KARAMAN Hayrettin. **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri Cilt:I-II-III.** İstanbul: İz Yay., 2000.

KEPENEK, Yakup. **Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Remzi Kitabevi,. 2000.

KURAN Timur. **İslam'ın Ekonomik Yüzleri.** İstanbul: İletişim Yay., 2002.

KUTTUB Seyyid. **İslamda Sosyal Adalet.** Çev.:Y. Tunagür-A. Mansur, İstanbul 1968.

MANNAN M. A. **İslam'da Ticaret ve Ticari İlişkiler.** (Çev. Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), İstanbul: İz Yay., 2002.

MERT, Nuray. "Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış" **İslamcılık.** İstanbul: İletişim Yay., 2004.

MEVDUDİ, Ebul Ala. **Faiz.** Çev. M. Hasan Başer, İstanbul: 1979.

MUTAHARRİ Murtaza. **İslam İktisadının Felsefesi**. İstanbul: İnsan Yay., 1997.

NECCAR, Ahmed, Muhammed. **Faizsiz Bankalar.** İstanbul: İz Yay., 2003.

ÖNGEN, Tülin. "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Etme Stratejileri" **Sürekli Kriz Politikaları.** İstanbul: Metis Yay., 2004.

ÖZDEMİR Şennur. "Sınıflı Bir İslam Ekonomisi mi?" **İslamcılık.** İstanbul: İletişim Yay. 2005.

PEKÖZ Mustafa, "**Köxüz Haftalık İnternet Dergisi**". www.koxuz.biz/ 2004.

RADİNSON, Maxime. **İslam and Capitalism.** Çev.Brian Pearce, New York: 1973.

RAY Nicolas D. **Arab İslamic Banking and the Renawal of İslamic Low.** Londra: 1995.

ROY Oliver. **Küreselleşen İslam.** İstanbul: Metis Yay., 2003.

ROY Oliver. **Siyasal İslam'ın İflası**. İstanbul: Metis Yay. 1994.

SAVRAN, Sungur. "20.yy'ın Politik Mirası **" Sürekli Kriz Politikaları** İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

TANİLLİ, Server. **İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

USLU, Sami. **İslam'da Faiz Yasağı ve Çağdaş Finans**, İstanbul, Zafer Yay., 2005.

UYAN, Ufuk. "**Türk Finans Sisteminin ve Reel Sektörün Hizmetinde 21 Yıl"** www.ofkbir.org.tr/KBYayinlari.asp 2005.

WATT Montgomery W. **Kur'an'a Giriş.** Ankara: Ankara Okulu Yay., 2000.

WEBER, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu.** Çev. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yay., 1999.

ZERKA A. **İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka Sigorta.** İstanbul: İz Yay.,. 2003.

www.albarakaturk.com.tr

www.anadolufinans.com.tr

www.asyafinans.com.tr

www.davetci.com

www.familyfinans.com.tr

www.ishad.org.tr

www.musiad.org.tr

www.milliyet.com.tr

www.ofkbir.gov.tr

www.turkiyefinans.org.tr

ÖZGEÇMİŞ

10 Eylül 1974'te İstanbul'da doğdum. İlkokulu Saadetdere İlköğretim Okulunda , orta ve lise eğitimimi Avcılar 50. Yıl İnsa Lisesinde tamamladım. 1991-1993 yılları arasında Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat bölümünde okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri bölümü 3. sınıfına yatay geçişle geçtim. Öğrenimime 1995-1997 yılları arasında fiili olarak ara verip 2 yıl özel sektörde çalıştım. 1997 yılında, İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümünün 4. sınıfındayken İ.Ü.'den ayrıldım. 1998 yılında Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümüne girdim. İngilizce hazırlıkla birlikte 5 yıllık eğitimimi 2003 yılında tamamlayarak mezun oldum. 2003 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Programına girdim. 2005 Ağustos ayında askerlik görevimi yerine getirme amacıyla tez aşamasındayken Y.L. kaydımı dondurarak askere gittim. Şubat 2006'da askerlik hizmetimi tamamlayarak Y.L. tez eğitimime kaldığım yerden devam ettim.